

XII

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

ANA BLANDIANA
BOJTÁR ENDRE
ANTOINE CHALVIN
CSORTÁN FERENC
FAZAKAS LÁSZLÓ
MEELIS FRIEDENTHAL
GERÉB MARIKA
GÖMÖRI GYÖRGY
JUOZAS GRUŠAS
KOVÁCS IMRE
ILGVARS MISĀNS
TIBOR PÁSZTORY
CAROLINA PIHELGAS
KAUR RIISMAA
JÜRGEN ROOSTE
SCHÖPFLIN GYÖRGY
SZEGŐ IVÁN MIKLÓS
TÁRNOK ATTILA
JOACHIM TAUBER

4

ÉSZTEK, LETTEK, LITVÁNOK

III. FOLYAM
2014.
ÁPRILIS

XXK

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

HARMADIK FOLYAM • XXV/4. • 2014. ÁPRILIS

TARTALOM

BOJTÁR ENDRE • Baltisztika? Baltisztika! Baltisztika	3
A Baltikum a mai Európa térképén (<i>Interjú Schöpflin György EP-képviselővel.</i> <i>Kérdezett Horváth Andor</i>)	10
CSORTÁN FERENC • Népek és államok a Visztula és a Narva között	15
ILGVARS MISĀNS • Hanza-városok a Balti-tenger keleti részén (<i>Derzsi Júlia fordítása</i>)	28
SZEGŐ IVÁN MIKLÓS • Észtek és oroszok: 125 év	36
CAROLINA PIHEL GAS • Versek (<i>vers – Szócs Petra fordítása</i>)	45
JÜRGEN ROOSTE • Dalocska az élet szépségeiről, Vers a hovatarozásról, Sárfekete paradicsom (<i>versek – Tolvaj Zoltán fordításai</i>)	47
KAUR RIISMAA • Emma monológja, NY'73, Margus és Laura (<i>versek – Áfra János fordításai</i>)	51
MEELIS FRIEDENTHAL • Az észti nyelv (<i>elbeszélés, Janurik Boglárka fordítása</i>)	55
JUOZAS GRUŠAS • Szép mint a Nap (<i>elbeszélés, Bojtár Endre bevezetőjével és fordításában</i>)	61
ANTOINE CHALVIN: Észtország, az „énekző nép” hazája (<i>Horváth Andor fordítása</i>)	69
TIBOR PÁSZTORY • 1918: Királyság Litvániában? (<i>Csортán Ferenc fordítása</i>)	74
GERÉB MARIKA • Szerelmes Finnország	85
ANA BLANDIANA • Értekezés a manipulációról (<i>Horváth Andor fordítása</i>)	90
■ TOLL	
GÖMÖRI GYÖRGY • Oxfordi jegyzetek	100
■ HISTÓRIA	
FAZAKAS LÁSZLÓ • A villamos áram bevezetése Kolozsváron (1894–1906)	102
■ MŰ ÉS VILÁGA	
TÁRNOK ATTILA • Száz éve született Dylan Thomas	111

■ TÉKA

LÁSZLÓ SZABOLCS • Zöldfülű észet genszterek (<i>Sasszé</i>)	115
„Y” • A kortárs észet irodalom szerelmének előkertje	117
HEIM KLÁRA MÁRIA • Transzformatikus nomadikus	118

■ TALLÓ

JOACHIM TAUBER • A litván állam Németország, Lengyelország és a Szovjetunió között, 1918–1945 (<i>Molnár Péter fordítása</i>)	120
RIGÁN LÓRÁND • Hajdanán Žagarében	124

■ ABSTRACTS	125
-------------------	-----

■ TÁMOGATÓINK NÉVSORA	127
-----------------------------	-----

■ KÉP

KOVÁCS IMRE

ALAPÍTÁSI ÉV 1926

Susținem
CLUJ-NAPOCA 2021
Capitală Culturală Europeană
oraș candidat

Kiadja a Korunk Baráti Társaság ■ Elnök: KÁNTOR LAJOS ■ Tiszteletbeli elnök: DEGENFELD SÁNDOR
Főszerkesztő: KOVÁCS KISS GYÖNGY ■ A szerkesztőség tagjai: BALÁZS IMRE JÓZSEF (főszerkesztő-helyettes,
irodalom), CSEKE PÉTER (médiatudomány), HORVÁTH ANDOR (főszerkesztő-helyettes, világirodalom),
RIGÁN LÓRÁND (filozófia) ■ Gazdasági vezető: KOVÁCS GÁBOR ZSOLT ■ Grafikai arculat: KÖNCZEY ELEMÉR
■ Titkárság: BALÁZS JÚLIA, SASS GYÖNGYI, SÓLYOM ANNAMÁRIA
■ A Korunk – Budapesti Porta grémiuma: DERÉKY PÁL, ILIA MIHÁLY, POMOGÁTS BÉLA, POSZLER GYÖRGY,
ROMSICS IGNÁC, TETTAMANTI BÉLA, ZALÁN TIBOR
■ Állandó munkatársak: EGYED PÉTER, HAJDÚ FARKAS-ZOLTÁN (Heidelberg), JAKABFFY TAMÁS,
KESZEG ANNA, KOVALSZKI PÉTER (Detroit), PETI LEHEL, SZENTES ZÁGON, ZELEI MIKLÓS (Budapest)
■ A megjelenéshez támogatást nyújt a Romániai Magyar Demokrata Szövetség és a Communitas Alapítvány,
a Bethlen Gábor Alap, a Nemzeti Kulturális Alap, a Kolozsvári Városi Tanács, a Kolozs Megyei Tanács és az Új Budapest
Filmstúdió.
■ SZERKESZTŐSÉG: Kolozsvár, Str. gen. Eremia Grigorescu (Rákóczi út) 52.
Telefon: 0264-375-035; Fax: 0264-375-093 ■ POSTACÍM: 400750 Cluj, OP.1. cp. 273, Románia;
Internet: www.korunk.org; e-mail: korunk@gmail.com; korunk@korunk.org; Fényszedés: KOMP-PRESS Kft.
■ NYOMDA: ALUTUS, Csíkszereda, Hargita út 108/A. Tel./fax: 0266-372-407
■ Előfizetést a szerkesztőség is elfogad: egy évi előfizetés 50, fél évi előfizetés díja 26 RON.
A KORUNK magyarországi terjesztését az Apáczai Sajtóhíd Alapítvány végzi (1088. Budapest, Krúdy Gyula u. 3.,
Tel.: 0036-1-266-65-85); a lap megrendelhető a következő faxon: 0036-1-235-07-39,
illetve e-mailen: erno.toth.deb@gmail.com.
■ Proiect realizat cu sprijinul Primăriei și Consiliului Local Cluj-Napoca; Proiectul susține candidatura orașului
Cluj-Napoca la titlul de Capitală Culturală Europeană 2021.
■ Revistă editată de Asociația de Prietenie Korunk (400304 Cluj-Napoca, str. gen. Eremia Grigorescu nr. 52.;
Cod fiscal 5149284) ■ ISSN: 1222-8338

BOJTÁR ENDRE

BALTISZTIKA? BALTISZTIKA! BALTISZTIKA

A baltisztika az a tudomány, amelyik a balti kultúrákkal foglalkozik. De mi az, hogy balti? A „balti” szónak több jelentése van: földrajzi értelemben a Balti-tenger partján lakót, baltikumit jelent, politikai értelemben a három balti állam: Észtország, Lettország és Litvánia polgárát, nyelvi-nyelvészeti (filológiai) értelemben csak az indoeurópai nyelvet beszélő letteket és litvánokat, valamint több kihalt-asszimilálódott nyelv-nyelvjárás egykori beszélőjét (amelyek közül a néhány írásos emlékekkel is rendelkező s csak a 17–18. században kihalt porosz a legjelentősebb, míg a többi: a jatving, a kurs, a sel, a zemgal ún. toponomasztikai nyelv, vagyis csupán hely- és személynevekben maradt fenn).

Semmi meglepő nincs abban, hogy egy ilyen, viszonylag csekély létszámú társasággal kevés embernek jut eszébe foglalkozni, s akik ilyesmire adják a fejüket, azok a legtöbbször bogaras különcök. Én nem éreztem magam annak. A kezdet kezdetén, több mint ötven évvel ezelőtt a tudományos érdeklődés vezérelt: az 1910–20-as évek avantgárd költészetét tanulmányozva, a magyar és a szláv irodalmak néminemű ismeretében az az ötletem támadt, hogy a balti irodalmakban is kell valami hasonlónak lennie. (Valahogy úgy, ahogy Mengyelejev a maga periodikus rendszerében a meglévők alapján akkor még ismeretlen elemek létét következtette ki.) Levelet írtam a Lett és a Litván Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete igazgatóinak, amelyben könyveket kértem. Kaptam is, e könyvekből megtanulgattam lettül és litvánul, s elkezdtem olvasni.

A dolgozat címében szereplő csodálkozó kérdésre mindenesetre az első lelkesedés felkiáltása után a nyugodt munkálkodás a végső válasz.

A kis irodalmak történése szükségképpen válik mindenessé. Én is kénytelen voltam a balti kultúra újabb és újabb területeibe és korszakaiba beleártani magam, s így, lassanként belekeveredve mindenfelébe, egyszer csak a baltisztika mezején találtam magam, azon a tudományterületen, amelynek előttem soha nem volt hazánkban művelője. A magyar baltisztika megalapítója – ez gyönyörűen hangzik, ám az ifjonti lelkesedés langyosodásával korán feltámadt a gyanú is bennem: talán nem véletlen, hogy annyi sok okos ember mind ez idáig nem érezte szükségét annak, hogy erre adja a fejét, s hogy van-e sok értelme olyasmit közvetíteni, ami csupán néhány embert érdekel. De aztán csináltam tovább, amiben szerepet játszott az a sok szeretet és megbecsülés, amivel a lettek, de főként a litvánok engem is – mint mindenkit, aki kultúrájukért a legcsekélyebbet is teszi – elárasztottak, meg az is, hogy mint a ritkán járó buszra váró utas, sajnáltam otthagyni azt, amibe már annyi időt és energiát fektettem, meg az, hogy az 1985-ben kiadott *Kevés szóval litvánul* abszurd című nyelvkönyv segítségével sikerült elég sok embert rossz útra csábítanom (vagy jó útra térítenem); elég az hozzá, hogy legalább egy időre mindig meggyőztem magam: nem hülye balek, hanem a népek barátságának szorgos robotosa vagyok.

1986 elején támadt az az ötletem, hogy szinte lexikoncímszó-szerű rövidséggel írjak valamiféle összefoglalást a filológiai értelemben vett balti nyelvekről, ami talán egyetemi jegyzetként is használható lenne. Nagy nehezen össze is ütöttem vagy száz gépelt oldalt. Írás közben azonban rá kellett jönnöm, hogy lehetetlen nyelvleírást adni a nyelvet beszélők történelmének legalább felületes ismertetése nélkül, főként ez esetben, hisz itt olyan, részben kihalt nyelvekről-nyelvjárásokról van szó, amelyek egyikének-másikának még a nevét sem írta le soha senki magyarul. Ekkor határoztam el, hogy megpróbálom az elejétől elmondani a baltiak történetét, négy egymásra épülő részben. Az első tárgya lenne a legősibb emlék, a balti nyelvek és a nyelvek kapcsán a történelem előtti történelem, az őstörténet; a másodiké a történelmi idők (a 9. századtól már gyér írásos emlékekben is megörökített) történelme; a harmadiké a nyelvnel fiatalabb tudatformák, az írásbeliség előtti szellemi kultúra (mitológia, folklór); s a negyediké a 16–17. századtól létező lett és litván irodalom összehasonlítása. Az ősködtől napjainkig – ez volt a nagyralátó vállalkozás lényege. Az első három rész úgy-ahogy el is készült (*Bevezetés a baltisztikába* című 1997-ben megjelent könyvemben, amely angolul két évvel később *Foreword to the Past* címen látott napvilágot), míg a negyedikről lemondtam, mert közben szilárd meggyőződésemmé vált, hogy teljes irodalmak összehasonlítása lehetetlen, s a két balti irodalomnak sincs sokkal több köze egymáshoz, mint akármelyik szomszédos és hasonló történelmi körülmények között fejlődött irodalomnak, mondjuk a litvának és a fehérorosznak vagy a lettnek és az észtnak.

Mi mozgatta munkámat? Próbálom indítékait, indítékaimat megfogalmazni. Túl a minden tudományos munka háttérében meghúzódó hiú ismeretvágyon, emberi kíváncsiságon, egy idő után lett itt valami szokatlan, valami többlet, amely ellensúlyozta mindmáig tartó kételyeimet. Az az öröm, ami abból adódott, hogy egy egész kultúrát vélek abban a lét és nemlét, valóságosság és kitaláltság közötti állapotban, abban a köztes helyzetben felfedezni, ami először öntudatlanul, majd – nyilván a baltiak immár több évtizedes hatására is – később egyre tudatosabban számomra is kitüntetett helyzetté és értékévé vált. Nézzük meg egy kicsit közelebbről, mit jelent ez a felemás kettősség a nyelv, a mítoszok, a történelem és az irodalom esetében.

A balti nyelvek

■ A balti nyelvek az indoeurópai nyelvcsaládhoz tartoznak, ami azt jelenti, hogy a baltiak ősei valamikor – a becslések az i. e. 4000-től 2000-ig terjednek – azt az indo-

európai ősnyelvet beszéltek, amelynek meglétéről, idejéről, tartamáról, elterjedési helyéről az egymásnak legellentmondóbb elméletek alakultak ki, s amelyet nemrég valaki találóan tudományos fantomnak nevezett. Nem kevésbé ködképszerű a következő lépcsőfok: az indoeurópai ősnyelv ágakra szakadván, volt-e olyan időszak – egyesek szerint i. e. 2500, mások szerint csupán i. sz. 600 körül –, mikor a nyelvileg egymáshoz kétségtelenül legközelebb álló szláv és balti törzsek együtt éltek, s közös nyelven, balti-szlávul beszéltek? De utána is, egyáltalán: hány balti nyelvet kell számon tartanunk?

A ma is élő letten és litvánon kívül írásos emlék csak a 18. század elején kihalt porosz nyelven maradt fenn. A többire, a – hol a litván, hol a porosz nyelvjárásának, hol külön nyugatbalti nyelvnek tartott – jatvingra, a kursra (melyről csak V. Kiparsky 1939-ben megjelent vastag monográfiája bizonyította be véglegesen, hogy nem a finnugor lívhez áll közel), a zemgalra és a selre csupán idegen nyelvű krónikák elszórt említéseiből és főként a „szabályos” lettől és litvántól eltérő földrajzi nevekből, vízinevekből következtethetünk.

De a biztosan külön nyelvnek tartható porosz, lett és litván ontológiai státusa is így-úgy lukacsos.

A porosz írásos emlékek (egy kétsoros tréfás diákrigmus, két kéziratos német–porosz szószedet és három 16. századi nyomtatott lutheránus katekizmus, két nyelvű – német és porosz – hittankönyv) összesen kb. 2250 különálló szót tartalmaznak. A szótárak és a katekizmusok szerzői német papok voltak, akik alkalmanként többnyire írástudatlan porosz parasztok segítségét vették igénybe. További hibaforrást jelentenek a másolási, illetve nyomdahibák. A porosz nyelv rekonstruálását az is nehezíti, hogy alig van teljes paradigma; például a 280 fennmaradt igének 57 százaléka csupán egyetlen alakban szerepel, még a létige ragozása is hiányos. A szolgálai szószerinti fordítások miatt szinte semmit nem lehet tudni a mondatról. E hiányok pótlására nemcsak a hely- és személyneveket próbálják felhasználni, hanem a poroszországi német, lengyel és litván nyelvjárásokban fellelhető prussizmusokat (prutenizmusokat) s természetesen a lett és litván párhuzamokat is.

Miután az 1260-as ún. nagy porosz felkelés során a porosz vezető réteg nagy része elesett a harcokban, majd az egészen 1295-ig fel-fellobbanó felkelés elfojtása után a megmaradtak vagy Litvániába menekültek, vagy elnémetesedtek, illetve el-lengyeledtek, a porosz nyelv – a közép- és kelet-európai történelemben ismerős módon – parasztnyelvvé süllyedt. A 16. századi porosz írásbeliség emiatt sem tudott továbbfejlődni. A 17. században még használták a poroszt nyilvános érintkezésben is, majd egyre jobban visszaszorult „családi nyelvvé”, s végleg a 18. század első évtizedeiben halt ki, mikor a hétéves háború és a nyomában támadt pestisjárvány kiirtotta Kelet-Poroszország lakóinak jó részét, s helyükre Európa minden részéből új telepesek jöttek.

A „lett nyelv” fogalma a 19. század közepén honosodott meg, addig csupán nyelvjárásai léteztek; hogy azok miért nem enyésztek el – a poroszhoz meg a többihez hasonlóan – a *Drang nach Osten*, a Keletre nyomulás német és a *Drang nach Westen*, a Nyugatra nyomulás szláv szorításában –, az rejtély. Legnagyobb nyelvjárásáról, a latgalról azonban szüntelen vita folyik: önálló nyelv vagy nyelvjárás? A különbség közöttük nem nagyobb, mint a külön nyelvnek számító cseh és a szlovák, s jóval kisebb, mint egyes német nyelvjárások között.

A litván nyelv is majdnem belepusztult abba, hogy léte nem volt teljes, hisz sokáig hiányzott mögüle az írásbeliség támasza. Ezért nem használhatták hivatalos államnyelvként a középkori Kelet-Európa legnagyobb soknemzetiségű birodalmában, a Litván Nagyfejedelemségben, ahol ugyan az egymilliónyi litván uralkodott a nyolcmilliónyi ortodox keleti szláv felett, de ahol az udvar és a kancellária nyelve a kele-

ti szlávnek egy olyan változata volt, amely a későbbi ukránnal, majd fehérorosszal azonosítható. (Avval a fehérorosszal, amelynek a fogalma is csupán a 19. század legvégétől létezik...) Alighogy írásbelisége a 16. század végén megszületett, a litván egy másik szláv nyelv, a lengyel tengerében látszott eltűnni, olyannyira, hogy a kultúrahordozó értelmiség legjobb képviselői között még a 20. század elején is sokan voltak olyanok, akik a maguk nyelvújító-nemzetébresztő harcát reménytelennek, kilátástalannak tartották. Elsősorban azért, mert az orosz elnyomással szemben a jelen szabadságáért harcolni a lengyel szabadságért folytatott harccal volt egyenlő. A litvánoknak csak múltjuk volt. Jól példázza ezt, hogy amikor a 19–20. század fordulóján felmerült, hogy a valamilyen autonómiára talán szert tevő Litvániának mi legyen a fővárosa, a hat számításba vett város között Vilnius csak azért szerepelt, mert egykor az volt Litvánia székvárosa – ám a századfordulón lakosainak mindössze két százaléka volt litván. Az „ideiglenes státushoz” leginkább az önkifejezés korlátozottsága járult hozzá, ami az írásbeliség, illetve a szabadság hiányából fakadt: a baltiak helyett mindig mások beszéltek róluk.

A balti mitológia

■ Pogány vallásukról s az idegenek, a keresztények érdekei szerint kitalált-hamisított „isteneikről” is. A hagyományteremtő hamisítás több évszázados folyamatát itt most csak egyetlen példán szemléltetem. A 15–16. század fordulóján írt krónikájában a lipcsei Erasmus Stella említi Vidvutus (későbbi litvános formájában: Vaidevutis) zászlaját. Stella a maga meséit a 6. századi Jordanes gót krónikájának a mintájára koholja. Jordanesnél szerepel a *Vidivarii* népnév, s ebből csinálta Stella Videvut király nevét. Stellától a gátlástalan Simon Grunau veszi át az „adatot”, s a maga krónikájában (1529) alaposan kiszínezi-továbbfejleszti. Grunau története úgy szól, hogy az utolsó porosz uralkodó, Widowuto és bátyja, a főtáltos Bruteni (litvánosan Prutenis) 500-ban elevenen elégették magukat. Maradt Widewuto után egy öt könyök hosszú és három könyök széles fehér zászlólepel, amelyen három porosz isten mellképe látható, alatta címerre támaszkodó két fehér paripa, az istenek körül, a zászló szélén pedig cirill betűkre hasonlító írás. Amit komoly tudósok próbáltak megfejteni, noha már a Grunaut kiadó M. Perlbach azt írta, hogy „fölösleges mondani is, hogy a zászló a felirattal együtt kizárólag Grunau képzeletében létezik”. A zászló felbukkan másoknál is. A 16–17. század örökét átvette a 19. század nemzeti újjászületési mozgalma, s a zászló a nemzeti romantika idején önálló életre kelt: többször megjelent nyomtatásban, de még a 20. század történetírói is komolyan vették, utoljára 1926-ban közölte újra az egyik nagy „nemzeti ébresztő”, J. Basanavičius. A legújabb időben annyi mással együtt a zászló meséje is az ún. neomitológusok, elsősorban V. Ivanov és V. Toporov kezén éledt újjá, s baltikumi követőik ma már újra készpénznek veszik, sőt nagy ívű „történeti” elemzések épülnek rá, amelyek – ahogy a sakkozók mondják – kis anyagból egy egész balti Olümposzt hoztak létre, olyan tudományos építményt, amelynek elfogadásában vagy elutasításában a hit játssza a fő szerepet.

A balti történelem

■ A balti történelem kezdeteiről szinte semmit sem tudunk. Amikortól ismerjük, kb. a 12. századtól, azóta viszont nem balti: a lett esetében német (dán, lengyel, svéd és orosz megszakításokkal), a litván esetében lengyel. A saját és az idegen aránya változó, s a saját néha majdnem a nullára csökken: a nemzethalál egészen a 20. század végi rendszerváltásig a balti történelem valóságos kategóriája volt. Szimbolikus ér-

vényű, hogy a balti államok 1940-es szovjet bekebelezésével a világ egyik része halottnak, a másik része „csak” tetszhalottnak tekintette őket. A múlt bizonytalan létállapotú maradványaival van tele a jelen. A most már majdnem szintiszta litván kisváros, Klaipėda – az 1923 és 1938 közötti időszakról eltekintve mindig: Memel – egyetlen látnivalója a főterén álló bájos szobor, ami az itt született 17. századi német költő, Simon Dach versének hősnőjét, Ännchen von Tharaut ábrázolja.

A balti irodalmak

■ S az irodalom? A lett irodalom szerzői-fordítói egészen a 19. század második feléig majdnem kivétel nélkül németek, a legtöbbször papok voltak. Mint például Ernst Glück, az első teljes Biblia-fordítás szerzője, aki a svéd király kérésére költözött Rigába, s tanult meg öt év alatt lettül, hogy aztán elkészíthesse a lett irodalmi stílusra máig ható munkáját. A szépirodalom megalapítójának tartott Gotthard Fridrich Stender, vagy ahogy hívják: Öreg Stenders is német pap volt, aki azonban sírjára már azt vésette: „Itt nyugszik G. F. Stenders. A lett.” A német felvilágosítók kétlelkűségére jellemző, hogy fia, Ifjú Stenders, az első lett nyelvű színdarab szerzője a végcélát a teljes elnémetesítésben látta. Annak, hogy a lett írásbeliséget német papok teremtették meg, az a következménye, hogy a fordított irodalomba olyan, a lett nyelvtől idegen germanizmusok is bekerültek, amelyek mind a mai napig használatosak prédikációkban, egyházi szövegekben, s a stílusnak bizonyos emelkedettséget kölcsönöznek.

A litván irodalom kezdetén álló csoda, Kristijonas Donelaitis műveit csak annak az eldugott kelet-porosországi falunak a hívei ismerhették, ahol a költő pap volt, hisz életében egyetlen sora sem jelent meg nyomtatásban, s műve csak a 20. században kezdett hatni.

A lett és a litván irodalom késői, a 19. század végén kezdődött formálódását, nagykorúvá érését megtörte a szovjet megszállás, s az emigrációban, munkatáborokban született, otthoni íróasztalfiókba rejtett és nem létezőnek hitt, alig-létezőnek tartott cserepeket a rendszerváltás körül kezdték összeragasztgatni – ki tudja, milyen valóságos egészé.

Csak néhány példát ragadtam ki. A balti kultúra majd minden jelenségére jellemző ez a „van is, meg nincs is” állapot, melynek megvilágítására könyvtárakat írtak-vitatkoztak össze. Miért akartam újabb kötetekkel szaporítani a közteslétnek ezt a leltárát? Miért vonzó számomra a filológiával körülbástyázott dajkamese, a szilárd tények garmadája babetonozott bizonytalanság? Próbálom a választ száraz-szenvtelenül megfogalmazni, bár bizonyos lila felhangoktól nyilván nem menekedhetek: azért, mert a balti kultúra e szerkezetén mintha általában az emberi lét szerkezete derengene át. Mint olyasvalakinek, aki az egyéni túlvilágban, ennél fogva semmiféle istenben nem hisz, s akit az érte „cserébe” kapható, a kultúra hagyományában elérhető kollektív túlvilág ígérete nem vigasztal, de aki a rövid emberi életet annyi jótéménnyel, gyönyörűséggel, élnivalóval zsúfoltnak látja, ez a fáradhatatlan, örömteli készülődés a semmire megvilágító erejű életprogram.

Személyes elkötelezettségemen túl azonban felhozhatók-e objektív vagy legalábbis objektívebb érvek amellet, hogy szükség van baltisztikára? Csak néhány tudományterületet fogok említeni, ahol ez a szükséglet nyilvánvaló. Persze erre könnyű azt felelni, hogy ha a magyar tudomány eddig is megvolt baltisztika nélkül, akkor ezután is meglesz. Ám számomra az is kiderült, hogy a baltisztika nélkül tudásunk saját régióink kultúrájáról is tökéletlen, hiányos, hogy ne mondjam, provinciális.

A nyelvészetben, különösen az összehasonlító indogermanisztikában komoly kutatás a legarchaikusabb élő indoeurópai nyelvek, a lett, de különösen a litván ismer-

rete nélkül elképzelhetetlen. Ismert A. Meillet múlt század elején tett kijelentése: „Aki azt akarja tudni, hogyan beszéltek őseink, utazzon el, és hallgassa meg, hogyan beszél a litván paraszt.” A nagy indogermanisták mindegyike – A. F. Pott, A. Schleicher, A. Leskien, A. Bezzenberger, W. Thomsen, F. de Saussure, A. Meillet, J. Baudouin de Courtenay, L. Hjelmslev, P. Arumaa, J. Kurlowycz, M. Vasmer, P. Ariste stb. – nemhogy tudott „baltiul”, de munkássága egyik alappillére volt a baltisztika. S nálunk? A *Bevezetés a baltisztikába* című kézikönyvben összefoglaltam a kérdést, de azelőtt csupán Makkay János tollából jelent meg egy könyv (*Az indoeurópaiak*, 1991). A szerző régész volt, s elkövette az egész összehasonlító nyelvtudomány történetén végigvonuló alapbűnt: az etnikum és a nyelv azonosítását.

A balti kultúrák ismeretének a hiánya a történettudományban a legriasztóbb. Csak öt korszakot említek, ahol ez a hiány egyenesen torz összképet eredményez. Az egyik a középkor, amikor a Litván Nagyfejedelemség kétszáz éven keresztül Európa legnagyobb területű, soknemzetiségű birodalma volt. Történeiszek munkáiból e birodalom történetének minimális ismerete is hiányzik. A másik a keresztes háborúk kora. A keresztes háborúk alatt még lexikonjaink is szinte kizárólag a Szentföld visszafoglalására indított nyolc „nyugat-európai” háborút értik, holott ezek legfeljebb arra döbbsenthettek rá, hogy a katolikus vallásnak a zsidó Jézus evangéliumához semmi köze, s hogy a kereszténység milyen pusztító hatású volt Európa kultúrájára. Ezzel szemben a pogány baltiak megtérítése céljából indított kelet-európai keresztes háborúk maradandó nyomot hagytak a földrész történelmében, hiszen végső soron ezeknek köszönhetjük a majdani Németország létrejöttét.

A kelet-európai keresztes hadjáratok ágyaztak meg a reformációnak. Luther mozgalma leírható-tanulmányozható a teológia, a német irodalmi nyelv, Luther személyes sorsa stb. szempontjából. A reformáció legfőbb kiváltó oka azonban homályban marad, ha nem ismerjük részleteiben is azt a politikai-hatalmi kontextust, amelyben Luther működött. Ha tudjuk azt, hogy a reformáció nem elsősorban szellemi mozgalom volt, hanem annak a hatalmi játszmának a része, amelyet a későbbi Németország magját képező s a balti poroszok leigázására-térítésére alakult, 1226-tól 1525-ig fennálló Német Lovagrend 1226-tól 1525-ig létező, 58 000 km²-en elterülő állama a katolikus Lengyelország és egyre inkább az ortodox Moszkva ellen folytatott, akkor értjük meg valójában, hogy 1525-ben Albrecht von Hohenzollern-Ansbach, a Német Lovagrend nagymestere. Luther pártfogója és híve, hogyan változott át szinte egyik napról a másikra világi uralkodóvá, akinek színváltozását természetesen követte összes alattvalója, s így jött létre a világ első protestáns állama, a Porosz Fejedelemség.

A 20. század történelme sem érthető a baltikumi fejlemények ismerete nélkül. A II. világháború Kelet-Európában kezdődött. (A szörnyű 20. század legszörnyűbb két évéről 1989-ben jelentettem meg könyvet *Európa megrablása: a balti államok bekebelezésének története dokumentumok tükrében 1939–1989* címmel, amelyben először közlöm többek között a két Hitler–Sztálin-paktum szövegét magyarul.) Mindaz, ami Észtországban, Lettországon és Litvániában 1940 nyarán hat hét alatt játszódott le – szovjet szocialista köztársasággá alakítás, államosítás, diktatúra, terror stb., stb. –, 1945 után az úgynevezett népi demokráciákban három évet vett igénybe. Ehhez képest a balti államok legtöbbször még a legjobb magyar történészek nagy, összefoglaló műveiben is említetlenül maradnak. Az 1989–91-es kelet-európai rendszerváltozás története ugyancsak nem teljes a Baltikum figyelembe vétele nélkül.

A balti mitológia és mítosz kutatás az összehasonlító mítosz kutatásban kulcsszerepet játszik, tekintve, hogy nemcsak dilettáns „őstörténészek”, hanem komoly tudósok is úgy gondolják, hogy az archaikus nyelv archaikus mitológiával társul. A tévisméknek (tévhiteknek!) e téren olyan rendszere alakult ki, melynek cáfolata való-

ságos paradigma, és ezért nemcsak a balti kultúrák kutatóit, hanem minden nyelv-történészt, régészt, antropológust, történészt érint.

S végül: érdemes-e megismerni a lett és a litván irodalmat? Kényes kérdés, amelyre csupán a jelen pillanatig adható érvényes válasz, és a válaszadó a balti kultúrák propagálásának Szküllája és a világirodalom legjobb műveihez mérő irodalomkritika Kharüdisze között hajózik. Arról a csacska kérdésről van szó, hogy egy lakatlan szigetre vinnék-e magammal lett vagy litván könyvet. A pimasz válasz az, hogy régi mániám éles különbséget tenni költészet és próza között. Nagyon kevés prózai mű van, amely a világirodalom legmagasabb mércéjével mérhető, az általam – természetesen nagyon hiányosan és töredékesen – ismert balti prózából egyetlen regényt említenék: S. T. Kondrotas *A kígyó pillantása* című, magyarul két kiadásban is megjelent könyvét. A román-francia E. Ciorannal együtt vallom ugyanis: „Nézzék meg egy kis nemzet irodalmi termését: legszembetűnőbb jegye a költészet túlzott bősége. A prózához szükséges egy bizonyos szellemi színvonal, tagolt társadalom, mindeneke előtt valami hagyomány.” Lehet, hogy a lett és litván irodalomban napjainkban alakul ki a prózának, a regénynek az a hagyománya, amelyből majd remekművek nőhetnek ki. A dolgozat címében szereplő csodálkozó kérdésre mindenesetre az első lelkesedés felkiáltása után a nyugodt munkálkodás a végső válasz.

A BALTIKUM A MAI EURÓPA TÉRKÉPÉN

Interjú Schöpflin György EP-képviselővel

A balti államok mérlegéről azt mondanám, hogy már kifelé másznak a válságból, már növekedésnek indult mind a három gazdaság, sőt az észtek és a lettek már bevezették az eurót, a litvánok csak várnak erre, és ez valószínűleg rövid időn belül bekövetkezik.

■ 1. Három kis ország Kelet-Európa északi sarkában. Viharos történelmi múlt a náluk jóval nagyobb népességű államok – lengyelek, oroszok, ukránok, németek – földrajzi környezetében. Nehezen kivívott, nehezen visszaszerzett nemzeti önállóság a 20. században. Hogyan jellemezné röviden e három nemzet helyét a 21. századi Európában?

2. A szovjet típusú kommunizmus összeomlása után szabaddá vált államok sorsának alakulása nem egyértelmű sikertörténet, és ebben éppúgy szerepet játszottak saját történelmi múltjuk bizonyos tényezői, mint a földrészünk és a világ fejlődését újabban befolyásoló válságjelenségek. Mekkora súllyal esik a latba e tekintetben az, hogy a balti országok az egykori Szovjetunió utódállamai?

3. Saját (magyar vagy román) tapasztalataink alapján indokoltnak látszik az a megállapítás, hogy a rendszerváltás egyik nagy kihívása a működőképes piacgazdaságra való áttérés volt, a másik pedig, az előzőnél is nehezebb, a demokrácia intézményeinek kiépítése és sikeres működtetése. Mit mutat ebből a szempontból a balti országok mérlege?

4. Mind történelmük, mind jelenlegi népességi viszonyaik folytán ezek az országok fontos tanulságokat kínálhatnak a többségi nemzet és az etnikulturális kisebbségek viszonyára vonatkozóan. Mit tart különösen fontosnak kiemelni ebben a tekintetben?

5. Úgy tudom, Ön otthonosan mozog ebben a térségben, gyakran megfordul egyik-másik fővárosban. Kérem, mondjon egy-két példát arra nézve, ami az általuk nyújtott látványban, az ottani

szellemi-kulturális eseményekben különösen megragadta a figyelmét az elmúlt években.

– Igazából a három nemzetet nem lehet egy kalap alá venni. Igaz, hogy földrajzilag ott vannak egymás mellett, mégis eléggé különállóak – mondjuk úgy, ahogy a magyarok, a románok és a szlovákok földrajzilag szintén egymás mellett vannak, de azért nagyon sok minden nem köti őket össze. Történelmük egyes részei igen, de ez önmagában nem elég. Elég fontos törésvonalak vannak: a litvánok katolikusok, a lettek kétharmada protestáns, egyharmada katolikus, az észtek pedig nagyrészt protestánsok, tíz százalékban keleti ortodoxok. Ez már eleve azt jelenti, hogy vannak számottevő különbségek. Történelmileg Litvánia mindig is sokkal közelebb állt Lengyelországhoz, és ez nem volt egy könnyű viszony. Lettországból erősebb volt a német befolyás, az észteknél pedig a német és a finn. Tehát ezek is külön-külön irányba vitték a három államot. Mondjuk úgy, hogy a 18. századtól kezdve a három állam, a három terület, az orosz birodalom részévé vált, az észtek és a lettek egy része már korábban, a nagy északi háború következtében 1721-ben. Mindenesetre ennek az volt a következménye, hogy elindult egy bizonyos – a legelején eléggé felületes, később pedig sokkal hatékonyabb – oroszosítás. Tehát az orosz jelenlét, ami nagyon régi ezeken a területeken, orosz kereskedők mindig voltak például a Hanza-városokban: Rigában, Tallinnban (régi neve Raval), Narvában, de végső soron erős, közvetlen befolyásuk nem volt a 18. századig, amikor természetesen Katalin cárnő meg a többiek megpróbálták beintegrálni az orosz birodalmi rendszerbe. Most itt volt egy érdekes különlegesség, hogy elsősorban Észtországban és Lettországból a német ajkú nemesség – a keresztes lovagok leszármazottai – uralta a terepet. Ha nem tévedek, 1918-ig Észtország lakosságának négy százalékát tették ki. Ezek alapvetően a cár alattvalói voltak, szolgálták a mindenkor orosz udvart, de ugyanakkor kiváltságos helyzetet élveztek, vagyis az észteket, illetve a letteket teljesen kiszorították gyakorlatilag mindenből, ezért ez egy késői feudális rendszer volt igazából. A jobbágyfelszabadítás korábban érkezett, mint az orosz részeken, valamikor az 1820-as években, ugyanakkor ez egy meglehetősen elszegényedett parasztságot eredményezett. Hozzátenném azt is, hogy alapvetően a föld nem nagyon termékeny. Tehát meg lehet élni, és ebből a szempontból a burgonya elterjedése a 18. században óriási előrelépést jelentett, az jól megfelel, a kukorica az például már nehezen, a búza éppen hogy, inkább a rozs. Tehát fenn lehet tartani egy bizonyos szintű életet, de tőkét felhalmozni itt mindig is nehéz volt. Vagyis ebből a nézőpontból viszonylag elmaradott, szegény országok voltak. Az egészben az az érdekes, hogy amikor elindul a nemzeti mozgalom – nem szabad elfelejteni, hogy Johann Gottfried Herder Rigában élt sok éven át, lelkipásztor volt, jól ismerte a helyi viszonyokat, és noha egy szót sem tudott lettül, ez nem akadályozta meg abban, hogy felismerje: léteznek különálló etnikai közösségek, megvan a saját nyelvük, kultúrájuk, és ezek mind értéket képviselnek –, tehát amikor a nemzeti mozgalom elkezdődött, körülbelül az 1830-as–40-es években, akkor ezekből a viszonylag gyér kulturális hagyományokból indult ki, amilyenek a vallási elemek, az írástudás, ami a protestánsoknál mindig nagyon magas szintű volt, Litvániában talán egy fokkal kevésbé, úgyhogy 1900-ra már mind a három nemzetnek volt egy nemzeti értelmisége, amely egyszerre tekintett több irányba. Valamennyire Szentpétervár felé – nem tetszett nekik, valamennyire a németek felé – az sem tetszett nekik, és valamennyire a lengyelek felé, legalábbis ami a litvánokat illeti.

Nagy rivalizálás az észtek és a finnek között nem volt, és volt egy olyan hatvan év, talán kicsivel több, amikor Észtország és Lettországnak egy része svéd fennhatóság alá tartozott. Észt szemmel nézve ez volt az aranykor, mert a svéd uralkodó va-

lamennyire visszaszorította a német nemességet, ez egy nagyon érdekes történet. Aztán összeomlik a cári birodalom, tudjuk, hogy miért – jött Lenin, és amit, azt hiszem, mindenki ismer: a breszt-litovszki béke. Akkor ezek a területek német megszállás alá kerülnek, majd pedig egyszerre – nem tudom pontosan a részleteket –, nagyjából egyszerre kikiáltották a függetlenségüket '18 elején. Ezzel elkezdődött egy rettenetesen bonyolult függetlenségi háború, honvédő háború, az oroszok ellen, a németek ellen, ami/aki csak ott van. Mai napig is látható Tallinnban egy ezt megörökítő emlékmű. A brit hadiflotta, úgy tudom, sokat segített abban, hogy a kommunisták ne vegyék át a hatalmat '18-ban. Tehát ez gyakorlatilag amolyan „mindenki mindenki ellen” háború volt. Valahol olvastam, hogy Vilnius (a mostani Litvánia fővárosa), amely igazából nagyrészt lengyelek lakta város volt, tizenötször cserélt gazdát. Az ott tartózkodó csapatok egyike bevonult, majd jött egy másik, és egészen bámulatos, hogy a végén aztán a lengyelek szállták meg a várost. Attól kezdve – a két világháború között – nagyon rossz volt a viszony Litvánia és Lengyelország között. Ez még a mai napig is valamennyire befolyásolja a litvánokat. A 21. században, azt hiszem, ők úgy gondolják, hogy Európához tartoznak, az orosz megszállás, az egy gyarmatosítás volt, a szovjet megszállás még inkább, és valamennyire nyugat felé néznek, hogy ez legyen a függetlenségük garanciája. Nagyon kemény volt. Mindhárom ország elnyerte a függetlenségét '18-ban, a szabadságharc árán megőrizte, azután pedig elveszítette 1940-ben, amikor bejöttek előbb az oroszok, utána a németek. Nagyon lehetetlen dolgok történtek a második világháború alatt. Azt akarom mondani, hogy a 21. században a biztonság nagyon fontos, hogy ezek a közösségek képesek legyenek saját magukat fenntartani, újratermelni és ennek következtében nyitottak egyrészt valamennyire a globalizáció felé, Európa felé, Amerika felé, de ugyanakkor nagyon szívósan őrzik saját identitásukat is, amely egyébként szintén vita tárgya. Nincs minden lezárva, épp ellenkezőleg. Azt hiszem, hogy ezzel nagyrészt már a második kérdésre is válaszoltam.

Talán még néhány szót az utolsó előtti kérdés kapcsán arról: milyen szerepet játszik a többség és kisebbség viszonya szempontjából az a tény, hogy a balti államok az egykori Szovjetunió utódállamai. Ez elkerülhetetlen, ha figyelembe vesszük, hogy Észtországban és Lettországban a lakosságnak egy komoly része orosz ajkú. Kétötöd fölött van Lettországban és kicsivel egyharmad alatt Észtországban. Azért mondom, hogy orosz ajkú, mert vannak ukránok, tatárok, örmények, beloruszok is, nem csak oroszok, nem minden szempontból pendülnek egy húron. És az alapvető probléma megint különbözik: Litvániában is van egy orosz kisebbség, de csak a lakosság hét százalékát teszi ki. Vilniusban, Klaipédában és Šiauliaiban élnek, ebben a három városban. A probléma az, hogy amíg Észtországban az északkeleti rész, Narva és környéke az orosz lakta vidék, Tallinnban, a fővárosban van talán egy olyan ötven százalékos – nem merem kisebbségnek nevezni – orosz ajkú lakosság, Tartu és Pernu városában a lakosság olyan 18-20 százaléka orosz ajkú. Lettországban teljesen más a helyzet, a hét legnagyobb városnak orosz ajkú többsége van. De ha az ember elmegy Rigába, ott körülötte inkább oroszul beszélnek, ez azt jelenti hogy a városi élet Lettországban orosz. Tehát ha a lettek faluról bemennek a városba, akkor igazából idegen nyelvű városokban találják magukat. Ez nem vonatkozik az észtekre, mert Tallinnnak megvan az észti lakossága, kivétel csak Narva (és vidéke) ahol a lakosság 96 százaléka orosz ajkú. Ugyanakkor a Szovjetunió, lévén szó az ő utódállamairól, szerintem nem igazán emésztette meg, hogy a balti államok kiváltak a birodalomból, és nemegyszer azt lehet látni, hogy különféle fenyegetésekkel élnek, és akkor ilyen-olyan dolgok történnek. Ebből a szempontból nézve a balti államok NATO-tagsága rettenetesen fontos. A kérdés az, hogy mi legyen ezekkel a kisebbségekkel, az orosz ajkúakkal? Asszimilálni nem lehet őket – túl sokan vannak, és nem is akarnak asszi-

milálódni. A fiatal korosztály megtanulja a helyi nyelvet, de akkor is orosznak tartja magát. És aztán előáll az a nagyon érdekes szituáció, hogy vannak, teszem azt, huszoneves fiatalok, akik azt mondják: mi oroszok vagyunk, de számunkra Oroszország egy teljesen idegen ország, rosszul érezzük magunkat ebben az országban, mégis, mi oroszok vagyunk, tehát például az orosz irodalom ugyanúgy a mienk, mint az oroszországiaké, és az oroszországiak soha nem képesek megérteni, hogy a balti oroszok miben különböznek. Ez csak egy lehetséges feltevés részemről: a balti oroszok és az oroszországi oroszok igazából csak Londonban vagy Berlinben találhatnak egymásra, mint emigránsok. És ott van ez az alapvető kérdés, hogy mit szeretnének az oroszok igazából? Tényleg valós-e a veszély, hogy katonailag be fognak avatkozni? Ebből a szempontból nézve a 2008-as orosz–grúz háború óriási fenyegetésként hatott, mert akkor az észtek, a lettek, meg a litvánok azt mondták: hm-hm! Ez egy precedens és esetleg ránk is vonatkozik. Körülbelül ennyi.

– Működőképes piacgazdaság? Ismét sok különbséget látok, bár igazából az észti példát ismerem legjobban. Tehát ők valóban elfogadták szőröstől-bőröstől a thatcheri gondolkodást, hogy a piacgazdaság mindent megold. Ebből lett egy nagy buborék, ami összeroppant, kipattant 2008–2009 tájt, és ez a három ország még nem tért teljesen vissza eredeti állapotába, és nagy egyenlőtlenségek vannak.

A balti államok mérlegéről azt mondanám, hogy már kifelé másznak a válságból, már növekedésnek indult mind a három gazdaság, sőt az észtek és a lettek már bevezették az eurót, a litvánok csak várnak erre, és ez valószínűleg rövid időn belül bekövetkezik. Komoly árat fizettek ezért, a közszférában egyik évben, Lettorszáiban az alkalmazottak 20-25 százalékos jövedelemkurtítást éltek meg. (A görögöknél ez lehetetlen lett volna.) Azt mondanám, hogy gazdaságilag nagyjából kezd helyrebillenni a helyzet. Politikailag viszont a három ország teljesen más, nem lehet közös nevezőre hozni őket. Igen, van demokratikus pártrendszer, vannak belharcok – talán az egyetlen különbség az, hogy Litvániában és Észtországban az orosz jelenlét nem jelent olyan nagy kérdést a politikában. Ha jól tudom, ebben a két országban nincs orosz etnikai párt. Lettorszáiban azonban van, ez a Harmónia Központ – nem tudom mi a hivatalos neve magyarul –, és lehet, hogy magát harmóniának nevezi, de ez valószínűleg orosz érdekképviselő, jó kapcsolataik vannak Moszkvával. Nem tudom biztosan, de feltehetőleg pénz is kapnak Oroszországtól, és ennek az a következménye, hogy az etnikai hovatartozás okozta feszültség sokkal magasabb Lettorszáiban, ez ott a döntő kérdés, nem mint a másik két országban. Tehát azt lehet mondani, hogy a másik két országban van egy nem túl etnicizált politikai mezőny, Lettorszáiban az ellenkezője igaz.

– Milyen fontos tanulságokat kínálhat a három ország a többségi nemzet és etnikulturális kisebbségek viszonyára nézve? Ebből a szempontból nézve talán az a legfontosabb, hogy leszámítva az orosz birodalmi jelenlétet, kicsit kilóg ebből az elemletből Litvánia – erre külön kitérek –, a letteket, illetve az észteket soha senki sem akarta asszimilálni. Tehát nem állt fönn ez a probléma, mint ami mondjuk magyarok és szerbek, magyarok és románok között létrejött a 19. században, hogy igen, a magyar állam, mondjuk, megpróbálta asszimilálni az erdélyi románokat, illetve '18 után a román állam megpróbálta asszimilálni a magyarokat, elnyomta a másik nyelvet, stb, stb. Ez nem merült föl a balti államokkal, leszámítva ezt az egyetlen problémát, hogy a történelem folyamán a litván nemesség igazából ellengyelesedett. Ennek az a következménye, hogy a litván nemzetnek nem volt nemessége, bennszülött nemessége, tehát ami ott kialakult, az egy paraszti nemzet, és ezt az elszívást a lengyeleknek soha nem bocsátják meg a litvánok. Na most ez valami másra is föl hívja

a figyelmet, és pedig arra, hogy mindhárom nemzet jellegében a parasztság dominál. Egyiküknek sincs bennszülött nemessége, aminek következtében a társadalmi viszonyok eléggé eltérőek, tehát ebből a szempontból mi közelebb állunk a lengyelekhez, mindkét nemzetnek volt saját nemessége. A cseheknek szintén nem volt nemességük, mert azokat kiirtották a fehérhegyi csata után, tehát ott a nemesség amolyan bevándorló, német–olasz, jöttment társaság volt, a cseheknek kialakult egy középosztályuk, a szlovákoknak pedig, mint tudjuk, az volt a problémájuk, hogy a szlovák nemesség igazából magyar volt, még akkor is, ha nem nagyon beszélt magyarul. Aki még emlékszik *A kőszívű ember fiaira*, annak talán még mond valamit Tallérossy Zebulon neve, aki rettenetesen beszélt magyarul, de szlovák létére magyar hazafi volt. Nos ez a probléma ebben a formában itt nem merült föl: aki észt, az észt, aki lett, az lett. Volt egy bizonyos parányi mozgás a városokban, az őshonos lakosság és a betelepült németek között, de nem nagyon nagy. Tehát alapvetően ezeknek a nemzeteknek nem kellett szembenézniük azzal, hogy na most jön valaki, aki igazából hasonlít ránk, és bennünket elszív vagy asszimilál.

– A három köztársaság közti viszony tűrhető, de ők maguk is mondják, hogy a földrajz, az nem sors. Ők ott vannak, különféle kapcsolatokat tartanak fenn, de példának okáért az tény, hogy mai napig nagyon nehéz elmenni Tallinnból, Vilniusból vonattal. Soha nem építették ki a vasútvonalat. Autópálya sincs, az észak–déli kommunikáció gyenge, nekem ez azt mondja, hogy ez prioritás, de nem olyan nagyon fontos prioritás. Az észtek szerintem egyértelműen Finnország felé néznek, illetve a többi skandináv ország felé. Ez valamennyire vonatkozik mind a három országra, van egy nem nagyon intenzív balti közösségi tudat, miközben igen jó kapcsolatot ápolnak Dániával, Svédországgal, valamennyire a lengyelekkel és még a németekkel is. Skandináviának van egy bizonyos szerepe, és tegyük hozzá, hogy a legelején nagyon sokat tettek a skandinávok, hogy például az ottani egyetemeket felépítsék; illetve aztán a skandináv bankok szerepe ezekben a buborékokban, tehát ez nem egyértelműen pozitív.

– Az általuk nyújtott látvány? Mit is mondhatnék? Vilnius véleményem szerint az egyik legszebb barokk város Európában. Fantasztikus, minden templom tele van a lehető legkiválóbb barokk építészeti dekorációval, a hangulata teljesen óvárosi, az óváros megúsza, ott alig voltak harcok '44-ben. Tehát igazából nagyon-nagyon szép, és az elmúlt években nagyon szépen rendbe hozták.

Rigát én sohase kedveltem különösebben, egy zord város számomra. Gyönyörű Jugendstil épületei vannak.

Tallinn pedig igazából egy Hanza-város, mert megvannak a késői gótika elemei, illetve a Hanza-városok német elemei, nem tudom, mi ebben az autentikusan észt, de ez ugye asszimilálódott, és mind a három város eléggé különbözik egymástól, mind a három várost érdemes külön-külön meglátogatni.

Kérdezett Horváth Andor

CSORTÁN FERENC

NÉPEK ÉS ÁLLAMOK A VISZTULA ÉS A NARVA KÖZÖTT

■ *(Poroszok, Poroszország, Kelet-Poroszország)* A poroszok a későbbi európai tudományosság megállapítása szerint a balti nyelvcsalád egyik népe (a másik kettő a litván és a lett). Leverésük, megtérítésük, lakóterületük elfoglalása során a 13. század első felében a Német Lovagrend „teokratikus”, a Szentszékeknek alárendelt államot hoz létre a Visztula és a Nemunas/Memel folyók között, majd hosszasan háborúzik a szomszédos litvánokkal, lengyelekkel, a Pejpusz- (vagy Csud-) tótól keletre és délre fekvő orosz fejedelemségekkel-városállamokkal (Novgorod, Polock, Pszkov). A terület meghódítása után közléről-távolról telepesek érkeznek: németek, lengyelek, franciák, flamandok, dánok, hollandok, norvégok. 1410-ben a lovagrend fatális vereséget szenved a lengyel–litván hadaktól, és ez véget vet expanzív politikájának. A több etnikum összeolvadásából új „porosz” identitás születik. A nagymester a lengyel korona hűbérese lesz (1466-ban, a második thorni béke megkötésekor), és lengyeleket is be kell fogadnia a lovagok sorába. A nagyszámú lengyel és litván falvakban él, a városi lakosságban nagyobb a németek aránya. Poroszország 1466-ban kettéoszlik: Lengyelországhoz kerül (1466–1773) Kelet-Pomeránia és a történeti Poroszország nyugati és középső felének egy része (ezután: „Királyi Poroszország”), ahol (a varmiai püspökség területén) a lakosság katolikus többségű maradt. A lovagrendnél maradt területen 1525-ben az utolsó nagymester, Hohenzollern Albert alatt a rend tagjai testületileg áttérnek a lutheri hitre, létrejön a Porosz Hercegség, és a területén, beleértve az annak déli sávját képező Mazuriában is a lakosság lutheránussá

E próbálkozás, természetesen, csak vázlat, de közelebb hozhatja így is e világ számunkra kevésbé ismert, mégis oly „európai” múltját, örökségét. És talán összehasonlításokra is serkent, hiszen a hasonlóságok és különbségek segítenek magunkat is jobban megérteni.

lesz. A Hercegség is a Lengyel Királyság vazallusa. Fővárosa kezdetben a Visztulaparti Marienburg/Malbork vára, majd később Königsberg (ma Kalinyingrád) kikötőváros, ahol Albert fejedelem 1544-ben egyetemet is alapít a régióban szükséges evangélikus értelmiség képezésére.¹ Az egyetem felértékelődik a harmincéves háború után, minthogy a területet megkímélték a pusztítások. És híres lesz tanáiról (legnevezetesebb Immanuel Kant, akinek a jelenlegi kalinyingrádi egyetem felvette a nevét) meg számos diákjáról. Az 1708–11 közötti pestisjárványban a lakosság igen nagy része elpusztul. Helyükbe protestáns németek jönnek, valamint protestáns hitük miatt elűzött skótok, Salzburg vidékiek (1731-ben), francia hugenották (Fontainebleau-i Ediktum, 1685), legtöbbször az 1657-ben a Lengyel–Litván Konföderációból kiűzött Lengyel Testvérek (unitáriusok). Utolsónak érkeztek 1830-ban az óhitű orosz „filipponok”.

Poroszország és Brandenburg élére a 16. század végén közös uralkodó kerül, utóbb, 1618-ban, a két ország egyesül, fővárosa 1660-tól Berlin. 1701-ben „Porosz Királysággá” alakul.

Kelet-Poroszország a 16–19. század során, az evangélikus litván kisebbség papjai révén, a litván írásbeliség bölcsőjévé vált. Itt nyomtatták az első litván könyvet (1547-ben), és itt született a litván irodalom örökbecsű műve, a hexameterekben írt *Évszakok* (költője a nagy műveltségű Kristijonas Donelaitis, németül és litvánul prédikáló falusi evangélikus lelkész, 1714–1780). Emiatt Kelet-Poroszország, bár nem volt része a középkori-újkori Litván Nagyfejedelemségnek („a litván nemzeti államnak”), a litvánok számára nagyon fontos, olyannyira, hogy évszázadok óta Kis-Litvániának (is) nevezték. A kelet-poroszországi litván lakosság erősen megfogyatkozott a 18. század eleji nagy járványban.

Litvánia az első világháború után követelte (és megszerezte) Kelet-Poroszország északkéleti határvidékét, az iparilag fejlett, litván- és németlakta Memel- (Nemunas-) vidéket, a kiemelten fontos Memel (Klaipėda) kikötővárossal.

(Litvánok, Litvánia) A területet szláv néven, „Litva”-ként 1009-ben említik először, a katolikus hittérítés egyik epizódja kapcsán. A 11. század folyamán megkezdődik a katolikus (német, lengyel) és az ortodox (orosz) világnak a közöttük levő „pogány senkiföldje” felé való terjeszkedése. Ekkor születik meg – a kedvező külpolitikai helyzetnek köszönhetően – a litván állam. Születését megkönnyítette, hogy nem volt egyetlen erős hatalom sem a közelben, amely le tudta volna igazni az államalapításra készülő népet (a poroszok, lettek és észtek kudarcát egy ilyen hatalom, a német keresztes lovagok rendje okozta). Az eseményt siettetette, hogy szomszédai fenyegetését csak az addigi lazább összetartozásokat felváltó állam tudta visszaverni. E feltételek a 13. századra értek meg a térségben.² Az állam létének korai bizonyítéka: 1219-ben már önálló országgént kötnek békét a halics-volhiniai fejedelemséggel. Az aktusnál jelen levő vezérek egyike Mindaugas, utóbb ő viseli először a nagyfejedelem címet – és sikerül egyesítenie népének törzseit. Ő kezdi a terjeszkedést is a szomszédos orosz fejedelemségek rovására. Az állam a 14. század közepéig már meghódította és csatolta a mai Belaruszt és Ukrajna jelentős részét, s területe elérte a 650 ezer négyzetkilométert. Ebből kb. 70-80 ezer volt a litván etnikai terület (nagyjából egybeesett a mai Litvánia 65 300 négyzetkilométerével).³ A legnagyobb veszély és fenyegetés a litvánokat a Német Lovagrend felől érte. Ezért Mindaugas 1250-ben vagy 51-ben felveszi a keresztséget, a németek kezéből – de tíz évvel később felbontja a szövetséget a lovagokkal, és visszatér pogány hitéhez. Az igazi megkeresztelésre 120 év múlva kerül sor.

Az egykori Kijevi Rusz, orosz ortodox keresztény állam szerencsétlen örökösödési rendszere folyamánnyaképpen szétforgácsolódott számos fejedelemségre. Ezek közül Novgorod és a vele szomszédos területek (Pszkov, Polock) a társadalmi-gazdasá-

gi-kulturális fejlődésnek aránylag igen magas szintjére jutottak (beléptek a Hanza-városok szövetségébe-hálózatába is), a délre-keletre fekvő orosz fejedelemségek egy része viszont a tatár Arany Horda igrája alá került. Algirdas (kb. 1296–1377), talán a legtehetségesebb a litván nagyfejedelmek sorában, házasságokkal, fegyverrel és diplomáciával pár évtized alatt kiterjesztette állama területét a Fekete-tengerig. E folyamat „csomópontja” a Szinije Vodi folyónál 1362-ben vívott csata, amelyben Algirdas legyőzi a strukturálisan gyengének bizonyuló Arany Hordát.⁴ Az ő kérésére alapítja a konstantinápolyi pátriárka az immár litván területen fekvő Kijev érsekségét.

1385-ben létrejön a lengyel–litván perszonálunió: Jogajla (lengyelül: Jagiello) litván nagyfejedelem megkeresztelkedik, és feleségül veszi Jadwigát (Hedvig), Anjou (Nagy) Lajos magyar és lengyel király lányát, akit azelőtt, 15 éves korában Lengyelország királyának koronáztak (!). Jadwiga az egyik legmegbecsültebb lengyel történelmi személyiség – és nemzeti szent. Ez az esemény egész Európa további történetének új irányt szabott. Bár a két állam közötti viszony konfliktusos volt, a lépés szükségszerű, a Német Lovagrend katonai potenciálja és agresszív expanziója létében fenyegette mindkét államot.⁵ Sőt 1398-ban sikerült a lovagrendnek, egyszeri alkalommal, elfoglalnia Samogitiát, a litván területek nyugati, tengerparti részét, ezzel megvalósítva a lovagok évszázados álmát, a Visztulától a Nerváig fekvő területek folytonosságát, állami egységét. A közös államfő (megkeresztelése után II Ulászló), valamint a lengyel és a litván államok erőforrásainak egyesítése meg is hozta a remélt eredményt: 1410-ben a két állam hadserege döntő csapást mért a Lovagrendre (grünwaldi/tannenbergi csata), amely ezt követően lengyel–litván vazallusként világi állammá, majd a reformáció során protestáns fejedelemséggé alakult. De a balti lovagrendi államok egyesítéséről egyszer s mindenkorra le kellett mondania. A perszonálunió, bizonyos hullámzásokkal, 1569-ig működött. Litvániában fennmaradt a negyhercegi cím, s a két országot érintő kérdésekben szükség volt a lengyel és a litván nemesség együttműködésére, ami Litvánia különállását biztosította.

A 16. század lengyel–litván állama a lengyel kultúra felvirágzását, az európai szellemi mozgalmakhoz való kapcsolódást, igazi aranykort hozott: reformációt, vallási és etnikai pluralizmust, nagyszámú olasz építész, művész itteni tevékenységét, reneszansz építészetet. Katonai és diplomáciai sikereket is. De az ellenreformáció kezdetét is, jezsuitákat – akik 1570-ben a litván fővárosban kollégiumot alapítanak, amit kilenc évvel később Báthory István (lengyel király 1576–86 között) egyetemmé fejleszt.

1569-ben Zsigmond Ágost király közös országgyűlést hívott össze a két ország nemeseinek részvételével (Zsigmond Ágosttal 1572-ben kihalt a Jagello-dinasztia – azonban nem ez volt az unió oka). A július 1-jén aláírt lublini unióval megalakult a Lengyel Korona és a Litván Nagyfejedelemiség Köztársasága, röviden a Két nemzet köztársasága vagy Lengyel–Litván Konföderáció, közös uralkodóval, szejmmel (országgyűléssel), valutával és külpolitikával. Az unió nem volt teljes: a hadsereget és a kincstárat nem vonták össze. Ennek ellenére az integráció folyt tovább – ennek során a litván elitek fokozatosan ellengyeledtek. A közös szejm megkövetelte, hogy ne a hatalmas ország egyik vagy másik végénél, Krakkóban vagy Vlnában hozták a döntéseket – így lesz Varsó, addig csak részfejedelemségi, majd tartományi (vajdasági) központ fővárossá, királyi székhelyé.

A konföderáció fennállásának mai mérlege szerint „a lengyeleken kívül, akik a nyolcmillió lakosság mintegy 40 százalékát tették ki, 20 százalék beszélt az orosz valamely változatát (fehérorosz, ukrán, orosz), néhány százalék litván, több mint 10 százalék német és kb. öt jiddis nyelvű volt. Éltek még itt lettek, skótok, tatárok stb. is. A konföderáció felekezetiileg is vegyes volt: legtöbben a római katolikus egyház tagjai, kívülük ortodoxok, lutheránusok, kálvinisták, zsidók, muszlimok, örmények.

A nemzeti kisebbségek és vallásos hitek változatossága, valamint a jólét és az általában békés együttélés jellemző vonása volt az utolsó Jagellók és utódaik korának.⁶ A 17–18. század eseményei, különösen a szomszédos Orosz, Svéd, Porosz és Habsburg Birodalom agresszív politikai törekvései, ezekkel egy időben pedig a korszaknak nem megfelelő, szinte korlátlan „nemesi szabadságok” egyre inkább kormányozhatatlanná tették a Konföderációt, ami aztán az állam három lépésben történt felosztása során (1772, 1793, 1795) megszűnt. Az egykori Litvániához tartozó területek története orosz tartományok (guberniák) keretében folyt tovább.

(Litvánia és Fehéroroszország) A még megkeresztelkedés előtti, pogány Litván Nagyfejedelemség a 13–14. század folyamán csatolja a területének többszörösét kitevő Polocki, Volhiniai-Vladimiri és Kijevi Fejedelemség területét – ortodox keresztény, kulturálisan fejlettebb lakossággal. A modern fehérorosz nemzet történései számára egyértelmű, mi és miért történt: „a litván területek (Zsemaicia és Aukstaicia⁷) és a fehérorosz területek egyesülése történelmi szükségszerűséggé vált. Az orosz fejedelemségeket leigázták a tatárok, akik rettenetes fenyegetést jelentettek az északkeleti orosz fejedelemségek számára. Északról a Livóniai Lovagrend fenyegetése nehezedett Belaruszra és Litvániára, nyugatról a Teuton Lovagrend tette kétségessé a litvánok és fehéroroszok fennmaradását. Egyesülés nélkül az a sors várt volna rájuk, hogy nyomtalanul eltűnnek. A belaruszok világosan látó vezetői, békét és rendet óhajtva fenyegetett és erőtlen szülőföldjük számára, nem tévedtek. A litvánok semmi újat nem vezettek be, hacsak egy erős és szükséges összpontosított hatalmat nem. Mi több, toleráns politikát folytattak, beköltöztek az új területekre, összeházasodtak a szlávokkal, elfogadták a kereszténységet. A második-harmadik nemzedék már elsajátította a régi belarusz nyelvet, ami mindennapi nyelvükké lett, valamint a törvényszékek és az állami ügyiratok nyelvévé.

Viszonylag kis lélekszámúak lévén, a litvánok feloldódtak a szlávok tömegében, mindenütt, ahova beköltöztek. Csak eredeti hazájukban használták továbbra is a litván nyelvet (elsősorban a parasztok, a városlakók és a nemesség legszegényebb rétege) [...] A Litván Nagyhercegség létrehozása semmit sem vett el a fehéroroszoktól, sőt igen sokat nyertek belőle. Legalábbis az egyesülés kezdeti idején. Felszabadultak a tatárok és a keresztések rabságának rettenetes fenyegetése alól [...], megőrizték könyveiket, tudományukat, nyelvüket a törvényszékeken és az állami intézményekben, saját nyelvükön megfogalmazott törvényeiket, mi több, e törvények jobbak voltak, mint jó pár szomszéd országban. [...] Így kezdődött el, e föderáció kebelében, a 13. század elején, a tulajdonképpeni fehérorosz nyelv és nép kialakulása.”⁸ A nagyfejedelemség egyik jeles írástudója, Polock szülötte, Franciszk Szkarina humanista, orvos, aki a 16. század első felében fejtette ki lenyűgöző fordítói és nyomdászati tevékenységét (lefordította és kiadta a Biblia nagy részét), megalapozva a fehérorosz nyelv későbbi fejlődését. Krakóban, Padovában, Prágában és Vlnában tanult, illetve dolgozott. Keresztneve alapján vélhetően katolikus. A nagyfejedelemség orosz-fehérorosz eredetű „litván” nemessége, annak főleg felső rétegei fokozatosan ellengyelesedtek, és a 19–20. századra szinte érthető Adam Mickiewicz, lengyel nemzeti költő sorsa, aki a mai Belaruszban lévő Navahrudak/Nowogródek városban, a litván eredetű Radziwill-család hajdani központjában született, *Pan Tadeusz* című verses regényében szülőhazáját, Litvániát dicsőíti lelkesülten (és nem járt életében sem Varsóban, sem Krakóban). Közlebbi példa a Kowno/Kaunas mellett született Czeszlaw Milosz, az Amerikába emigrált Nobel-díjas lengyel költő „litván patriotizmusa”, vagy a rokonái, Oscar Miloszé, aki a mai Belaruszban levő Mohilev mellett született, nem tudott litvánul, de „franciául író litván költőként” határozta meg magát, és Litvánia párizsi nagykövete volt a két háború között.

(*Tatárok és karaiták*) E nehezen megfogható identitású, Nyugat és Kelet között egyensúlyozó Litván Nagyhercegségbe más népek is eljutottak. Például egy lélekszámra nem nagy, de jelentős történelmi szerepet játszó tatár népcsoport, a „lipka tatárok”. A 14. században, a lengyel–litván perszonálunió bevezetése előtt jöttek első csoportjaik, az Arany Horda területéről, zsoldosként, majd letelepítették őket, a lengyel, litván és lovagrendi területek érintkezési pontjai közelébe. A 17. századig folyamatos volt a beköltözésük. Privilegiumokat kaptak, muszlim vallásukat megőrizhették. A 16. század végén kb. 200 ezren éltek a Litván Nagyhercegség területén, száz településen, négyszáz mecsetjük volt. Hűséges, megbízható katonái voltak a lengyel–litván koronának, kivéve az 1672-es „lipka lázadást”, amikor egy részük átállt az Oszmán Birodalom oldalára. De rövidesen megtapasztalhatták, hogy előző hazájukban jobbak voltak a körülményeik, és visszatértek. Jan Sobieski teljes bocsnatban részesítette őket – és Bécs felszabadításánál (1683) ismét bizonyíthatták, hogy értékes katonái a koronának. Ma három középkori eredetű tatár település esik lengyel területre, de jelentős közösségek jöttek létre a Litvániából és Fehéroroszországból áttelepültekből is az északi-északnyugati lengyel nagyvárosokban (Litvániában, Fehéroroszországban és Lengyelországban összesen kb. 19 ezren élnek, a 2011-es népszámlálás szerint Lengyelországban szinte kétezren). Nyelvükben ellengyelesedtek vagy eloroszosodtak (krónikáikat, irodalmukat az 1930-as évekig arab írással, de fehérorosz nyelven írták – e szövegek ma értékes dokumentumai a belarusz nyelvfejlődésnek). Főtisztjeik lengyel nemességet kaptak – és a 20. századig a lengyel hadseregben belül külön (lovassági) egységben, külön egyenruhában harcoltak. Az amerikai lengyel emigráció szervezeteibe is befogadták őket.⁹

A *karaimok* vagy karaiták eltörökösödött zsidó vallási mozgalom. A 7–9. században jött létre (nem fogadták el a Talmudot). Nyelvük egy héber elemekkel gazdagított türk dialektus (hasznlóan a szintén kompozit jiddis és ladino nyelvekhez). Keletről (Perzsiából?) indulva vándoroltak nyugat felé, jelentős közösséget hozva létre a krími tatár állam területén. Onnan származnak a litvániai karaiták. Hagymányuk szerint Vytautas nagyherceg telepítette le őket 1392-ben Vilniusba és Trakaiba (fontos középkori város és vár Vilniustól nyugatra), valamint néhány más településre, de idővel megjelentek más „litván”, ma fehéroroszországi, illetve ukrainai területeken is. A rabbinikus zsidósággal gyakoriak voltak a konfliktusaik, de volt együttműködés is (például amikor 1680-ban egy Trakai melletti gyülekezetet rituális gyilkossággal vádoltak meg), illetve kialakultak az együtt létezés módozatai. A „két nemzet köztársasága” idejére esett a kozákok Bohdan Hmielnicki vezette felkelése (1648), amit a litvániai zsidók is megszenvedtek (ekkor a mai Fehéroroszország és Ukrajna területén élő nagyszámú zsidó lakosság először tapasztalta meg a később rendszeressé váló pogromokat).¹⁰ Trakai kifosztását és felégetését csak harminc karaita család élte túl. Az 1979-es szovjet népszámlálás szerint a Szovjetúnióban 3300 karaim élt (nagyobbrészt Litvániában). 1988-ban megalapították a Litván Karaim Kulturális Közösséget. Mai lélekszámuk a legfrissebb statisztikák szerint: Ukrajnában 1196, Lengyelországban 346, Litvániában 241 (legtöbben Trakaiban), Oroszországban 204. Ismeretlen az Izraelben élők száma.

(*Zsidók Lengyelországban és Litvániában*) A Baltikumot a Fekete-, valamint a Káspi-tengerrel összekötő kereskedelmi úton keleti zsidó kereskedők megjelentek már az első évezred végén. Részt vettek a borostyánkővel, prémekkel, rabszolgákkal való kereskedelemben. 1240 körül a lengyel uralkodók telepítettek országaikba német és zsidó bevándorlókat Németországból, Ausztriából, Csehországból, Itáliából, majd a szeldzsuk és oszmán török területekről. A középkori európai zsidóság jó és rossz sorsát uralkodói szabadságlevelek határozták meg, „a 13. századtól kezdve a 18. század közepéig. [...] A legelső, ki ily értelmű privilegiumot adott, a melylyel a

kamaraszolgátság viszonyát tényleges jogalapra helyezte, II. Frigyes osztrák herceg volt, ki 1238-ban oltalmába fogadta a bécsi zsidókat s 1244-ben megadta a saját főhatósága alatt álló, de mégis a községi önrendelkezésű bíróság privilégiumát, melyet a német, magyar és szláv uralkodók átvettek.”¹¹ E „rendezés” lényege a mindenkori központi kormányzat, pontosabban az uralkodó érdeke. Ezt „adta tovább 1264-ben Jámbor Boleslaus Nagylengyelországnak, 1295-ben elfogadta I. Bolko schweidnizti herceg s 1299-ben III. Henrik glogau-i herceg; ugyanezen privilégiumot erősítette meg IV. Kázmér 1453-ban, Zsigmond Ágost 1548-ban, Báthory István 1580-ban, III. Zsigmond 1592-ben, IV. Wladislaus 1633-ban, János Kázmér 1649-ben, II. Ágost 1697-ben, III. Ágost 1736-ban és végre Stanislaus Ágost 1795-ben”.¹² Litvániai betelepedésük 1380 táján kezdődik. Vitautas nagyfejedelem 1388-ban bocsát ki chartát számukra.

Ezek az uralkodó nyújtotta jogok (esetünkben az 1453-as statútum volt a legnagyobb hatású) engedélyezték a kereskedést (ideértve a pénzkölcsönzést és bankügyleteket), a zsidók folytathattak kézművesipart és szabad foglalkozásokat, biztosították személyes tulajdonjogaikat, valamint a közigazgatási autonómiát (a zsidó közösségen belüli viszonyokat, összhangban vallási törvényeikkel és hagyományaikkal), valamint egyenlőségüket a királyi jogszolgáltatás előtt. Megkövetelték a közösség tagjaitól a választott vezetőik iránti engedelmességet. A zsidók mozgási szabadságot élveztek a királyság területén. De helyzetük a valóságban legtöbbször az egyház (például az 1267-es boroszlói zsinat szigorú tilalmakat fogalmazott meg) és még gyakrabban az ország keresztény lakosságának a hajlandóságától, netán érdekeitől függött. És valóban, gyakran szenvedték meg jogaik egyház általi korlátozását, tulajdonaik elvételét, hamis vádakot járványok idején (az 1348. évi pestisjárvány alkalmával sokakat lemészároltak) vagy vélt rituális gyilkosságok kapcsán. Mindezekkel együtt a Lengyel–Litván Konföderációban nyitottabb, toleránsabb volt a közigazgatás – és országszerte nagy zsidó közösségek jöttek létre, gazdag, változatos kulturális tevékenységgel. 1650 táján Európa mintegy 550 ezer zsidó lakosából 450 ezren éltek a Konföderációban – ez volt a Spanyolországból való kiűzetéstől a II. világháborúig terjedő időszak legjelentősebb zsidó társadalma. E népesség két sajátos „teológiai” pólus körül csoportosult: az inkább Ukrajnában elterjedt hasszidok judaizmusa emocionálisabb, spontánabb volt, míg a litván („litvak”) zsidók „racionálisabb, tudományosabb” teológiát követtek. Ez utóbbiak központja az 1700-as évek közepétől Vilna volt.

A lengyel–litván államnak a „harmadik felosztás” (1795) utáni sorsa, az Oroszországhoz való tartozás negatív, tragikus eseményeket és folyamatokat hozott az egykor lengyel–litván alattvaló közösségek mindegyikének.

A két világháború között az országban 160 ezer zsidó élt (az összlakosság 7 százaléka), ezeknek mintegy 91 százaléka pusztult el a holokausztban.¹³ A százezres lélekszámú Vilna lakosságának 45 százalékát alkották (a lakosság másik fele lengyel volt, és csak néhány százaléka litván), a 110 zsinagóga és 10 jesiva városát „litván Jeruzsálemnek” tekintették. A 2005-ös népszámlálás alkalmával az országban 4000 alatt volt a számuk.¹⁴

(Vallásszabadság) A konföderációban érvényesülő, fentebb említett tolerancia tette lehetővé, hogy 1565–1658 között az erdélyi vallásszabadsághoz hasonló viszonyok érvényesültek, a többségi katolikus és ortodox lakosság mellett az országban a lakosság 20 százalékát kitevő luteránus, református, unitárius, mennonita, anabaptista gyülekezetek léteztek. Az 1658-as események után azonban a protestánsok helyzete rosszra fordult (a „lengyel testvérek”, az erdélyi unitáriusok hittestvérei vagy kivándoroltak, vagy áttértek).

(Livóniától Oroszorszáig) Ha a megelőző évszázadokban Litvánia története teljesen eltért a későbbi Lettország és Észtország területén zajló folyamatoktól, a 19. majd

a 20. század folyamán mindhárom nép/ország sorsa szinte azonos kaptafára alakult. Talán egyetlen, bár fontos közös korai elem a régióban: a Német Lovagrend, illetve a római katolikus egyház térítő szándéka és a nyugat-európai államok szerepvállalása ennek a megvalósításában. Azzal a különbséggel, hogy itt, a mai Lettország és Észtország területén már 1000 előtt a németeken kívül mások – kiemelten dánok – is tevékenykedtek.

A német és dán „érdeklődés” kezdete előtt a területen pogány észtek, lívek (mindkét nép finnugor nyelvű) és letgalok éltek. Már ekkor a Pejpusz-tó, illetve a Narva folyó volt a választóvonal a keletről szomszédos novgorodi, pszkovi, polocki, a Kijev központú nagy orosz állam részfejedelemségei irányában. A 13. század elején, rövid idő alatt végbement nyugat-európai terjeszkedés stabilizálta – immár mindmáig – ezt a határvonalat.

A vidék már az i. e. 3. évezredben lakott terület volt. A balti törzsek az i. e. 1700-as években vándoroltak be a térségbe. Az erre következő mozgalmas, háborús középső vaskor következett. Skandináv sagák szólnak az észtek elleni hadjáratokról. A 9. században a terület a varégok (vikingek) fennhatósága alá került, de a 11. században újra önállósodott. Ez idő tájt viszont az észtkalózok támadták az északi partokat, Sigtuna svéd várost 1187-ben kifosztották és felégették.

A mai Észtország és Lettország területe volt Európának az a sarka, amely a legkésőbb vette fel a kereszténységet. A mai lett és észtkal tengerparton a 12. század végén jelentek meg az első német kereskedők és hittérítők. 1180-ban egy Meinhard nevű szerzetes érkezik a Daugava (Düna, Dvina, Dwina) torkolatvidékére. 1184-ben Uexkülliben, egy lív faluban felépül az első keresztény templom. Két évvel később Meinhardot felszentelik Uexkülli püspökévé. 1193-ban III. Celesztin pápa keresztes háborút hirdet a balti pogányok ellen. A hadakat Meinhard utódja, Berthold vezeti. 1199-ben a brémai hercegérsek megbízza Buxhoevedeni Albertet a balti területek megtérítésével. Albert, immár Livónia püspökeként, 1201-ben megalapítja Rigát. És hogy biztosítsa egy haderő állandó jelenlétét e térítési területen, 1202-ben megalapítja a Livóniai Kardtestvérek lovagrendjét. Harminc évvel később a mai Észtország és Lettország megkeresztelése formálisan befejeződött. 1227-re a két német lovagrend a Baltikum jelentős részét meghódította, így jött létre a mai Lett- és Észtország teljes területét is magába foglaló Livónia (Ó-Livónia). Az időközben kialakult városokba főleg német kereskedők és kézművesek költöztek. 1236-ban a Livóniai Kardtestvérek betagozódtak a Német Lovagrendbe. Kétszáz évig a keleti Baltikum lovagjai a Német-Római Birodalom támogatását élvezték.

A Dán Észtországnak nevezett északi terület Dánia birtoka volt 1204-től 1346-ig. Reval (1918 óta Tallinn) a lübecki városjogot 1248-ban kapta meg (még a 15. században is Reval fellebviteli törvényszéke Lübeck volt), és a 13. század végén csatlakozott a Hanza Szövetséghez. Később így tett Tartu/Dorpat és Pärnu/Pernau is. 1343-ban Észak-Észtország és Saaremaa sziget Szent György éjszakáján fellázadt a dán uralom és az azt megtestesítő német telepések ellen. A lázadást 1344-ben leverték.

A litván törzsterületről északra elterülő (ma lett és észtkal) területen a 13. század legelején létrehozott katolikus püspökségek: Kurland, Wiek-Ösel (vagy Hapsal/Haapsalu), Tartu/Dorpat, illetve érsekségek (Riga, Reval/Tallinn) nagy földterületeket foglaltak el. A többi földet a Livóniai Lovagrend (a Kardtestvérek) birtokolta. A középkorban tehát (a reformációig) ez a terület is „teokratikus” állam volt, ekkori neve „Terra Marianum”.

(*Reformáció*) A reformáció nagy változásokat okozott a Baltikumban. Luther eszméi gyorsan elterjedtek a két német lovagrend államaiban. A 16. század első felében a német elíttek (városi kereskedő polgárság, illetve lovagi eredetű földbirtokos nemesiség), valamint a jobbágysorban élő lettek és az észtek többsége áttért az evangélikus

hitre. Nyelv, oktatás, vallásgyakorlat és politika nagymértékben átalakult. Az istentiszteleteket a helyi nyelveken (német, lett, észt) tartották a latin helyett. Ez vezetett a 19. század folyamán az írástudás elterjedéséhez, a nemzeti kultúra, irodalom, folklor kutatás fejlődéséhez.

(A reformáció után. Kurland) A Lengyelországgal és Litvániával vívott háborúk meggyengítették a Német Lovagrendet: amikor 1525-ben szekularizálódott és létrejött a lengyelhűbéres Porosz Hercegség, a Livóniai Rend függetlenedett. Oroszország 1481-ben és 1558-ban sikertelenül próbálkozott a terület megszállásával. A livóniai háború (1558-83) váltakozó szerencsével zajlott Oroszország, Lengyelország–Litvánia, Svédország és Dánia között – az egész vidék hadszíntérré vált. A háború során a lovagok állama 1561-ben felbomlott, a lovagrend megszűnt. Dánia elfoglalta Ösel/Saaremaa szigetét, Svédország Észtországot, Lengyelország Lívland többi részét. Ugyanakkor létrejött, lengyel–litván vazallusként Kurland és Semigallia Hercegsége a mai Lettország déli és nyugati részén.¹⁵ A mai Lettország északi része 1582. évi orosz-lengyel béke értelmében lesz szintén Lengyelország hűbérese. Az utolsó nagymester, Gotthard Kettler, Kurland első hercege. A többi lovagból lesz a kuroniai nemesség – 1570-ben hercegi döntés engedélyezi, hogy a helyi lakosságot jobbágyorszába kényszerítsék. A hercegség fővárosa Mítau/Jelgava. A herceg fejleszti a hajógyártást és a vasipart. 1600–1629 között a lengyel–litván könföderáció háborúzik Riga környékén. Svédország ezután ellenőrzi Lettország központi és északi részét, amit így Svéd Livóniának neveznek. Az első herceg unokája, Jakob Kettler idején éri el az állam a legnagyobb jólétet. Az eddigi iparok mellett fellendül a lőporgyártás és a kereskedelem, nemcsak a szomszédokkal, hanem Angliával, Franciaországgal, Németalfölddel és Portugáliával is. Jakab kereskedelmi flottát épít, a hercegségnek két jégmentes kikötője van, Windau/Ventspils és Libau/Liepāja. 1651-ben meghökkentő történet kezdődik: a hercegség gyarmatot alapít, és megépíti a Jakaberődöt Afrikában, a Gambia folyó torkolatánál fekvő Szent András-szigeten. Prémekkel, arannyal, elefántcsonttal és fűszerekkel kereskednek. Egy évvel később Kurland a nyugat-indiai Tobago szigetén alapít gyarmatot – itt már cukor, dohány, kávé és fűszerek az áruk. 1655-ben Svédország lerohanja a hercegséget. Öt évig tart a háborúzás a lengyel–litván könföderációval, közben Jakob svéd fogságba esik. Időközben a hollandok elfoglalják a két gyarmatot, a kereskedelmi flotta és a gyárak részben elpusztulnak. A háborút lezáró Olivai békeszerződés (1660) visszaadja Kurlandnak Tobagot, (1689-ig még a hercegségé), Jakob ismét hozzáfog gyárainak és flottájának a fejlesztéséhez –, de ezek már nem érik el a háború előtti szintet. A hercegség 1795-ben, Lengyelország harmadik felosztásával kerül orosz fennhatóság alá.

(Észtország) Az 1621–1629. évi lengyel–svéd háborúban Észtország teljes szárazföldi területe svéd birtok lett. 1631-ben II. Gusztáv Adolf svéd király kötelezte a (német) nemességet, hogy több jogot biztosítson a parasztságnak, bár a jobbágyosság fennmaradt. 1632-ben Dorpatban (1918 óta Tartu) nyomda és egyetem létesült. Ezt az időszakot az észt történetírás a „régii szép svéd időknek” tekinti.

(Litvánia a cári birodalomban, 1795–1917) A terület (amelynek nemesi elitje időközben ellengyelesedett) teljesen osztozott Oroszország lengyeleket illető politikájában. Így a 19. század mindkét lengyel felkelésében (1831, 1863) is részt vettek, illetve viselték ezek könyörtelen leverésének következményeit. Fokozatosan kialakul egy litvánul beszélő középosztály és értelmiség, és kibontakozik a litván nemzeti identitás. E folyamatban kiemelkedő jelentőségű volt a Kelet-Poroszországban („Kis-Litvániában”) élő litvánok kulturális tevékenysége. Minthogy 1864 és 1904 között az orosz területeken a latin betűs írást is betiltották, és bevezették a cirill betűk használatát, nagyon fontosak voltak a német területekről átcsempésztett kiadványok.

(Az orosz korszak Lett- és Észtországban, 1710–1918) Újabb nagy cezúrára, illetve észak-európai hatalmi átrendeződésre került sor a „nagy északi háború” során, amely 1700-ban tört ki egyfelől Svédország, másfelől az Oroszországot, Lengyelországot, Szászországot és Dániát magában foglaló koalíció között, és 1721-ben zárult le. A mai Észak-Lettország és Észtország területe (Livónia) 1710-ben jutott a svédek-től orosz fennhatóság alá. Miután harc nélkül kapitulált (1710. szeptember 29.), Reval 1783-ig megtarthatta városi kiváltságait és a helyi törvénykezésben a német nyelvet. Reval és az észt területek a rigai (lívlandi) kormányzósághoz kerültek. A (német lovagok leszármazottaiból álló) nemesség, valamint a szintén német tallinni polgárság az orosz korszakban is megtarthatta kiváltságos helyzetét. Az észt városok, főleg Tallinn lakosságának a túlnyomó része német volt az 1850-es évekig. Az ország termőföldjei 90 százalékban nemesi tulajdonban voltak. 1870-ben az oroszok teljesen véget vetettek a jobbágyságnak, és eltörölték az utolsó feudális törvényeket is. A 19. század második felében szinte robbanásszerűen megnőtt az észt lakosság száma Tallinnban, és csakhamar a legnagyobb etnikai csoport lett. A gazdasági hatalom még ekkor is a németek kezében volt, habár számuk és hatalmuk ekkor már csökkent a városban.

(A litván, lett és észt függetlenség előzményei) Az orosz fennhatóság nem módosította az etnikai viszonyokat, a helyi elit továbbra is német, illetve (Litvániában és az annak részét képező Fehéroroszországban) lengyel maradt, de az 1860–1880-as évektől, hasonlóan az egész orosz birodalomban bevezetett radikális oroszosítási politikákhoz, a közigazgatás és az oktatás nyelve itt is egyre inkább az orosz lett. A területen élő lengyelek, fehéroroszek, ukránok, lettek és észtek nyelv- és identitásvédelmi mozgalmak felerősödtek, és minthogy az 1904-es orosz–japán háború után a tilalmakat jelentősen enyhítették, e mozgalmak döntő tényezőivé váltak az 1918–19-as államalakulásoknak. 1918-ban, az első világháború végén, az egész régióban cseppfolyóssá vált a politikai helyzet. Oroszországban kitört a forradalom, a birodalom kilepett a világháborúból, majd megannyi színhelyen polgárháború kezdődött. A birodalom nyugati határvidéke német katonai megszállás alatt volt – ami a német haderő kivonulásával véget ért. Az így keletkezett „légüres térben” megszületett a három balti köztársaság, és e tény része lett a háború után jogilag rögzített új európai rendnek. Együtt az 1795-ben megszűnt-felosztott Lengyelországnak a nagyhatalmak jóváhagyásával történt (és a szovjet-lengyel háború eredményeképpen rögzített határok közötti) újjáalapításával.

(Litvánia) Litvánia 1917-ig volt része az Orosz Birodalomnak. De a németek 1915-ös előrenyomulása az első világháborúban és az 1917-es oroszországi polgári és bolsevik forradalmak hatására a balti állam önállósulni kezdett. Az ország területe 1915-től gyakorlatilag német megszállás alatt volt. 1917-ben Litvánia Németországgal szövetséget kötve kikiáltotta függetlenségét, és mint alkotmányos monarchia folytatta önálló létét. 1918. február 16-án kihirdették a Litvánia függetlenségéről szóló törvényt. Ezt az első Litván Bizottság (tulajdonképpen a helyi kormány) szentesítette – ami gyakorlatilag az államiság helyreállítását jelentette, és ezt ünneplik ma is a litvánok minden február 16-án. A litván államot az elsők között Németország (II. Vilmos császár) ismerte el. Szovjet-Oroszország csak 1920-ban nyugodott bele a terület elvesztésébe.

1918. novemberében, a német összeomlás után, Litvániában kikiáltották a köztársaságot, és Valdemaras (más néven: Voldemaras) elnök irányítása alá került az állam. A német kivonulást követően az egyik városban (Daugavpils, ma Lettországhoz tartozik) kommunista ellenkormány alakult.

1919. márciusában – bár a világháború véget ért – a korábban nyugaton egymással harcoló antant és a központi hatalmak egy része Oroszország ellen támadt. A né-

metek és az immár újra megalakult Lengyelország csapatai Vilnius felé törtek előre, így a kommunista uralom is meggyengült Litvániában. A moszkvai békeszerződés szerint a bolsevikok lemondanak Vilniusról a litvánok javára, vagyis 1920-tól mindkét nagy állam, Szovjet-Oroszország és Németország is elismerte Litvániát. 1920-ban litván nemzeti kormány alakult, amely földreformot hajtott végre, és elsősorban a lengyel földesurak ellen lépett fel.

A Molotov–Ribbentrop-paktum (1939) Litvániát is szovjet befolyási övezetté nyilvánítja. 1940-ben a választásokat a kommunisták nyerték meg Litvániában, és a szovjet–litván segítségnyújtási egyezmény engedélyezi, hogy a szovjetek katonai bázisokat hozzanak létre a balti országban. (A szovjet csapatok ebben az évben be is vonulnak az országba.) 1940. július 21-én kikiáltják a szovjet köztársaságot, amely 1940. augusztus 16-án felvételét kéri a Szovjetunióba.

1941. júliusában a németek – a Szovjetunió megtámadása után – elfoglalták az országot, és létrehozták a balti államokból és Belorussziából az Ostland nevű tartományt. 1945-ben a szovjet hadsereg visszatért Litvániába, és ekkor kezdődött tulajdonképpen a „szovjet élet” az országban.

Litvánia lakossága (2004-ben) 3 607 899, ebből litván 80,6 százalék, orosz 8,7, lengyel 7, fehérorosz 1,6, egyéb 2,1 százalék.

(Lettország) A még mindig erős német városi polgársággal és földbirtokosokkal, valamint az orosz hadsereg és adminisztráció elnyomásával szemben a 19. század végére kibontakozott a reformokért és a nemzeti érdekekért küzdő *ifjú lettek* mozgalma. 1915-ben Lettország jelentős része német megszállás alá került, 1917-ben Rigát is elfoglalták. 1917 novemberében az orosz kézen lévő Valkában létrehozták a lett szovjetköztársaságot, de 1918. februárra az északi részek is német uralom alá kerültek. Németország háborús veresége után 1918. november 18-án Rigában kikiáltották a független Lett Köztársaságot. Az új lett hadsereg a kezdeti súlyos vereségek után a balti német szabadcsapatok és az észtek segítségével az ország egész területét felszabadította. Az 1921. augusztus 11-i moszkvai békében a szovjet-orosz kormány Lettország függetlenségének elismerésére kényszerült. Az új állam területe 65 791 km², lakossága 1,9 millió fő volt (73 százalék lett, 10 orosz, 4 német), alkotmányát 1922. februárban fogadták el. A Molotov–Ribbentrop-paktum értelmében Lettország a szovjet érdekövezet része, az év végén a külső nyomásnak engedve támaszpontokat bocsátott a Szovjetunió rendelkezésére. 1940. június 17-én szovjet csapatok szállták meg az országot, a megalakuló új parlament kikiáltotta a Lett SZSZK-t, amely 1940. augusztus 5-től a SZU tagköztársasága. A következő hónapokban kb. 34 ezer személyt deportáltak politikai okokból Szibériába. 1941 júliusában az országot német csapatok szállták meg. A lakosság egy részét besorozták a Wehrmachtba, vagy németországi kényszermunkára vitték, de sok önkéntes is akadt a kommunizmus elleni harcban. Az országot a Vörös Hadsereg súlyos harcok árán 1944 végén foglalta vissza, de a délnyugati területeken még az 1945. májusi fegyverletétel idején is maradtak harcoló egységek. A szovjet hatóság a németekkel való kollaborálás vádjával százezer embert deportált Közép-Ázsiába, azonban a szovjetellenes ellenállási mozgalmat csak 1950-re tudták felszámolni.

Az erőteljes oroszosítás, a kötelező kollektivizálás és jelentős orosz népesség betelepítése a lakosság ellenállását váltotta ki. 1986 augusztusában szovjetellenes tüntetésekre is sor került. Az 1988 októberében Rigában megalakult Népfront a nemzeti önrendelkezés megteremtését tűzte ki célul. 1989 májusában a Lett Legfelsőbb Tanács a lettet az ország hivatalos nyelvén nyilvánította. 1989-ben megalakultak az első pártok. 1990. május 4-én a parlament kikiáltotta Lettország „teljes politikai és gazdasági” függetlenségét. Az 1991. március 3-i népszavazáson a lettek 73 százaléka a SZU-ból való kilépés mellett döntött. Az új köztársaság 1993 márciusában saját va-

lutát vezetett be, valamint szoros kapcsolatot épített ki a két másik balti állammal. A három ország 1993 szeptemberében szabadkereskedelmi övezet létrehozásáról döntött. 1994 augusztusában végül az utolsó orosz katona is elhagyta az országot.

Az országon belül feszültséget keltett, hogy a szovjet megszállás után betelepült mintegy 520 ezer orosz, fehérorosz és ukrán lakos nem rendelkezett állampolgársággal. A 2003. szeptemberi népszavazáson a lakosság jelentős része az Európai Unióhoz való csatlakozás mellett döntött.

(*Rövid kitérő a lívekről*) Finnugor etnikum, róla kapta nevét a mai Lettország (Livónia, Livland). Lakóhelye évszázadokkal ezelőtt a Nyugati-Dvina (Daugava) és Dél-Észtország között volt, valamint a kurlandi félszigeten. A 20. században már csak Kurland északi részének tengerparti falvaiban éltek a mai Lettország területén.

A lív nyelv a finnugor nyelvek balti finn ágának déli csoportjához tartozik, legközelebbi rokona az észt. Finn és észt kutatók szerint a lív nyelv a legelső között válhatott ki a közfinn alapnyelvből, valamikor a Kr. u. első évszázadokban. Napjainkban már csak alig tucatnyian beszélik anyanyelvi szinten, negyvenen jól-rosszul. Összesen mintegy kétszázharmincan tartják lívnek magukat.

A 12. század második felében fölerősödő külső tényezők – az orosz és német expanzió – hatására hanyatlásnak indult lív közösségek nem juthattak el az önálló államalkotásig.

A független Lettországban a két világháború közötti viszonylag kedvező légkör, a finn és észt rokon nép segítsége és buzdítása hatására kiteljesedhetett a század elején kezdődött lív nemzeti ébredés. Az 1930-as években több éven át lív nyelvű folyóirat is megjelent (Lívli). 1923-tól a helyi iskolákban fakultatív lív nyelvoktatás kezdődött Finnországban képzett tanárok bevonásával. Megalakult a Lívek Társasága, kórusok születtek, majd 1939-ben megnyitották a finn, magyar és észt segítséggel épített Lív Nép Házát. A lív nemzeti ébredésnek, a kultúra és a művelődés fejlődésének a II. világháború vetett véget. Az újabb evakuáció, majd a szovjet hatalom bevezetése és az 1949-es deportálások végleg megpecsételték a lív nép sorsát.¹⁶

(*Észtország*) 1918. február 24-én kikiáltották Észtország függetlenségét. A mintegy hétszáz éves német hatalom véget ért, de a nyomában maradt gyűlölet a húszas években erőszakos cselekményekhez vezetett egyes településeken a német családok ellen. Az 1930-as évek elejére szinte minden földet felosztottak, a német kúriákat kiűritették, és fenntartásukról nem gondoskodtak, ezért azok lassan lepusztultak.

Az 1922-ben tartott első észt népszámlálás szerint Észtország kis híján homogen nemzetállam volt. Az oroszok alkották az ország legnagyobb kisebbségét, rajtuk kívül a középkori eredetű németség száma volt említésre méltó. Ekkor az összlakosság 1,1 millió, ebből 970 ezer volt észt (87,61 százalék), 91 109 orosz (8,22), 18 ezer német (1,65). A lakosság 77,17 százaléka volt evangélikus, A 19. században több tízezer észt áttért az ortodoxiára, az észtek mintegy 10 százaléka vallotta magát pravoszlávnak.

Észtország a Molotov–Ribbentrop-paktum értelmében (1939) a Szovjetunió érdekszférájába került. 1940-ben szovjet katonai támaszpontok létesültek az országban, majd kommunista puccs után Észtország csatlakozását kérte a Szovjetunióhoz. 1941-ben a köztársaság német megszállás alá került, 1944-ben ismét a szovjeteké, 1945 után a Szovjetunió egyik tagköztársasága.

A háborút követő első szovjet népszámlálás (1959) azt mutatta, hogy jelentősen megváltozott Észtország etnikai képe. Az észtek száma jelentősen (tíz százalékkal) csökkent, egyrészt a háborús veszteségből, másrészt az emigrációból adódóan. Ezzel együtt is, 1959-ben az ország lakóinak háromnegyede még észt nemzetiségű volt, de számottevően (több mint két és félszeresére) nőtt a háború után betelepült oroszok száma. A németek teljesen eltűntek.

A brezsnyevi korszakban Észtország népessége meghaladta a másfél millió főt. A növekedés az összes etnikumot érintette, ám az oroszok lélekszáma megkétszereződött 1959 és 1989 között. Így az utolsó szovjet népszámlás adatai szerint az oroszok már Észtország lakosságának 30 százalékát tették ki (474 834), miközben az észtek aránya 62 százalékra (963 281) csökkent.

1991-ben Észtország visszanyerte függetlenségét. Az észti állam diszkriminatív állampolgársági törvénnyel korlátozta az orosz ajkú lakosság jogait, megtagadva az állampolgárság automatikus elnyerését az 1945 után az országba költözött (zömmel orosz) népességtől és utódaiktól. 1991 után az észtek aránya valamelyest nőtt, ám az oroszok aránya még mindig meghaladja Észtország lakosságának negyedét.

(Voro és szeto) Néhány szót két sajátos észtországi népcsoportról: a vór (voro) és a szeto népről. Az ország délkeleti sarkában élnek, egymással szomszédos területen. Nyelvük a finnugor nyelvcsaládhoz tartozik. A vórok lélekszáma kb. 755 ezer. 1686-ban jelent meg a vór biblia – a nyelvet ma is oktatják, van „voro intézet” – és e nyelven megjelenik egy kétheti lap. A szetók lélekszáma ma 15 ezerre tehető, legtöbbször a közeli észti–orosz határ túloldalán, Pszkov megyében élnek, az orosz nemzetiségi törvény védelme alatt. Ortodox keresztények a 15. század óta. Gazdag népviseletük, szötteik, népi ének- és táncgyományaik vannak.

(A kelet-poroszországi és balti németek történetének vége, 1935–1941) E történelem végét, a 20. század közepén drámai körülmények között szétszóródott-elenyészett német lakosság közelmúltját három jelentős kortárs német író: Günter Grass (1927), Siegfried Lenz (1926) és Johannes Bobrowski (1917–1965) könyvei tették világszerte ismertté. E lakosság a náciizmus németországi hatalomra kerülése, illetve a második világháború folyamánaképpen tűnt el. Melyek voltak e néhány év alatt lazajlott folyamat főbb lépései?

1939 márciusában Litvánia „önként visszaadta” Németországnak az 1923-ban Litvániához került, ipari és kereskedelmi szempontból nagyon fontos, többségében német lakosságú Memel/Klaipėda városát és környékét. 1939. szeptember 28-án aláírták a német–szovjet határ- és barátsági szerződést. Október 6-án Hitler a Reichstagban bejelentette, hogy „az etnográfiai viszonyokban új rendre” törekszik. A cél: a birodalmon és a megszállt területeken kívül élő németeket német fennhatóság alatti területekre költöztetni. Ez azt jelentette, hogy mintegy 82 ezer észti- és lettországi németnek el kellett hagynia hazáját. A litvániai németeket 1941 januárjában telepítették ki – ellentételezésként a Memel- és Suwalky-vidéki litvánoknak, oroszoknak és fehérorosznak kellett távozniuk. Litvánia német megszállása után (1941 nyarán) 20 ezer németet telepítettek („vissza”) Litvániába, a tervezett gyarmatosítás előrseként.

A Molotov–Ribbentrop-paktum titkos záradéka alapján a három balti köztársaság a szovjet érdekszférába került. Németország szeptember elsején megtámadta Lengyelországot. Szeptember 17-én a Vörös Hadsereg megszállja és „Litvániának ajándékozta” Vilniust. 28-án a német és a szovjet csapatok kijelölik a közös határt. A német támadás végének október 6-át tekintik.

A Szovjetunió 1939. szeptember 28-án Észtországgal, október 5-én Lettországgal, majd 10-én Litvániával „kölcsonös segítségnyújtási” egyezményt köt. Ugyanazokban a napokban megtörtént a Lengyelország felosztása utáni többi „szükséges” lépés: október folyamán a két szovjet szocialista köztársaság – Fehéroroszország és Ukrajna – kiegészül a Lengyelország megszüntetésével felszabadult területekkel. A SzU 1939 novemberében háborút indít Finnország ellen.

1941. június 22.: Németország megtámadja a Szovjetuniót. (Július elsején a németek bevonulnak Rigába, majd heteken belül Észtországot is elfoglalják.) 1945-ig a balti országokban és Fehéroroszországban német közigazgatás van. A német hadak

visszavonulásakor az odatelepített német polgári lakosság immár hajón menekülne. Legtöbben most pusztulnak el: szovjet tengeralattjárók elsüllyesztenek két hajót (január 30., február 10.).

Kelet-Poroszországból, a szovjet hadsereg előretörése miatt 1945. január 20. és március között evakuálják a német haderőt és polgári lakosságot. A szovjetek május folyamán elfoglalták a teljes területet. A kb. 2,5 milliós polgári lakosság többsége elmenekült, kb. 25-30 ezren meghaltak. A szovjet közigazgatás 193 ezer németet regisztrál még. De a hadműveletek befejezése után kb. 800 ezren visszatérnek – akiket utóbb a szovjet és lengyel hatóságok elűznek. Az 1950-es lengyel népszámlálás (a Lengyelországhoz került) Mazuriában 164 ezer németet talál. Ezek utólag Németországba vándoroltak.

Utólag e népcsoportok is létrehozták Németországban emigráns szervezeteiket (Landmannschaft-ok).

Az egykori német jelenlét tárgyi bizonyítékai (templomok, emlékművek, temetők) nagyrészt elpusztultak, illetve tudatosan elpusztították őket.

(Zárszó helyett)

E próbálkozás, természetesen, csak vázlat, de közelebb hozhatja így is e világ számunkra kevésbé ismert, mégis oly „európai” múltját, örökségét. És talán összehasonlításokra is serkent, hiszen a hasonlóságok és különbségek segítenek magunkat is jobban megérteni.

■ JEGYZETEK

1. Könyvtárában bukkan fel a 19. században az egyik korai – 14. századi – magyar nyelvemlék, a *Königsbergi töredék és szalagjai*.
2. Bojtár Endre: *Litván kalauz*, Bp., 1990. 18-19.
3. Uo. 21.
4. Az addig tatár fennhatóság alatti Moldvában ekkor jön létre Magyarország vazallusaként a Moldvai fejedelemség.
5. Buczyk: i. m. 42-43.
6. Buczyk: i.m. 53.
7. A fehérorosz kiejtés szerint.
8. Ouladimir Karatkevitch: *La terre sous les ailes blanches*, Minsk, 1981. 111–112.
9. Lipka tatár volt Charles Bronson amerikai színész apja.
10. Lásd pl. Andrzej Stanislaw Kowalczyk: *Petljura úr?* Bp., 2000.
11. Dr. Venetianer Lajos: *A zsidóság szervezete az európai államokban*. Bp. 1901. 28–29., kiváló kitekintéssel az európai zsidó közösségek jogállapotának történetére.
12. Uo.
13. A mai Belarusz, Ukrajna, Lengyelország és a balti köztársaságok területén 1933–1945 között 14 millió embert gyilkoltak meg a németek és a szovjetek akaratából. Lásd Timothy Snyder: *Bloodlands. Europe between Hitler and Stalin*, Basic Books, New York, 2010.
14. Norman Roth: *Jews in Poland. Medieval Jews found religious tolerance and economic opportunity in Poland*. www.myjewishlearning.com/history
15. I. Rákóczi György erdélyi fejedelem 1640. június 29-én küldi utasításait Désről Stelmecz Jánosnak, Lengyelországba induló követének. Ebben egyéb, igen érdekes programponthoz mellé utasítja, hogy „onnan (mármint Vilnából) menjen az Curlandiai Herczeghez is. [...] Niclasius uramat is találja meg, kérvén ő kegyelmét is, az mester emberek szerzésében legyen segítséggel, s kiváltképpen az kőműveseknek. Mivel Colosváratt vagyon egy nagy elpusztult Templum, melyet az előtt régen az Jesuiták bírtak, de már az Ország Constitutiójából az mi nekünk konferáltatott, holott mi már egy Collegiumot akarunk építtetni, Papok s Mester házáat. Vagyon is két esztendeje, hogy rajta munkálkodtatunk, s munkáját már annyira végbe vitték, boltozni kellene, de mivel 11 öl az Szélességbe, s azelőtt is boltra volt az Templom éppen, kit mi is úgy akarunk megépíttetni, s jó kőmívvel kellene. Azért szerezzon ő kegyelme, jo fizetése léssen.” Közli Bágyuj Lajos: *A kolozsvári Farkas utcai templom 1958–61 évi restaurálása*, Református Szemle, Kolozsvár, LXI. évfolyam, 1968. január–április, 1–2. szám, 61–62.
16. Bereczki András: *A livek története*. <http://finnugor.elte.hu/tortenelem/Egyesnepek>

ILGVARS MISĀNS

HANZA-VÁROSOK A BALTI-TENGER KELETI RÉSZÉN

...a 14. század második felétől kezdve a „nem németek” lassan kiszorultak a kereskedelemből, kizárták őket a gildékből és kézművescéhekből...

A Hanza-városok etnikailag sokféle lakóinak életéről, mesterségbeli, társadalmi és kulturális létük közös vonásairól vagy különbözőségéről források csak töredékesen maradtak fenn. Megbízható közlések szinte csak Riga és Tallinn (1917-től észti város, német neve Reval) esetében fordulnak elő, amiért nem marad más hátra, mint hogy a középkori Livónia (Livland) e két legnagyobb kikötővárosát a Balti-tenger keleti részének többi városi társadalmára nézve is mérvadónak tekintjük. A rigai és tallinni forrásokból nyert kép feltehetően legalább nagy vonalakban megfelel a többi livóniai Hanza-városra nézve is, amilyen Dorpat (ma az észti Tartu), Pärnu (németül Pernau), a lett Cēsis (Wenden), Valmiera (Wolmar), Limbaži (Lemsal), Koknese (Kokenhusen), Kuldīga (Goldingen) vagy olyan, nem a Hanzához tartozó livóniai városok, mint Narva és a lett Aizpute (Hasenpoth) vagy a finn-svéd Viborg (Wyborg, finnül Viipuri, ma az orosz Vyborg) is.

Már a németeknek a Balti-tenger keleti vidékein való letelepedése előtt is léteztek itt városias jellegű központok, nem agrár jellegű gazdaságot folytató mezővárosok (Johansen-Mühlen 1973. 21.). S bár jogilag ezek a települések nem különböztek az őket körülvevő környezettől, miután helyükön vagy közelükben a németek nyugat-európai típusú városokat alapítottak, hamar beolvadtak ezekbe. Így jött létre az 1201-ben II. Albert püspök (megh. 1272/1273) által alapított Riga két, etnikailag vegyes népességű, a nyugati-dvini (daugavai) lívekből és Észak-Kursföldről bevándorolt, kursokká vált lívekből, illetve kursokból álló falu szomszédságában. Régészeti leletek ugyanak-

Livland um 1270 – Livónia 1270 körül

Maßstab: 1:5.150.000 – lépték: 1:5 150 000

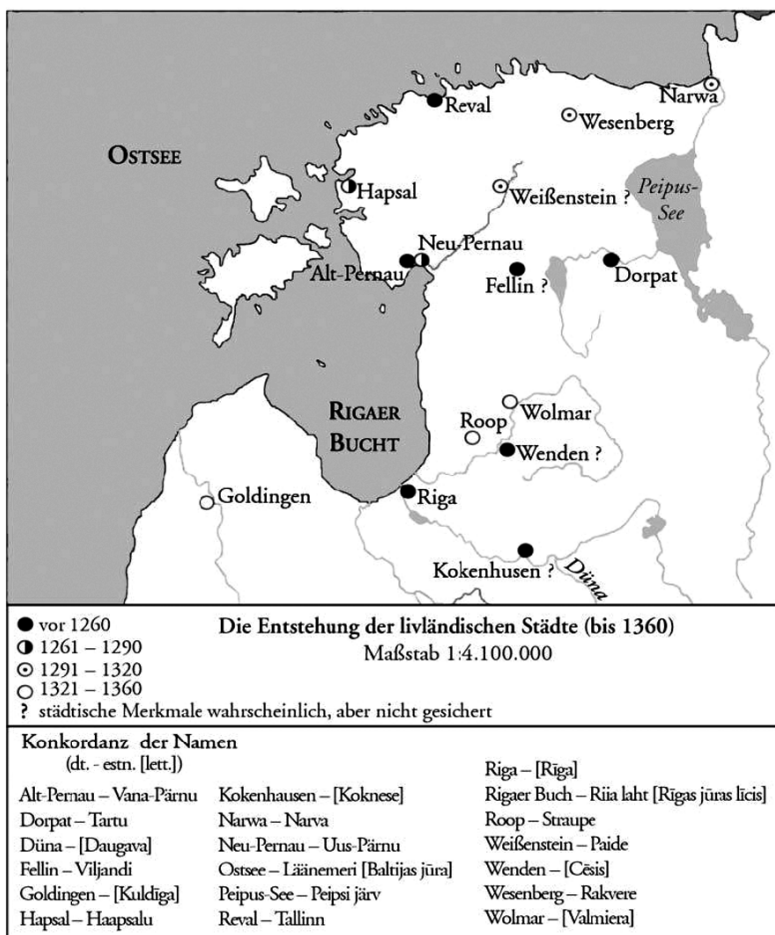
Grenze – határ; Städte – városok; Burgen – várak; Bm. Bistum – püspökség;

Ebm. Erzbistum – érsekség; D.O. Deutscher Orden – Német Lovagrend

kor kisebb számú más népesség – zemgalok, letgalok és selek – jelenlétéről is tanúszkodnak (Šterns. 2000: 290.). A rigai településhatár megnövekedésével, a falak kibővítése révén, ezek a falvak beolvadtak a város belső területébe, elveszítvén eredeti jellegüket. Tallinn esetében is az 1230 után alapított német település összeolvadt egy korábbi, észtek által lakott kereskedőhellyel.

A németek Livóniába történő, növekvő számú bevándorlásával a városokban szabad kereskedői és kézműves polgári közösség alakult ki, amely sajátosan városi jog hordozója volt, és amely átvette az irányítást a gazdasági élet és közigazgatás minden területén. A livóniai városok ugyanakkor többféle etnikai közösségből tevődtek össze. A városi lakosság etnikai összetétele a középkor folyamán nem maradt változatlan. Hogyha, a példa kedvéért, az őshonos lívek és a növekvő számú lettek* közötti arányt közel száz évvel a városalapítás után körülbelül egy a kettőhöz becsüljük (Šterns 1996. 24.), a lívek nyomát nem találjuk már a késő középkori források-

*A finnugor nyelvcsaládhoz tartozó lívektől való megkülönböztetés kedvéért a lett megnevezést használjuk mint olyan gyűjtőfogalmat, amely a balti eredetű letgalok, zemgalok, kurok és selek népeit jelöli, és amelyekből a középkor folyamán a lettek keletkeztek.

Die Entstehung der livländischen Städte (bis 1360) – A livóniai városok keletkezése (1360-ig)
Maßstab: 1:4.100.000 – lépték: 1:4 100 000

vor 1260 – 1260 előtt

? städtische Merkmale wahrscheinlich, aber nicht gesichert – ? városi jelleg valószínűleg, de nem bizonyítottan

Konkordanz der Namen – nevek megfeleltetése
(dt. - estn.[lett.]) – (ném. - észt [lett])

ban. Ez arra utalhat, hogy a nyugati-dvini város eredeti lakói ekkorra már beolvadtak a lettek és részben a németek közé. A középkori Rigában találkozhatunk még észtekkel, litvánokkal, lengyelekkel és viszonylag nagy számban oroszokkal. Hasonlóan sokszínűen alakult Tallinn lakossága is: az észtek és németek mellett a várost svéddek, dánok, finnek és oroszok lakták.

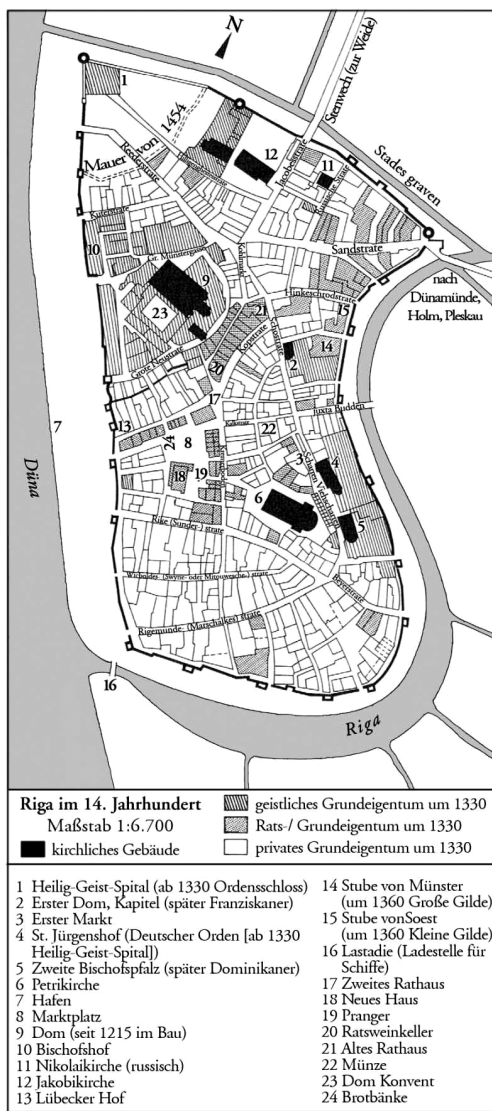
A németek és a más népcsoportokból álló városlakók számbeli arányait csak igen megközelítőleg tudjuk felbecsülni. Egy 1454-ből származó hiteles forrás alapján ítélve Riga lakosságának egyharmadát *lettek és nem németek* (*letten vnde vndeutschen*) alkották (a város összlakossága a 15. században közel nyolcezeret tett ki, a 16. század közepén tíz- és tizenötezer között lehetett) (Arbusow 1921. 88.). Tallinn a 16. század első felében mintegy hét-nyolcezer kivevő lakosságának körülbelül egyharmad részét németek, kevesebb mint felét észtek és egy ötödét svéddek adták (Johansen-Mühlen 1973.:92, 123.), a finneket és oroszokat a statisztika nem veszi figyelembe. Hasonló lehetett a helyzet a Tallinn-nal szomszédos Viborg esetében is,

Die Städte Altlivlands – Ólivónia városai
 Maßstab: 1:4.500.000 – lépték: 1:4 500 000
 große Stadt – nagy város
 ummaerte Stadt – fallal körülkerített város
 offener Ort mit Stadtrecht – városi jogú szabad település
 Makelwerk (Marktflecken) – mezőváros

ahol a névanyagkutatás arra a következtetésre jutott, hogy a lakosság egyharmada feltehetően német, fele svéd és egyhatede finn volt; egytizede pedig meg nem határozott (Dencker 1991. 99.).

A személynévkutatás és a személyneveknek az egyes ingatlanokkal való összekapcsolása nyomán általános képet alkothatunk arról, hogy a különböző népcsoportok hogyan oszlottak el a városokon belül (Šterns 1996. 29.). Még ha ellentmondások is az adatok, Riga példája azt mutatja, hogy szigorúan etnikai princípiumok alapján elkülönített városnegyedek nem léteztek. Mint az alacsonyabb társadalmi állású lakossághoz tartozóak, a lettek Rigában (ahogyan az észtek is Tallinnban) többnyire német munkaadók házaiban éltek, és semmilyen önálló gazdasági tevékenységet nem folytattak. Mások bérben laktak, vagy csak szerény lakásuk volt a városfalakon kívül. Ebben a tekintetben az ingatlannal nem rendelkező, alacsonyabb társadalmi rétegekből származó németek helyzete sem különbözött nagyon. A németek mellett találunk Rigában olyan háztulajdonnal rendelkező személyeket is, akiknek neve lett vagy orosz származásra enged következtetni (uő: 29, 42.). S bár a városfalakon belül az oroszoknak külön városrészük volt – az orosz *falu* (dat russche Dorp) –, a 16. szá-

Riga im 14. Jahrhundert – Riga a 14. században

Maßstab: 1:6.700 – lépték: 1:6.700

kirchliches Gebäude – egyházi épület

geistliches Grundeigentum um 1330 – egyházi földtulajdon 1330-ban

Rats-/Grundeigentum um 1330 – a tanács tulajdonában lévő föld 1330-ban

privates Grundeigentum um 1330 – magántulajdonban lévő föld 1330-ban

1 Heilig-Geist-Spital (ab 1330 Ordensschloss) – Szent Lélek-ispotály (1330-tól rendi kolostor); 2 Erster Dom, Kapitel (später Franziskaner) – első dóm, (később ferences) káptalan; 3 Erster Markt – első piac; 4 St. Jürgenshof (Deutscher Orden [ab 1330 Heilig-Geist-Spital]) – Szent György-udvar (Német Lovagrend [1330-tól Szent Lélek-ispotály]); 5 Zweite Bischofspfalz (später Dominikaner) – második püspöki palota (később Domonkos-rendi); 6 Petrikirche – Szent Péter-templom; 7 Hafen – kikötő; 8 Marktplatz – piactér; 9 Dom (seit 1215 im Bau) – dóm (1215-től épülőfélben); 10 Bischofshof – püspöki udvar; 11 Nikolaikirche (russisch) – Szent Miklós-templom (orosz); 12 Jakobikirche – Szent Jakab-templom; 13 Lübecker Hof – lübecki udvar; 14 Stube von Münster (1360 Große Gilde) – münsteri ház (1360-ban Nagy Gilde); 15 Stube von Soest (um 1360 Kleine Gilde) – soesti ház (1360-ban Kis Gilde); 16 Lastadie (Ladestelle für Schiffe) – rakodóhely (rakodóhely a hajóknak); 17 Zweites Rathaus – második városháza; 18 Neues Haus – Új Ház; 19 Pranger – pellengér; 20 Ratsweinkeller – a városháza borpincéje; 21 Altes Rathaus – régi városháza; 22 Münze – pénzverde; 23 Dom Konvent – Konvent-dóm; 24 Brotbänke – sütőbolt

zad elején számos ingatlanuk már a németek tulajdonába került. Az oroszok egy része Rigában szintén a „falun” kívül élt. Ahogyan a németek vagy a lettek esetében is, házaikat a város egész területén szétszórva találjuk.

A német és nem német lakosság között a 13. században és a 14. század első évtizedeiben „nemzetiségi” különbségek a városi polgárság közé való felvétel, a telek- és háztulajdon öröklése vagy a kereskedelmi és kézműves-foglalkozások tekintetében elvileg nem léteztek, a gyakorlatban azonban a betelepültek és a helybéliek között az ellentét bizonyára adott volt. A tapasztalat, a nagyobb tőkeerő és a külfölddel való üzleti és rokoni kapcsolatok a német kereskedőket gazdaságilag messze a nem németek fölé helyezték, a lívek, lettek és észtek a távolsági kereskedelemről nem tudtak hasznot hajtani.

Anélkül, hogy ennek okát itt közelebbről akarnánk vizsgálni, megállapíthatjuk, hogy a 14. század második felétől kezdve a „nem németek” lassan kiszorultak a kereskedelemről, kizárták őket a gildékből és kézművescéhekből, részvételüket az üzleti életet, kézművességet és ipart kiszolgáló foglalkozások körére korlátozták. A nem németek városi ingatlan birtoklására való jogát 1384-ben Rigában még elismerték, ám ahogyan azt egy korabeli eset bizonyítja, ez a jog 1469-ben már nem volt érvényben. Így, miként ugyanebben az évben bizonyos Klaus Lachermund sörfuvaros egy rigai polgártól a Szent Jakab-kapu előtt fekvő kertet megszerezte, azzal találta magát szemben, hogy „nem németként” nem áll jogában telket birtokolni. A tilalmat végül megkerülhették, mert a Szent Jakab-templom kertjét az eladó kiszolgáltatta, és pedig azzal a feltétellel, hogy Lachermund és német származású felesége azt halálukig használhatják (Arbusow 1921. 81.) – mindez jelzésértékű annak bizonyítására, hogy a megszorító rendeleteket nem mindig hajtották végre következetesen.

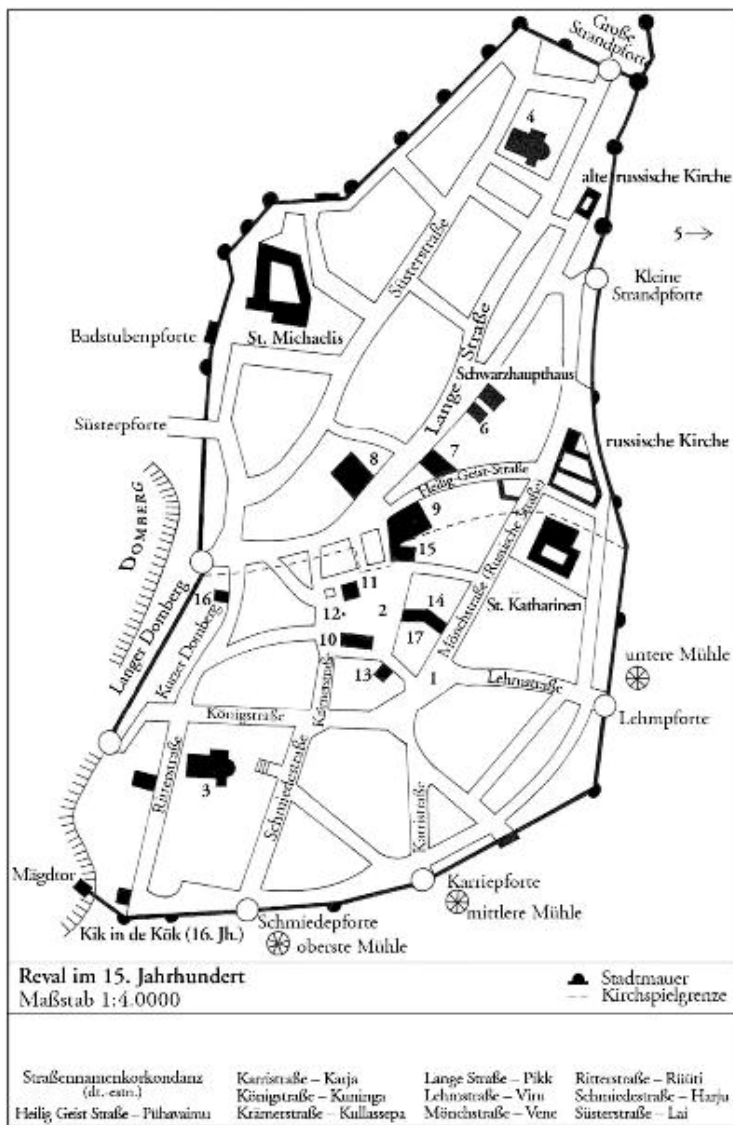
Az 1354-ben Rigában alapított Mária vagy Nagy Gilde kizárta a nem németeket tagjai sorából (Hellmann 1988. 245.). A tallinni kereskedőcéh (*Kanutigilde*) szabályrendeletei 1508-tól kezdve megtiltották az észtek felvételét; ekkoriban a gildéhez tartozó észti testvérek a céh gyűlésein nemegyszer csak mint vendégek vehettek részt (Niitemaa 1949. 204.). Az 1376. évi rigai *Bursprake* (a városjogot kiegészítő tanácsi határozat) megtiltotta a németeknek a nem németekkel való kereskedést; 1399-ben felmondtak minden kereskedői közösséget németek és nem németek között (Hellmann 1988. 245.). A rigai bodnárok 1375. évi szabályzata, Livóniában először, a nem németeket már az inasévektől kezdve kizárta a mesterségből; a század végéig aztán a cipészek és a szabók is követték példájukat. Sőt a pékek céhe azt is megtiltotta, hogy tagjai a nem német nőkkel házasságot kössenek (Arbusow 1921. 80.). Tallinnban elsőként, 1394-ben a mészárosok tagadták meg a nem németeknek a mesterség felvételét (Johansen–Mühlen 1973. 202.).

Ezzel a 14. század végén kezdetét vette a livóniai városokban a lakosság foglalkozás szerinti megkülönböztetése, aminek ugyanakkor erős etnikai jellege volt. A nagykereskedelem és a tekintélyt élvező kézműves-foglalkozások esetében a németek kerültek többségbe; a városban élő tallinni észtek, finnek és svédek, valamint a rigai lettek és lívek egyre inkább a bérmunkások és szolganép sorába szorultak vissza. Gazdaságilag részben független és szervezett foglalkozás volt Rigában és Tallinnban a fuvarozás – a halászokhoz hasonlóan a fuvarozók, kevés kivétellel, a lettek és lívek, illetve az észtek közül kerültek ki. A németekkel egyenlő arányban találunk nem németeket a kenderfonók és lészövők (takácsok), valamint az építőmesterek között is. Ezenkívül Tallinnban a jelek szerint egyik-másik mesterséget – például a cipészekét – a németek helyett a svédek uralták (uő: 194.).

A társadalmi és anyagi felemelkedés számos nem német számára a gazdasági és szociális szempontból privilegizált németek közé való beilleszkedést jelentette. Ezeknek a számát még hozzávetőlegesen sem lehet megállapítani. Az asszimilálódás

folyamata nemcsak az észteket és letteket, hanem bizonyos mértékben az oroszokat is érintette, akik – ahogy azt Riga példája mutatja – a polgárjog megszerzése után idővel beolvadtak a németek és alkalmasint a lettek közé (Sterns 1996: 50).

A különböző népek közötti tartós együttélés a Balti-tenger keleti részeinek Hanza-városaiiban nagymérvű nyelvi sokféleséget eredményezett. Így például Tallinnban az alsó rétegek egymás között észtil értekeztek, a középréteg az észti és a svéd mellett többé kevésbé jól alnémetül, a felső rétegek pedig a Hanzák által használt alnémet nyelven. Az oroszokkal leginkább a tolmácsok és közvetítők segítették az érint-

Reval im 15. Jahrhundert – Tallinn a 15. században
Maßstab 1: 4.0000 [!] – lépték 1:40 000
Stadtmauer – városfal
Kirchspielgrenze – egyházközséghatár

kezést. A mindennapi élet, a foglalkozásbeli és emberi kapcsolatok a nyelvi kölcsönhatások gazdagságához vezettek (Johansen–Mühlen. 1973. 373.).

Még ha a német és a többi lívóniai városlakó közötti társadalmi és etnikulturális választóvonalak itt-ott elhalványultak is, az ellentétek nem szűntek meg. A kölcsönös alkalmazkodást elősegítették a vegyes házasságok, valamint a németekből álló elit és a nem német szolganép közötti kapcsolatok. A dajkák közvetítése révén az észti és a lett nyelv s egyes szokások is bekerültek a német milióba. A német kultúra a maga során befolyásolta a városokban élő észtek és lettek életét, általuk a német kultúra elterjedt a nem németek között is. A nyelvek a kölcsönös szóátvételek nyomát tükrözik. A kulturális összeolvadás folyamatát azonban mérsékeltek a társadalmi különbségek és az állandó népáramlás, a németeknek és letteknek Rigába történő, illetve a németeknek, észteknek, svédeknek és finneknek Tallinnba való folyamatos beköltözése (uő: 430.).

Derzsi Júlia fordítása

■ IRODALOM

Arbusow L.: *Studien zur Geschichte des lettischen Bevölkerung Rigas im Mittelalter und 16. Jahrhundert*. Acta Universitatis Latviensis 1921. 1. 76–100.

Dencker R.: *Das deutsche Bürgertum im mittelalterlichen Finnland*. In: Rothe H. (Hg.): *Deutsche im Nordosten Europas*. Köln u.a., 1991. 87–108. (= Studien zum Deutschtum im Osten 22).

Hellmann M.: *Gilden, Zünfte und Ämter in den livländischen Städten unter besonderen Berücksichtigung der „Undeutschen“*. In: Mauer H. und Patze H. (Hg.): *Festschrift für Bernt Schwineköper zu seinem siebenzigsten Geburtstag*. Sigmaringen, 1982. 327–335.

Johansen P., von zur Mühlen H.: *Deutsch und Undeutsch im mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Reval*. Köln, 1973. u.a. (=Ostmitteleuropa in Vergangenheit und Gegenwart 15).

Niitemaa V.: *Die undeutsche Frage in der Politik der livländischen Städte im Mittelalter*. Helsinki, 1949. (= Annales Academiæ Scientiarum Fennicæ B 64).

Šterns I.: *Latvieši un krievi viduslaiku Rigā* (Summary: Latvians and Russians in the medieval Riga) *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls* 1996.2. 22–54.

SZEGŐ IVÁN MIKLÓS

ÉSZTEK ÉS OROSZOK: 125 ÉV

Az észti elit újakezdte 1991 után a nemzetépítést: a hangsúlyt ezúttal az etnikai jellegre tették. Ezért nevezi David J. Smith etnikai demokráciának az észti politikai berendezkedést...

Észtország annak a Köztes-Európának, Kelet-Közép-Európának a legészakibb része, amelyet a 20. században német és szovjet-orsz nagyhatalmi versengés terelt kényszerpályára. Az országot számos tényező mellett az is elkülönítette a nyelvileg és földrajzilag közeli Finnországtól, hogy fél évszázadra gyakorlatilag semmivé vált az atlanti nagyhatalmak befolyása a Baltikumban.¹ Kikapcsolásuk az 1939-es Molotov–Ribbentrop-paktummal kezdődött.² Az 1940-91 közötti „hosszú második világháborúban” (David J. Smith), megszűnt Észtország önállósága: németek és szovjetek szállták meg. 1920–40 között e két nagyhatalom gyengesége, 1991 óta pedig a nemzetközi enyhülés tette reálissá a független észti állam létét.

A 20. század jelentős részében a Baltikum államai nem tudtak hatékony védelmet kialakítani vagy nagyobb regionális tömörüléshez csatlakozni. Ez nem csak rajtuk múltott: papíron maradt a „Nagy Balti Unió” Skandinávia, Finnország, a Baltikum és Lengyelország bevonásával. A finnek nemet mondtak a Szovjet-Oroszországot elszigetelő francia politikára,³ s a Balti-tenger menti országok unióját finn–svéd és lengyel–litván vetélkedés is akadályozta. Az észtek szintén tartottak a lengyelektől, Varsó nélküli balti–skandináv összefogást pártoltak. A finnekkel kétoldalú katonai együttműködést akartak, s haditengerészeti bázisokat ajánlottak a briteknek – mindkétszer hiába. Az észti–lett védszövetség létrejött, de komolyabb katonai kooperáció nélkül, akárcsak az 1934-es észti–lett–litván „balti antant”.

Így német–szovjet–orosz versengés pecsételte meg a „véres övezeten” (Snyder) belül a Baltikum sorsát is. Háború, deportálás, menekülés, holokauszt, partizánháború szedte áldozatait, szétroncsolva a térség etnikai struktúráit. Megtizedelték az észteket is, akiket az 1880-as évektől a visszaeső születésszám is sújtott.⁴ A „világ legkisebb szárazföldi nemzetállamában”⁵ az észtek mégis megőrizték nyelvüket és kultúrájukat, s a „magnemzetet” preferáló „etnikai demokráciát” kezdtek építeni 1991-től.⁶ A tragikus múltat hangsúlyozó történelmi emlékezetbe ezért nehezen illeszthető bele az észt–orosz kiegyezések pozitív hagyománya: 1920-ban a győztes (!) békében Szovjet-Oroszországnak biztonsági garanciát adtak, amely így elismerte Észtországot. Az idegen csapatoknak a határon való összehívását is tiltották az „Észt Köztársaság születési anyakönyvi kivonatában”.⁷ A tárgyalást vezető Jaan Poska reálpolitikáját ekkor Konstantin Päts, a későbbi államfő is támogatta. E „*Realpolitik*” jegyében vezették be 1925-ben, világelsőként a kisebbségi kulturális autonómiát is.

1890–1920: russzifikáció és az észt politikai irányzatok

■ Az 1890-es években még nem volt jele, hogy a korábbiakhoz⁸ hasonló népi társadalmi fenyegeti a Baltikumot: az 1860-tól erősödő russzifikáció⁹ közben volt példa észt–orosz és német–orosz összefogásra is – a kimaradó harmadik kárára. Észtország önállóságát először egy francia utazó vetette fel 1855-ben,¹⁰ ami az ötlet irrealitását jelzi. A cári birodalmon belül belső önkormányzatot élvező három balti kormányzóság¹¹ közül az északi Estlandban és a „középső” Livónia északi felén éltek észtek. A két tartományban egyaránt öt százalékot képviseltek 1897-ben az oroszok. A baltikumi parasztok 1816–19-ben felszabadultak a jobbágyág alól, s a század közepétől földet is vásárolhattak. Ez nyitott utat a szellemi emancipáció előtt, s a nemzeti ébredéssel született meg az öntudatos észt nép.¹²

Az észt nemzetépítés három periódusban zajlott: a nemzeti ébredéskor (1860–85), az első (1920–40), illetve a – jogfolytonosnak tekintett – második köztársaság idején (1991–). Az észtek a finn mintát és a herderi „Kulturvolk”-ideát követték,¹³ máig hat ez, ahogy az új nyelvfejlesztési terv mutatja.¹⁴ Bár esztofil németek és germanizált észtek ápolták az észt nyelvet az 1830-as évektől, később romlott a két csoport viszonya. A germanizáció ellen lépett fel Johann V. Jannsen is, aki lapjában, a *Postimees*-ben bevezette az „észt” népvétet 1857-ben, a *maarahvas* („föld népe”) helyett.¹⁵

A *maarahvas* nem volt elmaradott: a livóniai észt parasztok kétharmada tudott olvasni a 18. század végén. Ugyanitt orosz ortodox térítőmozgalom indult az 1840-es években. A vidéki, döntően evangélikus észt lakosság 17 százaléka tért át, terheik könnyítését remélték a „jó cártól”. E „rejtett” russzifikáció agrárlázadásokhoz vezetett a német birtokosok ellen, s eltérő hatást gyakorolhatott az egyaránt livóniai parasztszaládban született két észt politikusra, az evangélikus Jaan Tõnnisonra (1868–1941?) és az ortodox Konstantin Pätsre (1874–1956). Az utóbbi anyai ágon részben orosz is lehetett, eredetileg ortodox papnak tanult.

A 19. századi russzifikáció nagyhatalmi szinten adott orosz válasz volt az egységes Németország megeremtelésére, de összekapcsolódott a cári birodalom modernizációjával is.¹⁶ Az oroszosítás az 1860-as években a lengyel és a litván területeken kezdődött, de az 1880–90-es években a balti – estlandi és livóniai – németek privilégiumait is megnyirbálták. A középiskolai és az egyetemi oktatás (1887–89), illetve a közigazgatás nyelve az orosz lett.¹⁷ A németek gyengülése lendületet adott a Tallinnban szerveződött észt csoportnak, amely az oroszokkal konkrét politikai kérdésekben is összefogott. A tallinniak vezére Päts volt, aki megalapíthatta a *Teataja*

című lapot – az orosz cenzúra bízott az ortodox vallású politikusban. Tallinnban a 19. század közepén több észtlakott, mint német, 1897-ben pedig 89 százalékos volt az arányuk. A Päts és Poska vezette észtek összefogása az oroszokkal csak 1904-ben váltotta le a német többséget a városi tanácsban. Päts alpolgármester lett 1904-ben. Poska pedig első észtként később Tallinn polgármesteri tisztségét is betöltötte (1913–17). Ellentétes volt ez a „tartui reneszánszsal”. Az utóbbi irányzat a németekkel működött volna együtt, s az oroszoktól tartózkodott. Hívei a *Postimees* körül tömörültek, melyet 1896-ban szerzett meg Tõnnison. Päts az 1900-as évek elején az orosz demokratikus mozgalmakkal való összefogást javasolta: győzelmüktől az észtek ügyének sikerre vitelét remélte.¹⁸

A demokratikus erők győzelme az 1905-ös orosz forradalom idején elmaradt, Päts pedig a rá kiszabott halálos ítélet elől átmenetileg emigrált. A régió belül Tallinnban volt a legkiélezettebb a helyzet: 1905. október 16-án a kormánycsapatok 150 tüntetőt lőttek le, s itt alakult a Baltikum egyetlen forradalmi szovjetje is.¹⁹ A cár politikai jogokat adott ugyan az egész birodalomnak, de Estlandban és Livóniában szükségállapotot hirdettek 1905 végén. Partizánok 184 nemesi udvarházat égettek fel, és 82 németet öltek meg. Az orosz kormány a balti német elittel együtt verte le a mozgalmat, amelyben észtek is részt vettek. Legalább hétszáz személyt végeztek ki, nyolcezeret Szibériába száműztek vagy letartóztattak. Így hiába engedett a német elit az iskoláztatásban, az etnikai feszültségek nőttek. Ám az anyanyelvi oktatás magánintézményekben terjedt 1906-tól, és segítette az észtlak kultúrnyelvvé válását.²⁰

Az 1905–1906-os események után az észtlak elitet az önállósodás kezdte foglalkoztatni, hiszen még a forradalom idején mérsékelt Tõnnisont is három hónapra börtönbe vetették (1907). Juhan Liiv költő álma („egy napon lesz észtlak állam”) 1910-ben még merésznek tűnt.²¹ De az első világháborúban meghalt tízezer észtlak férfi áldozata cselekvésre bírta az észteket: Petrográdban 40 ezren tüntettek autonómiáért 1917 márciusában, így Raamot dumaküldöttnek sikerült elfogadtatnia az orosz kormánnyal, hogy az észtlak területet (nagyjából a mai országot) egyesítsék, és kormánybiztos alatt vonják össze. Poska került a kvázi-kormányzói posztra, s mellé tartományi tanácsot (Maapäev) is választottak.²²

1917 októberében Petrográd után Tallinnban is megragadták a bolsevikok a hatalmat. Poskát leváltották, a Maapävet feloszlatták, átmenetileg egy platformra (nyugati orientáció és észtlak függetlenség) terelve Tõnnisont és Pätsset. A bolsevik forradalmi katonai bizottság élére az orosz Rabcsinszkij került. Az iparosodott és a flottának is bázist adó Tallinnt 1917–18 fordulóján bolsevikok uralták, akik munkásokból, matrózokból szerveződtek, így felülreprezentáltak voltak köztük az oroszok. A Berlin és Szovjet-Oroszország között elhúzódó alkudozás közben a német birodalmi haderő közeledett. 1918. február 24-én, egy nappal Tallinn német megszállása előtt, Päts kormánya kikiáltotta az észtlak függetlenséget, amit a németek nem ismertek el, s letartóztatták Pätsset.

Az 1918. márciusi breszt-litovszki békében a szovjet-orosz kormány lemondott a Baltikumról. Berlin a terület bekebelezésére készült, a helyi német elittel együtt. Ám az 1918. novemberi világháborús összeomlás után kivonták a német reguláris sereget. A hatalmi úrt az észtlak nemzeti erők töltötték be: brit haditengerészeti segítséggel és katonai szállítmányokkal, finn és svéd önkéntesekkel, orosz „fehérek” csapatszeivel erősödve az észtlak függetlenségi háborúban (1919) legyőzték a balti németeket. Ezután megvédték magukat Szovjet-Oroszországtól. A Vörös Hadsereg elleni győzelem etnikai színezetű: a 35 vörös ezredből négy volt észtlak, s közülük az egyik átállt az észtlak oldalra.²³ A nemzettudat részévé vált ez: 1944-ben a Finnországból visszatért észtek ezért is mertek ismét harcba menni a Vörös Hadsereg ellen.²⁴

■ Az önálló észt állam 1920-ban Németország és Szovjet-Oroszország meggyengülése miatt jöhetett létre. Az észt katonai sikereknek azonban volt egy fontos belső tényezője is: az alkotmányozó gyűlés 1919-ben megszavazta a földosztást. Ez mozgósította a lakosságot a Vörös Hadsereggel szemben. A balti német nemesség birtokai-ból 56 ezer gazdaságot alakítottak ki. A „parasztpolgári” balti államok földosztásaikkal Európa leegalitáriusabb országaivá váltak.²⁵ A függetlenség alapja az agrárreform volt. Az ipar orosz felvevőpiaca viszont 1918 után összeomlott. A sokkot idővel kiheverve, főleg angol megrendelésre dolgozva, felfutott a textilipar, a fémfeldolgozás, a fa- és a papíripár.²⁶

A kommunista pártot a függetlenség után betiltották. 1924-ben kommunista puccsot kíséreltek meg Tallinnban. Az észt kormány hadiállapotot rendelt el, néhány óra alatt a puccsot leverték. Mindez kiélezte az észt–szovjet viszonyt, mivel számos puccsistát a keleti szomszédból csempészték az országba.

A két háború közti etnikai és kulturális jellegű nemzetépítés sikeres volt: a lakosság 88,2 százaléka vallotta magát észtnak 1934-ben. A tudományban és a kulturális életben a német és az orosz helyett az egységesült, hivatalos nyelvvé vált észt került előtérbe. 1925-ben kulturális autonómiát kaptak a kisebbségek.²⁷ Ezzel az osztrák Karl Renner és Otto Bauer terveit a világon először váltották valóra.²⁸ Az elszórva élő zsidóság és a németek elégedettek lehettek a decentralizált intézményekkel, de az egy tömbben élő oroszok és svédek nem. Päts tekintélyuralmi rendszerével pedig az autonómiát is korlátozták 1934-ben. Rendszerét nem elemezhetjük, de észt történészek vizsgálják, hogy az ország 1934–40 közötti államfője a húszas-harmincas évek fordulóján milyen formában működött együtt a szovjet olajexportot bonyolító szindikátussal. Jelenleg eldönthetetlen, hogy Päts zsarolhatóvá vált-e emiatt.²⁹

Észtország megszállásai: gyilkolás, deportálás, holokauszt

■ Sztálin és Hitler vetélkedése a Baltikumot is „véres övezetté” tette (Snyder). Ezt azonban megelőzte a térség német–szovjet felosztása 1939-ben. A nyugati hatalmak passzívan nézték a Molotov–Ribbentrop-paktum megkötését. A paktum titkos záradéka nyomán a Szovjetunió katonai fenyegetéssel elérte, hogy Észtország előbb támaszpontokat adjon át (1939), majd a teljes megszállás következett 1940-ben. Ezért érdekes Päts korábbi „szovjet olajkapcsolata”, az, hogy miért nem állt ellen Sztálinnak. A finnek ugyanis az 1939/40-es téli háborúban bebizonyították: ez nem lehetetlen. Ha nem is győztek, akkora veszteségeket okoztak, hogy tárgyalásra készítették Sztálint, s Nagy-Britannia mellett Európa egyetlen második világháborús hadviselőjeként elkerülték a megszállást.³⁰

Eközben a kétségtelenül rosszabb geopolitikai helyzetben lévő balti államok harc nélkül adták meg magukat. A behódoló Pätset a történelem utólag sem igazolta. A balti népek (az észtek is) vezetőik engedékenysége dacára a legsúlyosabb emberveszteséget szenvedték el a térségben, Lengyelország mellett. Sőt bizonyos tekintetben rosszabbul jártak: önállóságuk 51 évre megszűnt Sztálin 1940. júniusi megszállásával. Ekkor Päts a lett Ulmanisnál is megalkuvóbbnak bizonyult: hetekig hivatalában maradt, aláírta a szovjet megbízott, Zsdanov kormánylistáját, legitimálva a váltást. Olajkapcsolatai révén alkupozícióban lévőknek hihette magát, ám tévedett, hiába figyelmeztette riválisa, Tõnisson. 1940-ben mindkettőt letartóztatták. Riválisát megölték, Pätst talán Szibériában halt meg 1956-ban.³¹

A szovjetek 1940-ben „választásokat” tartottak, ahol csak a kommunistákra lehetett szavazni. A parlament szovjetköztársaságnak nyilvánította Észtországot, és „si-

keresen” kérte a Szovjetunióba való felvételét. Közben államosítások zajlottak,³² amit 1941-ben a nácik nehezen vagy egyáltalán nem fordítottak vissza.

A megszállások emberveszteségét Smith a teljes népesség 18, Lieven a 25 százaléka tette 1939–1944/45 között. Egy észtt állami bizottság szerint 1941-ben 42 800 halottja volt Észtországnak, közülük 10 ezren a háborúban estek el.³³ Az első szovjet okkupáció végén, 1941-ben, a helyi zsidóság tizedét, 419 embert hurcoltak el a szovjetek.³⁴ Az észttországi zsidóság háromnegyede a Vörös Hadsereg kivonulásakor távozott. Az 1941-es német megszálláskor Omakaitse néven alakult újjá az észtt paramilitáris szervezet. A német megszállás alatt a zsidók ellen elkövetett gyilkosságokat is részben az Omakaitse, illetve az észtt partizánok és a helyi rendőrség hajtotta végre német katonai parancsnokok utasítására. Észttországot 1941 decemberében minősítették „Judenfrei”-nak a nácik, megölve az ott maradt zsidóságot.³⁵ A meggyilkolt romák száma 400 és 1000 fő közötti. A nácik idején hatezer észttet és ezer észttországi oroszot öltek meg. A 30 ezer szovjet hadifogoly fele életét vesztette.³⁶

A második világháborúban harcoló észttetek egy része a németek és a finnek, másik része pedig a szovjetek oldalán küzdött. Előfordult, hogy egymás ellen is bevetették a többnyire kényszerrel besorozottakat. Ilyen volt a csata Tehumardinál 1944-ben.³⁷

Újabb megszállás és a partizánok: „észttetek Szibériába!” és a „szovjet Nyugat”

■ A második szovjet megszállás 1944-ben következett be. Egy észtt állami bizottság szerint 1944–89 között harmincezer személyt tartóztattak le, 23 ezret pedig deportáltak. A szovjethatalom 16 ezer ember halálát követelte.³⁸ Az orosz Alekszandr Gyukov történész-újságíró szerint a szovjet kormány „indokoltan és humánusan” lépett fel a náci kollaboráns észttetek ellen. Így „a represszió az észtt lakosság öt-hat százalékát érintette”.³⁹ Mertelsmann és Rahi-Tamm az 1940–51 közötti szovjet letartóztatásokat, deportálásokat, gyilkosságokat, munkatáborba hurcolásokat, a civil lakosság írtását, a kulákellenes kampányt, a tisztogatásokat és a partizánháborút 12 ütemre bontják. Úgy becslik, 130-150 ezer észtt lakost (minden nyolcadikat) tartóztattak le vagy hurcoltak el. A halálos áldozatok száma 40 ezer lehet. Felidézik Zsdanov feljegyzését is: „Észttetek Szibériába!”⁴⁰

Sztálinnal csak fegyveres partizánmozgalom szállhatott szembe. Az észtt lakosság másfél-három százaléka volt partizán, összesen 15-30 ezren lehettek.⁴¹ A szovjet államvédelem sokáig nem ért el sikert ellenük. Ám az 1949-es kollektivizálás ellehetetlenítette a partizánok bázisát. A hanyatláshoz a nyugat 1956-os tétlensége, a magyar forradalom magára hagyása is hozzájárult: kilátástalanná vált ekkor a további fegyveres küzdelem Észttországban is.⁴²

1953-tól azonban nemcsak ezért hanyatlott a partizánok aktivitása: a hruscsovi „olvadással” leállt a tömegterror. Innen datálódik a „szovjet Nyugat” mítosza: a kulturális szférában az ideológiai nyomás csökkent, legalábbis az orosz nyelvű nagyvárosokhoz képest.⁴³ Majd következtek a hruscsovi és koszigini szovjet gazdasági reformok. Ezek „kísérleti laboratóriuma” a hatvanas évektől Észttország volt.⁴⁴ A gazdálkodó egységeknél bevezetett önelszámolás mintát adott a későbbi függetlenségi törekvéseknek: az önelszámolás egész Észttországra való kiterjesztését négy közzgazdász vetette fel 1987-ben. Egyikük, Siim Kallas, ma az EU egyik biztosja, akit potenciális észtt kormányfőként emlegettek 2014 februárjában (e tanulmány írásakor), a tallinni koalíció válsága idején.⁴⁵

■ A második szovjet megszállással Észtországban folytatódott a russzifikáció. Betelepítéssel és deportálással kezdődött az *erőszakos* oroszosítás a negyvenes évek végén. Majd az *adminisztratív* (1950–60-as évek) és az *oktatási-kulturális* (1960–80-as évek) módszerek következtek.

Észtország lakossága az 1939-es 1,13 millióról 1945-ben 850 ezerre csökkent. 1955-re viszont elérte az 1,15 milliót. A betelepítéssel az oroszok aránya 20 százalékra nőtt (1959).⁴⁶ A tagköztársaság vezetői főleg oroszok és „jészek” – Szovjetunióból visszatért, észtil rosszul beszélő elszármazottak – voltak. Az észet kommunista pártban 1946-ban az oroszok aránya 52, az észteké 27, a jészeké 21 százalék volt. A helyi pártvezért, Nikolai Karotammot 1950-ben leváltották, talán a kollektivizáláskor mutatott erélytelensége miatt.⁴⁷ Ezután az észet párttagok jelentős részét leváltották, deportálták, s tovább nőtt az orosz–jészt befolyás.

A hatvanas évek oktatásbeli oroszosítása komoly ellenállásba ütközött. Észtországban ezután ritka szovjet kivételként nőtt az egymás nyelvén nem beszélők aránya. A betelepülők számára nem volt kényszer, hogy megtanuljanak észtil: összszövetségi vállalatokban dolgoztak, gyermekeik orosz iskolákba jártak. A nem észtek 12 százaléka tudott csak folyékonyan észtil.⁴⁸ Eva Tarm így emlékszik: „nem tudtunk semmit sem tenni, hogy megállítsuk ezt a folyamatot. Már azt sem éreztük, hogy a mi hazánk lett volna. A kerületünkben egyre több orosz bevándorló élt. Oroszul beszéltek a villamoson és az üzletekben; a kirakatokat orosz stílusban díszítették, ami idegen volt számunkra, és amit én mélyen utáltam. Ha az üzletben az anyanyelvemen beszéltem, rám kiabáltak, ha a fiamat leküldtem a boltba, üres kézzel tért vissza, mert nem beszélt oroszul.”⁴⁹

A hetvenes évekre a nacionalizmus vált az észet ellenállás meghatározó elemévé. 1972-ben két ellenálló csoport az észet függetlenség visszaállítását követelte, és az ENSZ-hez fordult, szabad választásokért. Ezért négy személyt elítéltek. Az észtek ezután kapcsolatba léptek a többi balti ellenzékivel: 1979-es „balti felhívásuk” a Molotov–Ribbentrop-paktum negyvenedik évfordulójára emlékeztetett. Tallinnban 1980-ban középiskolás diákok ezrei tüntettek a hatalom ellen.⁵⁰ A rendőrség leverte őket, ám negyven észet értelmiségi nyílt levélben utasította el az etnikai feszültség fokozódását. Az ellenzékiség ekkor anti-modernizációs és környezetvédelmi jellegűvé vált. A nem észet bevándorlóktól félve a bányászat fejlesztését és egy kikötő bővítését is ellenezték.

A glasznoszty lehetővé tette, hogy a Molotov–Ribbentrop-paktum évfordulóján, 1987. augusztus 23-án, a tallinni Hirveparkban tüntetést tartsanak pár ezren. Két év múlva már kétmillióan alkottak élő láncot az egész Baltikumban, hogy az ötvenedik évfordulón demonstráljanak.⁵¹ 1987-ben alakult meg az észet Kultúrtaács, amely azt az 1988-as dalünnepet szervezte, amelyen 300 ezren vettek részt, és amely a „dalo-ló forradalom” jelképévé vált.⁵² Itt követelte Trivimi Velliste – későbbi külügyminiszter – Észtország függetlenségét.

Oroszok és észtek a függetlenség (1991) után

■ Észtországban 1989-ben egyharmados volt az oroszok aránya, a nem észtek pedig 40 százalékot képviseltek. Velük szemben „restriktív állampolgársági gyakorlat”⁵³ érvényesült. A Szovjetunió 1991-es felbomlása után, az 1992-ben hatalomra került észet jobboldali elit az első köztársasághoz akart visszatérni: csak azok kaphatták meg az állampolgárságot, akik 1940 előtt is azok voltak, vagy felmenőjük rendelkezett vele.⁵⁴ Kivételek voltak, amit „nem reklámoztak” a hatóságok: az észet államnak tett

szolgáltatok fejében akár oroszok is kaphattak állampolgárságot.⁵⁵ A többieknek viszont nehézkes hatósági eljárásokkal kellett bajlódniuk.

Az észti törvényhozás óvatos volt: a parlamenti választásokon nem szavazhattak „hontalanok”, de önkormányzatokra voksolhattak a helyben regisztráltak. Az észti törvények bizonyos ideig tartó helyben lakást írtak elő, illetve észti nyelvtudást az állampolgárság megszerzéséhez. Így 1992–99 között 30 százalékkal emelkedett a választásokon részvételre jogosultak száma.⁵⁶ A hontalanok arányáról ellentmondóak az adatok: egyesek 12,4 százalékra becsülték őket 2000-ben (2006-ban pedig nyolc százalékra).⁵⁷ Mások ennél többet sejtene: félmillióból csak 113 ezren váltak észti, százezren pedig orosz állampolgárok 2000-ig.⁵⁸ 1993-ban felújították az 1925-ös törvényt a kisebbségek kulturális autonómiájáról, ennek azonban nem az oroszok a fő hasznélvezői, hanem parányi kisebbségek: például a finn-ugor inkerik, akik 2004-ben éltek e lehetőséggel.⁵⁹

Az észti elit újrazekzdte 1991 után a nemzetépítést: a hangsúlyt ezúttal az etnikai jellegre tették.⁶⁰ Ezért nevezi David J. Smith *etnikai demokráciának* az észti politikai berendezkedést: az 1991 utáni politikai rendszer természete abban rejlik, hogy egy multietnikus államban a „magnemzet” magasabb intézményi státussal bír, mint amennyit a számszerű aránya magyarázna az államon belül. Az etnikai demokráciában bizonyos polgári és politikai jogok mindenkit megilletnek, és bizonyos kollektív jogokat kiterjesztenek az etnikai kisebbségekre.⁶¹ Ám Lagzi paradoxonra mutat rá: az észti törvények szerint kisebbségi közösséghez csak állampolgársággal rendelkezők tartozhatnak,⁶² márpedig nem minden észti lakos kapott állampolgárságot. Az első jobboldali kormány, Mart Laar vezetésével 1992-től privatizációt és liberalizációt kombináló reformot hajtott végre. Ez burkolt etnikai gazdaságpolitika volt. Az ipari szubvenciók gyors leépítése nemcsak a hatékonyságot javította, hanem hozzájárult 56 ezer oroszajkú munkás kivándorlásához.⁶³

Laar egyik utódja, Andrus Ansip kormányfő még merészebb volt: 2007-ben az orosz iskolákban is megnövelték az észti nyelvű órák számát a felsőbb osztályokban. Ugyanebben az évben az észti kabinet a Bronzkatonát – az 1944-es „felszabadítónak” állított szovjet világháborús emlékművet – eltávolította Tallinn belvárosából. Az intézkedés utcai összecsapásokat váltott ki. Az 1991 óta legsúlyosabb etnikai konfliktusban egy személy – orosz állampolgárságú fiatal – meghalt, 153 megsebesült, nyolcszázat pedig letartóztattak. A szobor a szovjet elnyomást jelképezte az észtek szemében, ám az oroszok meg akarták védeni. Az ügy diplomáciai konfliktust is kiváltott Észtország és Oroszország között. Súlyos internetes támadás ért több fontos észti intézményt is ekkor.⁶⁴ A Tallinni Egyetemen tanító német történész, Karsten Brüggemann szerint Oroszország nem volt hajlandó a történelmi dialógusra a balti köztársaságokkal, miközben az észti kormány politikai fegyverként használta a történelmet. Am Észtország jövője „binacionális”, vagyis két nemzetet alapul Brüggemann szerint.⁶⁵

Az 1991 óta zajló etnikai nemzetépítés eredményeként 2013-ban 69,9 százalék volt az észtek aránya (1989: 61,5 százalék) Észtországban. Az oroszok közben 30,3 százalékról 25,2-re, az ukránok pedig 3,1-ről 1,7 százalékra fogytak. Az oroszok 86 százaléka két olyan régióban tömörült 2011-ben, ahol a Bronzkatona elmozdítása négy évvel korábban zavargásokhoz vezetett. Tallinnban és környékén a lakosság 31,3 százalékát teszik ki. Narvában és környékén pedig abszolút többséget, 72,5 százalékot alkotnak.⁶⁶ Döntő változást hozott Észtország történetében 2004: EU-taggá vált a három balti állam. Olyan regionális együttműködés tagjai lettek, amely minden korábbinál nagyobb biztonsági garanciákat jelent. Észtország 2011-ben az eurózónához is csatlakozott.⁶⁷ Tallinn kisebbségvédelmi egyezményeket is ratifikált,⁶⁸ ez azért fontos, mert Oroszország figyelemmel kíséri a határain túli oroszok sorsát. Észtország és az észti nemzeti

■ JEGYZETEK

1. A finnek a 20. században többször is angolszász háttértámogatást kaptak. Így „csak” finlandizációig, közvetett befolyásig jutott Moszkva. Az északet 1920-ig még segítette a brit tengerészet, később ez a támogatás gyengült. Georg von Rauch – Romuald J. Misiunas – Rein Taagepera: *A balti államok története*. 1994. 42. 69–70.
2. Hitler Ész-t-, Lettországra, majd Litvániára ismert el szovjet igényt. Rauch–Misiunas–Taagepera: i. m. 129–130.
3. Toivo U. Raun: *Észtország története*. 2001. 143.; John H. Wuorinen: *A History of Finland*. 1965. 300–301.
4. Timothy Snyder: *Véres ővezet*. 2012. 450–451; Reinhard Wittram: *Baltische Geschichte*. 1954. 244.
5. Rein Taagepera: *Estonia. Return to Independence*. 1993. 4.
6. David J. Smith: *Estonia*. In: Smith–Pabriks–Purs–Lane: *The Baltic States*. 2002. 1–196; 76.
7. Lennart Meri korábbi ész-t köztársasági elnök megfogalmazása a tartui békéről. Smith: i. m. 1.
8. 1561–1710 között a livóniai és a svéd háborúban 250-ről százra, az ész-ti háborúban 350-ről 150 ezerre csökkent a lélekszám. Mart Laar: *Little Country That Could*. 2002. 29–30; Raun: i. m. 43.
9. Georg von Rauch: *Aus der baltischen Geschichte*. 1980. 416. 581.
10. Az ész-t állam „ősi függetlenségének visszaállításáról” Louis Léouzon Le Duc írt *La Baltique* c. könyvében. Lennart Meri: *Foreword*. In: *Estonia. Identity and Independence*. (Szerk.: J.-J. Subrenat.) 2004.
11. Csekey István: *Észtország állammá alakulásának története és államrendje*. 1932. 4.
12. 1918–20-ra a földek majdnem háromötöde ész-t paraszti birtok volt. Rauch–Misiunas–Taagepera: i. m. 16.
13. Anatol Lieven: *The Baltic Revolution*. 1993. 118. ill. xxxvi. o.
14. A 2010-es terv feladata „az ész-ttel szembeni pozitív attitűd” kialakítása, az ész-tnyelvűség őrzése a kutatásban és a felsőoktatásban, a nyelv „nemzetközi jelenlétének” garantálása. Jüri Valge: *Az ész-t nyelv életének meghatározó irányai 2010/2011-ben*. In: *Kis nyelv – nagy stratégia*. (Szerk. Pomozi Péter.) 2011. 21–29; 22.
15. Ea Jansen: *The National Awakening of the Estonian Nation*. In: *Estonia. Identity and Independence*. (Szerk. J.-J. Subrenat.) 2004. 83–105; 90.
16. Edward C. Thaden (szerk.): *Russification in the Baltic Provinces and Finland. 1855–1914*. 3.
17. James D. White: *Nationalism and Socialism in Historical Perspective*. In: *The Baltic States*. (Szerk. G. Smith.) 1996. 13–40. 18; Rauch: i. m. 416., 581; Alexander Schmidt: *Geschichte des Baltikums*. 1993. 122.
18. White: i. m. 29.
19. White: i. m. 31.
20. Schmidt: i. m. 161.
21. Smith: i. m. xii. o.
22. Rauch–Misiunas–Taagepera: i. m. 30–31.
23. Raun: i. m. 125–126.
24. *Estonian Life Stories*. (Szerk. Tiina Kirss; összeállította Rutt Hinrikus.) 2009. 270.
25. Nicholas Hope: *Interwar Statehood: Symbol and Reality*. In: *The Baltic States*. (Szerk. G. Smith). 1996. 41–68. 47; Schmidt: i. m. 253–254.; Andres Kasekamp: *A history of the Baltic States*. 2010. 114.
26. Hope: i. m. 59–60.; Schmidt: i. m. 256–257.
27. Kasekamp: i. m. 115–116; 118.
28. Iskolákat, kulturális intézményeket alakítottak a döntési jogokkal felruházott kisebbségek. Taagepera: i. m. 3.
29. Jaak Valge: *Top Estonian Politician Konstantin Päts's Financial Dealings with Moscow*. *Journal of Baltic Studies* 2012. október 2. 459–478.
30. Max Jakobson: *Finland in the New Europe*. 1998. 5–6.
31. Rauch: i. m. 629.
32. Schmidt: i. m. 305.
33. Walter M. Iber – Peter Ruggenthaler: *Drei Besatzungen unter zwei Diktaturen*. In: *Jahrbuch für Historische Kommunismusforschung*. 2007. 276–296; 291–292.
34. *Holokoszt na tyerritorii SZSZSZR*. (Szerk.: I. A. Altman.) 2009. 1115–1116.
35. Kilencszáznál is több áldozatról van szó. *The Yivo Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*. (Szerk. Gershon David Hundert.) 2008. Vol. I. 483; Altman: i. m. 1117.
36. Iber–Ruggenthaler: i. m. 293–294.
37. A Waffen-SS „Ész-t Légijárába” 500 önkéntes jelentkezett 1942-ben, a sereg nagy része sorozottakból állt. A finn hadseregben és haditengerészetnél 2–3 ezer ész-t harcolt. A Vörös Hadsereg 33 ezer ész-tet mozgósított 1941 nyarán. Jelentős részük nem harcban, hanem munkatáborban halt meg. *Estonian Life Stories*. i. m. 513–515; 524.
38. Iber–Ruggenthaler: i. m. 294.
39. A Gyukov: *Esz-tonszkaj mif o „szovjetszkaj okkupacii”*. http://militera.lib.ru/research/pyhalov_dukov/05.html (Letöltés időpontja: 2014. február 15.)
40. Olaf Mertelsmann – Aigi Rahi-Tamm: *Estland während des Stalinismus 1940–53*. In: *Jahrbuch für Historische Kommunismusforschung*. 2012. 99–112. 100; 111–112.
41. Iber–Ruggenthaler: i. m. 294–295.
42. Laar (1992): i. m. 1–3.
43. Marju Lauristin – Peeter Vihalemn: *Recent Historical Developments in Estonia*. In: *Return to the Western World. Cultural and Political Perspectives on the Estonian Post-Communist Transition*. 1997. 75.
44. Lauristin–Vihalemn: i. m. 76.

45. A négy aláíró: Edgar Savisaar az Észt Népfront alapítója, később kormányfő, jelenleg Tallinn polgármestere; Siim Kallas volt kormányfő, jelenleg EU-biztos; Mikk Titma az észt párt KB-titkára volt; Tiit Made közigazdász. A 2014-es helyzetről: <http://news.postimees.ee/2697124/kallas-i-never-peddled-myself> (Letöltés: 2014. II 16.)
46. Lieven: i. m. 183.
47. Laar (1992): i. m. 40–41; Rauch–Misiunas–Taagepera: i. m. 230–231.
48. Smith: i. m. xxiii.
49. Tarm visszaemlékezését idézi Lieven: i. m. 82–83.
50. M. Laar – L. Vahtre – S. Vahtre – H. Valk: *Észtország története*. 1999. 232.
51. Bojtár Endre: *A rendszerváltás a balti államokban*. História 2001/9–10. 25–28; 27.
52. Doris Hela Parel: *Egyszer majd úgyis győzni fogunk!* In: *Észtország a fordulat után*. (Szerk.: Bereczki Gáborné Mai Kiisk.) 1994. 15–16.
53. Lagzi Gábor: *Kisebbségi kérdés, nemzeti kisebbségek Észtországban, Lettországban és Litvániában a rendszerváltást követő időszakban*. Bp., 2008. 22.
54. Kasekamp (2010): i. m. 173.
55. David D. Laitin: *Identity in Formation. The Russian-Speaking Populations in the Near Abroad*. 1998. 4.
56. Raun: i. m. 277.
57. Minority Rights in Estonia. http://www2.ohchr.org/english/bodies/hrc/docs/ngos/LIC_Estonia99.pdf (Letöltés: 2014. február 16.)
58. *Region State and Identity in Central and Eastern Europe*. (Szerk. Judy Batt, Katarzyna Wolczuk). 2002
59. Lagzi: i. m. 9.
60. Timm Beichelt–Michael Minkenberg: *Explaining the Radical Right in Transition*. 13. http://www.europa-ni.de/de/forschung/institut/institut_fit/publikationen/discussion_papers/2002/03-02-Beichelt_Minkenberg.pdf
61. Smith: i. m. 74.
62. Lagzi: i. m. 22.
63. Smith: i. m. 133.
64. Lagzi: i. m. 18., 21.
65. Karsten Brüggemann: *Denkmäler des Grolls*. In: Osteuropa. 2008/6. 129-146. 130-131., 146.
66. <http://www.stat.ee/34278>; <http://www.stat.ee/67693> (Letöltés: 2014. II 16.)
67. http://ec.europa.eu/economy_finance/euro/countries/estonia_en.htm (Letöltés: 2014. február 16.)
68. Lagzi: i. m. 6.

CAROLINA PIHELGAS

Versek

Szabadulni mindentől, télre magukra hagyni
 a növényeket, megváltoztatni
 telefonszámot, lakhelyet,
 idegen nyelven írni,
 zárhangjai szerint mozgatni a szám,
 átvenni hülye hasonlatait.
 Elég lenne ez? A gondolatokat
 elvezeted az ágytól, gátakat
 építesz, a szavakat hagyod lazán hanyódni
 ugyanabban a káoszban, melynek hangzása
 sem egzotikus már. A tömény akcentus
 úgyszólván elárul. Talán abban reménykedsz,
 hogy a nyelv majd elfelejt. Talán végül el is felejt.

*

Nem felejtethsz rosszul.
 Az igazi mesterek elfelejtik
 mindazt, ami fontos, és azt is, ami nem fontos,
 hová felejtik magukat.
 És mások is elfelejtenek,
 egyszerűen kimész a fejükből.
 Este dinoszauruszként alszol el,
 és reggel új sziklarajzokat fedezel fel
 a buszmegállóban.

*

A meleg talán zöld,
 de lehet, hogy színtelen. A zsenge levelek,
 ha fénybe tartják őket, élénkek.
 A föld kiolvadt,
 mint a hűtőszekrény, mely távozáskor
 véletlenül kikapcsolódott – még mindig
 hűvös emlékek áradnak belőle. Ez a
 magas, világosra meszelt szoba a hegyoldalon
 máris otthonoddá lett.
 A mennyezet koromfekete,
 persze csak akkor, ha ilyen szavakat írsz le,
 hogy otthon.

*

Az otthonról küldött levél egy idő után visszaérkezett,
igaz, egy másik borítékban. Mintha első
alkalommal olvasták volna, kissé pironkodtak.
És közben elámultak: tényleg
ennyire pontosan sejtettünk mindent? Hát igen,
a fák magasabbak lettek,
és máshogy is beszélünk, de különben mintha
minden ugyanolyan lenne, mint régen. Csak azok a kövek, melyek
egyenest az égből zuhantak az egykori sír-
helyünkre, hát azokat tényleg
nem lehet nem említeni.

*

A hűtőben egy palack bor. Állandóan
az elvárásaimba bugyolálom magam, bár
tudom, ez magába fojt, mint
a láthatár vagy egy téli bunda.
Aztán hirtelen a meztelenség, mint azok a kínos
pillanatok, melyeket lehetetlen elfelejteni, és
amelyekre nincs merszünk azt mondani: ez nem én
voltam. Azt mondod, még az emlékeidnek is vannak
emlékei, és elhiszem neked.

*

A fény egyre lassabban változik,
az est mögötti parlag közelebb húzódik,
lassú áradásként jön, jön.
A befagyott folyón túl róka szalad,
a barátokhoz lohol, én is azt teszem.
A fény egyre lassabban változik,
még egyik part sem bozótosodik el,
a helyek átlátszanak, a lét mintha
világosabb lenne. Majd
megint zavarosabb, így megy ez.

Szócs Petra fordítása
Nyersfordítás Reet Klettenberg

Carolina Pihelgas 1986-ban született Tallinnban, észt költő, műfordító, a Ninniku című online költészeti és műfordítási folyóirat szerkesztője, a fiatal szerzőket bemutató Várske rőhk (Friss hangsúly) című periodika főszerkesztője. Teológiát és vallásantropológiát tanult a Tartui Egyetemen. 2013-ban jelent meg negyedik verseskötete Kiri kodust (Levél otthonról) címmel. Angol, görög, spanyol, norvég, svéd, makedón és német nyelvből fordít, eddig három műfordításkötete látott napvilágot.

JÜRGEN ROOSTE

Dalocska az élet szépségeiről

Bár orkán s hóvihar süvít tavasszal
Mégis oly csodás az észtek élete
Ahogy a sűrű ködfüggöny mögött
Zúg a Nagy Kaszás érdes fenőköve

Erdőségeikből mind egy szálig
Elhordtak minden fát és dús rögöt
Szétrombolt berkek elherdált telkek
Maradtak fosztogató hordáik mögött

Mert olyan szent az észtek élete
Hogy maguk döntik el halálukat
Hátrahagyva a hóbelevancot
Fejükbe lőnek tátongó lukat

Mert olyan fennkölt az észtek élete –
A fészerben mindenkinél kint lóg egy kötél
S a vidéki búcsúban mindenkit eltangálnak
Miközben a zenekar végig C-dúrban zenél

Vers a hovatartozásról

egyike vagyok azoknak
akik miatt azt híresztelik
hogy az észtköltészet
kezd kissé elzúlleni
meg hogy szinte
már nem is költészet

egyike vagyok azoknak
akiknek a verseiben
túl sok a másnapos reggel
és rekedt mocsáriszörnyek
bugyognak a mondatok alján

egyike vagyok azoknak
akik tudatosan elfelejtették
hogyan is kell költeni
pedig régen csak úgy dőlt
áradt belőlem a vers
gügyögve és gagyogva

ontottam a poézist
és egyike voltam azoknak
akiknek minden szava
emberek százait győzte
és rontotta meg

egy vagyok közületek
kik paráztok és rinyáltok
ennek az apró koporsó-országnak
a fedelét érzitek a fejetek fölött
lecsukódni egyre fojtogatóbb ütemben

egy vagyok közületek
kik nem túrtok el mindent és akárkit
és jó néhányszor kiszalad a szátokon
pár gonosz gondolat amit aztán
marhára megbántok önmagatok
majd az egész világ előtt
de persze sosem tudtok
igazán megbocsátani
sem magatoknak
sem a rothadó világnak

egy vagyok közületek
akik félték minden újdonságtól
ridegen osztjátok az észet a múlttól
ami már rég kiszúrta a szemetek
egy voltam közületek
egy vagyok mindannyiunktól
kik az állandó üres keresésben
csillapíthatatlan nyugtalanságban
sosem találnak vigaszt
sem eszmében sem igazságban

egymagam járkálok köztetek
elnyútt cipőmben
fura rúnákkal diszített pólómban
ódon zakóban és egy idéetlen micisapkában
egy azok közül akik az *Új Világban*
frankó kommunákról képzeleltünk
egy vagyok közülünk
kik érzik megtévedt életükben
a pizslicsáré ügyek egyre nagyobb súlyát
miközben egész sorsuk parlagon hever
mert leginkább csak okkult dimenziókba vágytak
velős jelentésekre a lét abszolút áramában
de végül Üresség úr tekintetétől
mindnyájan berezeltek

egy vagyok magammal
 és a nevem persze *Légió*
 vagy csak Jürgen
 ha úgy tetszik
 és Üresség úr tekintete
 szelíden végigsiklik
 a lábunknál heverő
 elveszett városon
 megsimogatja
 a csecsemőket
 és elaltatja
 a reszkető öregeket

egyike vagyok azoknak
 akiknek feladata építkezés
 hogy megújítsuk eme hatalmas
 képhez tartozó elszenesedett
 kis szegmensét a világnak
 miközben minden másnap
 arra ébrednek hogy magamat
 titeket és mindnyájunkat
 átvertem és becsaptam

ilyenkor igyekszem csak
 a páratlan napokat számolni
 amelyekben minden történés
 valós zajlásának egyszerű rezgése
 és világos jelentése van

Sárfekete paradicsom

Az északi sarkkör közelében éltek őseim
 azon a féltéken ahol a történelem hidege
 ritkán kegyelmezett az emberiségnek
 bár kihagytak néhány háborút
 hazaszeretetük töretlen maradt

nem voltak különösebb értékeik
 csak bevásárlóközpontjaik és egy kevés pénz
 amiért alaposan meggürcöltek
 arrogáns politikusok ostoba üzletemberek
 akiknek számtalan forradalmi ötletük volt
 az erdőgazdálkodásról
 például jól kiirtani az összeset
 monstruózus hazaszeretetük jegyében

az észtek általában
 természeti népnek vallják magukat
 ezért sem járnak sűrűn templomba

és saját isteneikhez fohászkodnak
a himnuszokban is

a bosszús szakaszokat
többnyire halkán éneklük
némi szégyenérzettel vegyülve
és ezért az istenek általában
nem is hallgatják meg őket

az emberek vidékről többnyire
felköltöznek a városba
ahol aztán mindent elkövetnek
hogy a vidékiek életét
ellehetetlenítsék
majd végképp eltöröljék
a puszta hazaszeretet jegyében

néha börtönbe csukták
vagy halomra ölték őket
feleségeiket rútúl megerőszakolták
gyermeküket nevelőotthonokba zárták
de persze közben
ugyanúgy szerették a hazájukat
küzdöttek érte az idegenlégióban

munka és a fáradság volt osztályrészük
dolgozzál és küszködj
akkor meglesz mindened – harsogták
és a gyerekeik közben felnőttek
szétszéledve a szélrózsa minden irányába
a hazaszeretet jegyében

míg ők ezen a sötét északi fokon
csak szeretkeztek tovább
hűséggel és titokban
kihűlt paplanok alatt
a forró hazaszeretetért

Tolvaj Zoltán fordítása
Nyersfordítás Reet Klettenberg

Jürgen Rooste 1979-ben született Tallinnban. Költő, szerkesztő, kulturális szervező, tanár és performer. Első verseskötetével, az 1999-ben megjelent Szonettekkel elnyerte a legígéretesebb irodalmi pályakezdőnek járó Betti Alver-díjat. Egy tucatnyi kötet szerzője, munkásságát 2007-ben a Tuglas-díjjal, 2006-ban és 2013-ban az Év Költészeti Díjával ismerték el. Dolgozott a helsinki Észt Intézet vezetőjeként, a Cabaret Interruptus című költészeti és dzsesszestek házigazdájá, emellett több rádiós és televíziós irodalmi műsor szerkesztője.

KAUR RIISMAA

Emma monológja, NY '73

Az én időmben nagyon sokan tanultak a tartui bölcsészkaron,
de a fiatal országban jó műszaki szakemberekre volt szükség,
és érthető mód nem tudták honnan összeszedni őket.

Egy barátnőmmel el is jöttünk Tartuból Tallinnba,
jelentkeztünk a Műszaki Egyetemre, őt felvették,
engem nem, így apa révén Danzigba kerültem,
az ottani műszaki iskolába.

Lány, otthontól messze, idegen nyelvi közegben
(németül beszéltem, de csak középszerűen).

Tudjátok, hogy éreztem ott magam?

Remekül!

Milyen gyönyörű volt ez a város! Európa!

Az első napokban hátravetett fejfel jártam körbe,
emberekben és oszlopokban botladozva.

Gondoljátok el – a Tallinni Műszaki Egyetem
vagyis a *Technische Hochschule der Freien Stadt Danzig!*

Persze tárt karokkal üdvözöltük Danzig hazacsatolását.

És amikor Forster idején a kasubokat

igazi németeknek nyilvánították,

belőlem is német lett.

Egy hivatalnok azért puhatolózva megkérdezte,
valójában mi az anyanyelvem. Őszintén megmondtam,

hiszen mint az egyenruhanácik közül sokan,

igazából ő is jó ember volt –

igen, Forster az, hiszen mennyi embert mentett meg!

Greiser viszont egy igazi szörny volt.

A tartui ismerőseim közül is kerültek páran Danzigba,
amikor 38-ban kitelepítették őket.

Egy lány elpanaszolta, hogy a barátját besorozták,

ő pedig most már hajléktalan.

Hogyhogy hajléktalan?

Ez itt Danzig – és az otthonom volt.

Talán nehéz így megérteni,

de életemben először biztonságban éreztem magam.

Korábban mindig kislány vagy leányzó voltam,

semleges nemű das Mädchen,

most viszont hirtelen nő lettem, die Frau.

A férjem, Erich erős férfi volt,

és amikor azt mondta, hogy most így vagy úgy lesz,

akkor az úgy is lett, ezzel rendben is volt –
a szabadság jogos ár a biztonságért.

A fiunk neve Albert lett,
Forster után, természetesen.

A háborúra nem gondoltam,
nem gondoltam a zsidókra vagy a lengyelekre,
ahogy itt, most Észtországgra sem.
Ez csak egy ország, ahol születtem,
ahol igazán sose lehettem volna otthon,
ahonnan eljöttem. Már nincs is ilyen állam.
Ennyi az egész.

A háboú után nyugaton maradtam,
semmire sem gondoltam,
semmit sem döntöttem el előre,
csak így történt.
Erich elesett, Németországot felosztották,
reménytelenül éreztem magam,
szomorúan és elhagyottan.
Mindenkinek azt mondtam, hogy lengyel vagyok –
Lengyelország sorsa megfelelt a közérzetemnek.
Egy alkalmi ismerős, egy férfi
elvitt magával és az anyjával Párizsba.
Buta és zavaros város volt a megszeretett Danzig után.

A férfi felolvasta nekem a versét,
hogy ő már csak akkor felejthet el,
amikor a folyóba hajított kő
végre elkopott.
Egy éjjel a mennyezetet bámulva
és szemeimet forgatva
magamat is ilyen elkopottnak éreztem.
Az éjszakából született gyereket
szinte nem is éreztem a sajátomnak.

Amerikában élek, és most...
ki is vagyok?
Az oroszok NY-ban oroszok,
az olaszok olaszok,
az írek meg írek.
De én?

Egyszer a kollégám megkérdezte,
hogy milyen nemzetiségű vagyok,
némi gondolkozás után válaszoltam: „*I am lív.*”
És ő visszakérdezett: „*Where do you go?*”
„*No, I don't go anywhere, this is my nationality.*”
„*Going nowhere is your nationality?*”
„*Well, yes, it is.*”

A nő mindennap megkérdezte a férfitől, hogy van.
Margus pedig megunta a válaszolgatást.
– Hát miért gyötri a lelkét?! Jól van! –
De közben a férfi nem jött rá,
hogya a nő várta volna a visszakérdezést.
A férfi nem is kérdezett vissza,
így a nő végül nem mondta el...

Aztán Margus felébredt egy reggel,
körbenézett a szobában, és semmit sem értett –
valami nem stimmelte körülötte.
Munkába ment, de a nap el volt rontva.
Az értekezleten ok nélkül kibukott a kollégájára,
munka után, hazafele menet kis híján karambolozott,
a boltban megsértette a pénztárost,
a szomszéd macskáját meg kint hagyta az esőben.

Valami nem stimmel.
Valami megváltozott vagy nem volt a helyén.

Margus járkált a konyhában,
a nappaliban, benézett a hálószobába,
a WC-be és a fürdőszobába –
de minden a helyén volt.
Margus felmordult.

Nézegette magát a tükörben – de semmi.
A szeme alatt kicsit besötétedett a párna,
kopaszodott is, emelkedett a hajvonala,
de ebben nem volt már semmi újdonság.

Margus időpontot kért a háziornosnál.
Elment, beszélt, magyarázott neki,
a doktorúr pedig azt tanácsolta,
menjen el egy pszichológushoz.

Ő persze nem tette meg,
mert végtére is férfi volt.

Szóval – semmi.
De a probléma megmaradt.
Margus most egy órával többet izzadt a konditeremben,
elfárasztotta magát, és hazaérve bezuhant az ágyba.
Így sikerült nem gondolkodnia,
felejtienie az érzést, hogy valami nincs rendben.

Néhány héttel később csörgött a telefonja:

„Halló?”
„Én vagyok, Laura,
kérlek, nézd meg, hogy az előszobaszekrény alatt,
a fiókban, ott van-e a téli csizmám,
az a magas szárú, barna.”
„Micsoda... hol vagy?”
„Pölvában.”

A férfi megnézte,
ott volt a csizma a szekrényben.
„Igen, ott van.”
„Jó, kösz. A hétvégén átugrok.”
„Mit csinálsz Pölvában?”
„Elhagytalak, rémlik?”
„Jah, igen, persze...”

A férfi letette a kagylót.

„Hát akkor ezért...”

Ezért kellett neki elmosogatnia.

Belső nyugalom áradt szét Margusban,
most végre tudta, és boldog volt.

Elszaladt a sarki kocsmába,
és már az ajtóban újságolta
az ismerős pultos lánynak:
„Laura elhagyott!”
„Akkor meg mit ragyogsz?”
„Korábban nem is vettem észre!”
„Mikor korábban?”

„Három héttel ezelőtt!”

Áfra János fordítása
Nyersfordítás Reet Klettenberg

Kaur Riismaa 1986-ban született Tartuban, költő, drámaíró, dramaturg és színész. Szemiotikát és teológiát hallgatott a Tartui Egyetemen, jelenleg az Észti Zene- és Színiakadémián tanul dramaturg szakon Tiit Ojasoo osztályában. Eddig két kötetet jelent meg: Me hommikud, me päevad, õhtud, õöd (Reggeleink, nappalaink, esteék és éjjelek, 2011), Rebase matmine (A róka temetése, 2012). A Reggeleink...-et rendkívül kedvezően fogadta a kritika, minden lehetséges észti irodalmi elismerést besöpört 2011-ben.

MEELIS FRIEDENTHAL

Az észet nyelv

■ Ervin az asztalnál ült, és idegesen szortírozott egy halom világoskék papírra írt levelet. Gyűrött, szürke öltönye arról árulkodott, hogy benne aludhatott, vagy legalábbis már régóta nem tette vállfára, a nyakkendője lazán és hanyagul volt megkötve. Kerek, drótkeretes szemüvege viszont tisztán csillogott, és kékes papírok, egy hamutartó és több üres konyakospohár tükröződött benne. Ervin eltűnődve felemelte az egyiket, és egy ideig nézegette. Az alján volt még némi barnás ital, meg hamuszemcsék és lehet, hogy más is.

– Jó lesz ez még.

Brandyt töltött magának, és fogta a következő levelet. Az írószövetség tagjai ajánlották ezt vagy azt a szöveget, amelyeket a keresőrobotok valami miatt nem indexáltak, vagy olyan alacsony értékelést adtak nekik, hogy nem tudta rávenni magát, hogy megnézze őket. Többnyire okkal, ahogy utólag általában kiderült. Az irodalmi körképhez ezt az egész anyagot átolvasta, az összes észet nyelvű prózai művet, amely az elmúlt év során a legalább 1.3 kategóriájú folyóiratokban és kiadóknál megjelent. Igazából ehhez még hozzájött sok más, hasonlóan kétes értékű iromány is. Szerencsére legalább versekkel nem kellett bajlódnia. Azokkal Peeter foglalkozott.

Peeter a többiekkel együtt az üvegekkel és poharakkal sűrűn megrakott dohányzóasztalnál ült, és épp bort töltött a teáscsészéjébe. A nyelvi szerkesztést végző lányok hosszú, vékony cigarettát szívtak, és valami Kostopoulost szidták, aki hajlamos volt arra, hogy a szavakat teljesen véletlenszerűen használja, és – legalábbis a nyelvi szerkesztőknek – mindenféle elemzés nélkül is világos volt, hogy Kostopoulos rossz helyen húzza meg szemantikai mezőinek határait. Zsibongásuk zavarta Ervint.

– Szar sztori – rázta meg unottan a fejét, és a feltépett borítékot visszadobta az asztalra.

Peeter beletúrt ritkuló hajába, és bólintott. Nagyot kortyolt a borból.

– Szóval jövő csütörtökre kell megírnunk?

– Igen. Maga a kultuszminiszter mondta, hogy ennek a hónap végéig meg kell jelennie, vagy elveszik tőlünk a kulturális alap támogatását. Meg hogy bezzeg az Ékírás támogatás nélkül jelenik meg.

– Nanemá. Az Ékírás is évente mindössze párszor jelenik meg, és akkor is csak agyagtáblákon. Szerintem az utóbbi időben nem raktak föl a netre semmit. És ők is 6.6 kategóriájúak, az sehol sem számít.

Ervin elfintorodott.

– Többnyire pár nappal a megjelenés után már fent vannak a beszakentelt fotók.

Kinézett az ablakon, és arra gondolt, mi lenne, ha tényleg elvennék tőlük a támogatást. Biztos, csak ijesztgetnek – valószínűleg ez elsősorban azt jelentené, hogy őt leváltanák a főszerkesztői posztról. Aligha mernek csak úgy megszüntetni egy ilyen, az észet nemzeti kultúra szempontjából fontos folyóiratot.

– Mindenestre ezt meg kell írnom.

– Eddig mennyi gyűlt össze? – érdeklődött Peeter.

– Egy olyan harminc írás összesen. És négy – majdnem – regény. A többi nem üti meg a szintet. És azok közt is, amik formailag megfelelnének, a legtöbb ugyanolyan szar.

Mindkét lány felkapta a fejét, és Lidia komoly hangon és ünnepélyes arckifejezéssel bejelentette:

– Akik ma észtil írnak, mind degeneráltak.

Peeter lelkesen bólogatott.

– Nem értem, miért kell egyáltalán az észtil irodalomról külön áttekintéseket írogatnunk. Hiszen az egész nyelvi kód 21. század eleji szinten van, ezzel nem nagyon lehet mit kezdeni.

– Azért volt idő, amikor elég szorgalmasan írtak – mondta Ervin. Az volt a meggyőződése, hogy a nyelvi lektorok nem viszonyulhatnak ilyen negatívan a szerkesztendő anyagokhoz. Szar, meg minden, de legalább a mienk.

– Ez persze csak azért volt így, mert más nyelven nem tudtak – mondta Lidia. Fekete szempillás világoskék szemei kihívóan és talán kissé részegen csillogtak. Pökhendisége az utóbbival volt magyarázható. A gerincénél fogva felemelte a Szivárvány utolsó számát, és meglengette a férfiak orra előtt.

– Ebben nincs egyetlen észtil nyelvű cikk sem, novelláról nem is beszélve. Akik egyáltalán még hajlandók ezt a nyelvet használni, vagy nációk, vagy aggastyánok. Egyikük sem az éles eszéről híres.

– Néhányan csak írnak még? – nézett Peeter kérdően Ervinre.

– Persze, az írószövetség tagjai. De többnyire így is csak munka mellett és mintegy szájalomból. Általában szar az egész – foglalta össze Ervin az Észtil Írószövetség 21. századi helyzetét.

Peeter egyetértésképpen mordult egyet.

– Vers se nagyon van. Időnként néhányan mégis írogatnak, nagyrészt valami öregek a blogjukban, és a nemzetiek aztán a saját költségükön kiadják. Pont, ahogy Lidia mondta – visszataszító egy bagázs. Idén egy rendes kötet sem jött ki. Legalábbis az értékelhető kategóriákban.

A Szivárvány rendszeresen jelentetett meg irodalmi körképeket csaknem egy évszázadon át, de néhány évtizede ez már inkább formáság volt és a szabályzat követése. Mostanában már nem igazán bajlódott senki azzal, hogy észtil írjon, mert az olvasóközönség olyan kicsi lett, hogy egyszerűen már nem volt értelme. Ha mégis írtak, akkor csak kötelességből vagy hazafiasságból. Lesütötték a szemüket, összeszorították a fogukat, és a hazára gondoltak. Az eredmény is hasonló lett – a feladatot teljesítették, a dolog le volt tudva, de élvezni senki nem élvezte. Ennek az unott favigásnak és gyalulásnak az eredményét kellett a szerkesztőségnek most elolvasnia és valahogy értékelnie. Ez is afféle kötelesség volt, ami maguknak az olvasóknak sem okozott örömet, és valószínűleg másnak sem. De az állam eldöntötte, hogy legalább évente egyszer ki kell adni az észtil irodalmi körképet, meg kell őrizni az észtil nemzeti kultúráját.

Ervin felállt és odament a dohányzóasztalhoz. Megnézte a Lidia kezében levő számot, maga elé halmozta még néhány korábbi szám tartalomjegyzékét, és büntudatosan sóhajtott.

– Igazából nincs is baj ezzel a folyóirattal. Egész jól írnak.

– Elég gáz. – Lidia felállt és határozottan kijelentette: – Sokkal jobb lenne az újság, ha nem lenne ez a nemzeti kultúra megmentése irányvonala. Bizonyára valamikor régen hasonló módon reménykedtek az észtil nemzet fennmaradásában, mintha ez valami objektív nagyság lenne, objektívan mérhető észtilesség, amelyet védeni kell, mint az okapikat vagy a bojtosúszós maradványhalat. De genetikai szempontból nem is beszélhetünk külön észtil népről, csak van egy rakás Észak-Európában élő ember, akik egy diplomáciaiilag csiszolatlan nyelvet beszélnek.

A sokszínű tetoválás Lidia szeme körül vörösen felizzott, és a szeme lassan feketére váltott.

– De hát a nyelv mégis csak létezik. Sőt viszonylag objektív módon, ha éppen ezt a szót akarod használni – próbált Peeter békítően érvelni.

– Na, persze – vágott vissza élesen Lidia, de a szemei mégis mintha kissé feldehültek volna.

Az asztal sarkán levő ezüsttálcán megjelent egy köteg színes boríték, amelyet egy szalag fogott át szépen, és a tetején egy sárga cetlin tetszetős kézírással az állt: Szivárvány. Felette egy pillanatra egy kis rézcseggő öltött formát, és lágy hangon jelezte, hogy új e-mail érkezett.

Ervin hümmentett egyet, a színes borítékalmot maga elé húzta, és a már ránézésre is spamnek tűnő leveleket kidobta. Mindig elcsodálkozott azon, hogy még mindig nem sikerül ilyen egyszerű dolgokat kiszűrni. Miután feltépte a borítékokat, szórakozott pillantást vetett az első sorokra, és kidobott még néhány reklámot és pár levelet, amelyet láthatólag elmebetegok írtak. A szerkesztőségbe mindig küldtek ilyeneket, és valahogy kialakult az a képessége, hogy egy pillantással el tudta különíteni az egyértelműen zagyva leveleket a kissé komolyabban veendőktől. Persze ez sokkal bonyolultabbá vált azután, hogy engedélyt kaptak más nyelvű anyagok megjelentetésére is. Korábban bátran kidobhatta volna csaknem az összes szöveget.

– Nézd csak – mondta Ervin, és átnyújtott egy vékony lapot Peeternek.

– Hmm.

Peeter fogta a lapot, és elkezdte olvasni. Volt benne egy utalás egy kötetre, amelyet a Kínai Természeti Alapítvány és a Kínai Népköztársaság Környezetvédelmi Minisztériuma adott ki közösen. Szokatlan módon volt benne négy vers észtil is.

– Érdekes – kommentálta Peeter. – Meg kellene nézni, milyen szintűek. Kihúzta a fiókot, kotorászott benne egy kicsit, és kivett egy folyóiratot. Egy szerény kivitelezésű negyedrétméretű kötet volt, de amikor a címlapnál kinyitotta, elismerően füttyentett.

– 1.1 kategóriájú.

Érdeklődve lapozgatta tovább, és észrevette, hogy a szövegek többsége japánul vagy kínaiul volt, de tényleg voltak benne észtil nyelvű versek is. A minisztérium környezetteoretikusa, Bob Chiang írta őket, és a kötetet bevezető megjegyzésekkel is ellátta.

Lidia kivette az újságot Peeter kezéből, és elkezdett hangosan olvasni a többieknek kínaiul:

– Mivel a tájleíró versekhez speciális terminológiára van szükség, a legösszegebb olyan nyelvet alapul venni, amely már inherensen sok onomatopoeikus szót tartalmaz, és azt emfaticusan tovább lehet fejleszteni. A különböző nyelvekkel való kísérletezés során arra a következtetésre jutottam, hogy mind az észtil, mind a japán nyelvre jellemző egyfajta intim kapcsolat a környezettel, és ennek eredményeképpen ezeken a nyelveken érzékeny és a természetet utánzó verseket lehet írni. Mivel a két nyelv szókinca helyenként konvergál, így kísérletképpen megpróbáltam bizonyos jelenségekről párhuzamosan észtil és japánul is írni. Az észtil nyelvet sokkal megfelelőbbnek és meglepőbbnek tarthatjuk. Igaz, hiányzik belőle a japán nyelvre jellemző finom árnyalati megkülönböztetés, ugyanakkor az észtil nyelv javára billenti a mérleget a magától értetődő politikai megfontolások mellett a szókincaiban a jelentős erővel bemutatott jelenlét érzése és egyfajta paraszti közvetlenség és naivitás. Különösen csodálatra méltók az észtil nyelvre jellemző ormótlan barbarizmusok és nyelvjárási jegyek.

Egy kissé tanácstalanul néztek egymásra, és Peeter érthetetlen grimaszt vágott. Lehet, hogy mosoly volt, de könnyen lehet, hogy valami keserű gondolat váltotta ki.

– Vagy úgy – szólalt meg végre Ervin. – Hát ez aztán ritka eset, biztos bevesszük az áttekintésbe.

Lidia megrázta a fejét, és aztán csendesen elmélyedt a folyóirat olvasásában. Peeter átlesett a vállán.

– Kíváncsi vagyok, milyen nyelvi készletet használ.

– Utána kellene nézni. Igazából ezek a szabad felhasználásúak elég jók, és bárki ki is egészítheti őket – például vőru vagy más nyelvi szavakkal. Ez alapján a bevezető alapján nekem úgy tűnik, hogy valószínűleg itt is erről van szó. A nyelvi intézeté túl puritán, nem hiszem, hogy azt vette volna meg.

Az észtt állam már a 21. század elején úgy döntött, hogy az egész kultúra, az egész létezése szorosan összefonódik a nyelvvel, és ez a primordiális gondolat a Nyelvi Intézet csomagjaiba is beszivárgott. Csak gondosan kiválasztott szókincset tartalmaztak és nyelvtanilag helyes mondatant, amelyet megtisztítottak nemcsak az anglicizmusoktól, hanem az orosz és a német nyelvi hatásoktól is. Bár ezeknek a csomagoknak az összeállítói maguk többnyire angolul vagy görögül beszéltek a munkahelyükön, és csak a nyilvánosság előtt vették a fáradságot, hogy az észtt nyelvet használják, a nyelv tisztaságát mindennél fontosabbnak tartották.

– Persze ebből még baj lehet. Most hoztak valami nyelvvédelmi törvényt, nem?

Peeter nagyot nyelt a borból, és szórakozottan lapozgatni kezdte az asztalon levő papírokat. A gyors keresés nem járt sikerrel, de Peeter nem is tudta pontosan, hogy milyen keresőszóval tudná megtalálni ezt a törvényt.

– A fenébe, nemrég akarták elfogadtatni, hogy csak az tekinthető észtt nyelvnek, amit az oktatási minisztérium elismer. Vagy nem?

Ervin bólogatott. – Igen, a saját kezdeményezésű nyelvi csomagokat be akarták tiltani. De nem emlékszem, mi lett a vége. A fő kifogás az volt, hogy az általános nyilvános licenc alatt kiadott nyelvi csomagok illegálisan másolták a hivatalosakat. Arra panaszkodtak, hogy sok szó szemantikai mezőjét jobban kitágították, mint ahogy azt a nyelvi szakértők megengedhetőnek tartották. Állítólag sok szó használati gyakoriságával is gond volt.

Peeter kutatott a lapok közt, átfuttatta rajtuk a tekintetét.

– Nem találok. Itt valami régi törvények projektjei vannak, és valamilyen szociolingvisztikai elemzések eredményei.

Lidia abbahagyta az olvasást, és felemelte a fejét.

– Nem a morfológiai jelölők rendszerét akarták standardizálni? Szerintem azt keresd! Általános nyilvános licenc és a morfológiai jelölők rendszere.

Peeter bólogatott. – Meg is van.

Felvett egy papírt az asztról, és megkereste az indexét. – Még nem fogadták el, bár a minisztériumot már megjárta.

Ervin rápillantott a Bob Chiang által írt előszóra, és gondterhelten vakargatta a fejét.

– Rendben, mindjárt küldök neki egy levelet. Ennek még utána kell járni.

Fogott egy pennát, és elgondolkodva szemlélte az előtte fekvő sárgás papírt. Lidia elmélyülten olvasta a folyóiratot, Inga az ürességbe bámult, és félhangosan dünnyögött valamit. Valószínűleg a messengeren beszélt valakivel.

Peeter megvonta a vállát, vetett egy valamelyest csalódott pillantást a többiekre, és kinyitotta a következő borítékot.

– Érdekes.

– Mi?

Peeter csendet intett a kezével, és gyorsan átfutotta a jól olvasható, szép kézírással formált sorokat.

– Úgy tűnik, hogy Bob kezdeményezése népszerűnek bizonyult. Itt azt írják a kínai környezetvédelmi minisztérium munkatársai, hogy az új hivatalnokok felvételé-

nél követelménnyé akarják tenni, hogy az illető a tájlrában is jeleskedjen. És az egyik ajánlott nyelv az észtl lenne.

– Ez amiatt a szennyezésizé miatt van? – dünnyögte Ervin, letette a pennát, és cigarettát kotort elő zakója zsebéből. A kis szűrő nélküli rudacskát az ujjai közt sodorgatta, meggyújtotta az asztalon levő díszes tűzgyújtóval, és aztán nagyot szíppantott. A füst kék és sárga rostjai tekeregtek a levegőben, és összefonódtak. Peeter a papírral hajtotta el a füstöt.

– Valószínűleg. Ők most nagyon ráálltak a természetvédelemre. Majdnem, hogy kötelező. A hivatalnokoknak az érző oldalukat is meg kell mutatni.

– És az észtl nyelv? – ingatta Ervin a fejét.

– Nehéz megmondani, de például a latin nyelv beszélői is állítólag úgy 10 millió körül vannak már. Így ha tényleg beindul, akkor elkezdhetünk reménykedni, hogy az észtl költészet meg van mentve.

– Persze csak ha az állam bele nem avatkozik – tette hozzá Ervin elnyűtt arckifejezéssel. Főszerkesztőként már nemegyszer kellett neki tartania a hátát amiatt, hogy szabados volt a folyóirat nyelvhasználata, és eltért a Nyelvi Intézet sztenderdjétől. Ezért nagyrészt Lidia és Inga volt a felelős, akik előszeretettel toldották-foldották nyelvi csomagjukat.

Peeter erre ironikusan mosolygott.

– Aligha fogják tudni megakadályozni. Ha a kínaiak ezt már eldöntötték, akkor meg is csinálják, attól függetlenül, mi itt mit gondolunk a dologról.

A nyelvek elsajátítása a technikailag fejlett országokban olyan könnyűvé vált, hogy a nyelvekből szabadon választható identitás és munkaeszköz lett. Mivel az észtl nyelvből hiányoztak a megfelelő politikai és technológiai szakkifejezések és szavak, nem volt semmi haszna a munka világában. A Nyelvi Intézet azonban makacsul elzárkózott attól, hogy új szavakat adjon a sztendercsoomagjához. Így a hétköznapi ügyintézésben a régi és már jól bevált nyelveket részesítették előnyben: az angolt, a görögöt és a franciát. A latin nyelv újjáélesztését szorgalmazó mozgalom elég erős volt, de mivel az idők során ennek fejlesztése is feledésbe merült, így ez az auson beszédstílust főként a történészek és a szerepjátékosok használták. Az utóbbiak persze hajlamosak voltak arra, hogy ezt a mágikus könyvek ephesusi nyelvével gazdagítsák, ami nagy vitát váltott ki a latin nyelv védelmezőiből. Még a kiejtéssel kapcsolatban sem tudtak sehoggy megegyezésre jutni.

Ervin az állát vakargatta.

– Nem nagyon hiszem, hogy a kínaiakat bíróság elé citálják, majd inkább művészi nyelvnek kiáltják ki az észtet. Sosem volt jó ötlet a szabad felhasználású szoftverek miatt valakit beidézni.

– Na igen, de ezt így nem vehetjük be a körképünkbe – komorult el Peeter. – És most nincs nagyon más, amit beletehetnék.

Ervin elgondolkozott, elnyomta a cikket, és kivette Lidia kezéből az újságot.

– Egy pillanatra megnézem.

Egy kis ideig tanulmányozta, és párszor gondterhelten bölintott.

Peeter a következő üveg után nyúlt, és közben azt figyelte, hogy Inga kissé időlenül vihogva a falat bámulja. Érezte, hogy egyre ingerültebb lesz, és csordultig töltötte a poharát borral.

– A francba, valószínűleg először jogászokkal kellene tanácskoznunk. Ha kiderül, hogy nincs is észtl nyelv, tényleg komoly problémánk lehetnek a támogatással. Mit gondolsz?

– Várj egy kicsit! – dünnyögte Ervin, és ujjával többször a folyóíratra koppintott.

– Igen. Ez gond. Ezek a versek arra utalnak, hogy vannak még írott változatok. Ki kellene deríteni, ki fejlesztte ezt a kódot. Chiang kommentárjai nélkül a nagy részét most nem is értem.

Peeter fogta az újságot, és megszemlélte az ott leírtakat.

– Igazából sajnálom. Szívesen írtam volna kritikát valamilyen többé-kevésbé elfogadható szövegről. A szemetet mindig szörnyű kommentálni.

– Nem tudom... Ez elég veszélyes. Ha kiderül, hogy ez a kód nagyobb népszerűségnek örvend, mint a Nyelvi Intézeté, az vitákat válthat ki. Elkezdik még jobban fejleszteni, és az eredeti elsorvad. Ha megvalósítják a tervüket, az rögtön néhány százmillió észet nyelvi beszélőt jelent.

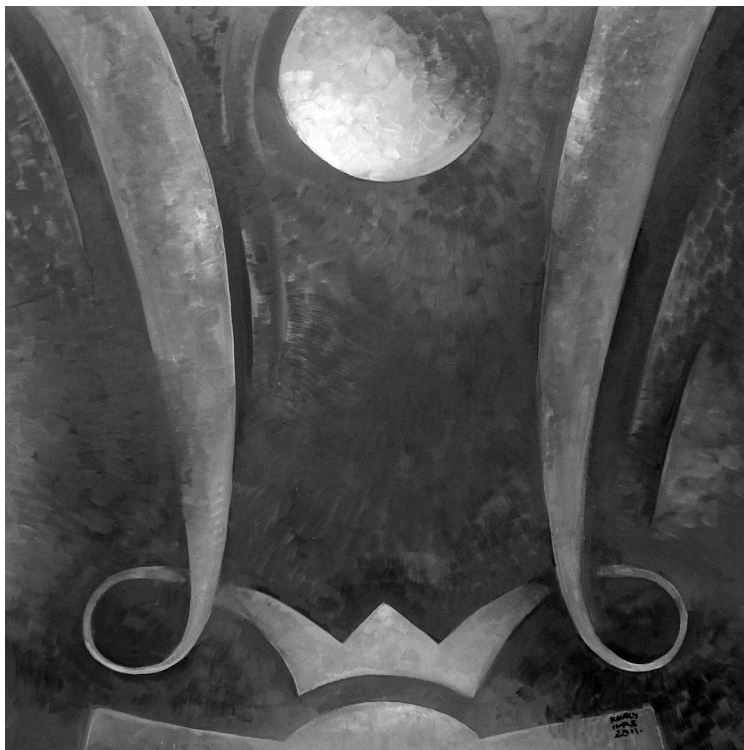
Peeter a tarkóját vakargatta.

– Nem is tudom. Írok a rokonoknak Kínában, hogy üdvözljük a vállalkozásukat. De most rögtön még nem tudjuk elfogadni. Persze készíthetek belőlük egy fordítást az érdekesség kedvéért.

Fogta a csomagot, ami a folyóirattal együtt érkezett, a biztonság kedvéért még egyszer szkennelte, és szinkronizálta az agya nyelvi központjával. Még egyszer ránézett a szóban forgó szövegekre, tanácstalanul megvakarta a tarkóját, majd nagyot kortyolt a borból.

– Kellemetlen. A Nyelvi Intézet szókincse ehhez kevés lesz. A legjobb esetben is csak valami szerencsétlen makogás lesz belőle.

Janurik Boglárka fordítása

JUOZAS GRUŠAS

Szebb a napnál

Néhány mondat Juozas Grušasról

Az 1960-as évek végén kortárs litván elbeszélők antológiájához kerestem anyagot, s így bukkan-
tam rá valamelyik folyóiratban az Anupras lepottyant a magasságos égből című remekműre. Az
antológia előkészítése közben, 1969-ben jelent meg Grušas vékonyka novelláskötete. (Rüstybės
šviesa – A harag világossága). A kötet 12 rövid írása teljesen elütött mindattól, amit addig a lit-
ván irodalomból ismertem. Nem volt bennük nemhogy semmi szovjet, de még litván sem. Egy
európai író magától értődő megszólalása, aki hol bölcs iróniával, hol szívszorító fájdalommal írt
le örök emberi léthelyzeteket, többnyire tragédiákat Csehov és Kafka sajátos ötvözeteként ható
stílusban. Nem csodáltam, hogy az 1968-ban megjelent testes akadémiai irodalomtörténetben
az írónak szentelt 14 és fél oldalból mindössze fél oldal foglalkozik a novellistával. A fejezet így
kezdődik: „Juozas Grušas a szovjet korszakot megelőző időben mint jobboldali író volt ismert,
aki azonban a kritikai realizmus útját járta.” Ez teljes mértékben a prózaíróra vonatkozott, hi-
szén Grušas 1940 előtt nem írt drámát. A jobboldaliság a Karrieristák című regényére s főként
1937-ben megjelent vékonyka novelláskötetére (Sunki ranka – Nehéz kéz). E novellák (köztük a
litván elbeszélési irodalom egyik csúcspontját jelentő a Napnál is szebb című írás) ugyanúgy világiro-
dalmi rangúak, mint a későbbiek.

Természetes volt tehát, hogy amikor Grušas válogatott novelláit magyarul kiadattam, ebből a
háború előtti kötetéből is jócskán válogattam. Így történhetett, hogy magyarul előbb jelentek meg
újra Grušas korai novellái, mint litvánul. Erre nemcsak önmagában vagyok büszke, hanem
azért is, mert ezen keresztül segíthetünk Grušas helyzetén is, amelyet az idézett irodalomtörté-
net pontosan jellemez, hiszen Vilniusban tudták, hogy mi készül Budapesten. Így talán a ma-
gyar kötetnek is volt némi szerepe abban, hogy egyrészt Grušas a megtört írók kategóriájából át-
került a támogatott írók kategóriájába, másrészt, hogy 1973-ban Vilniusban is megjelenhettek
összes elbeszélései.

A novellákon felbuzdulva természetesen elolvastam drámáit is – és csalódnom kellett. A novel-
lák univerzalitásával, európai szemhatárával szemben ezek a drámák túlságosan is keletkezé-
sük helyéhez és idejéhez kötöttek. Az 1957-ben bemutatott Herkus Monte is. Már maga a műfaj,
a történelmi dráma műfaja is árulkodó. Ez a műfaj sajátos átalakuláson ment át a közép- és ke-
let-európai kis népek irodalmaiban. Mi az, hogy kis nép? Milan Kundera híres esszéjében, az
Európa elrablásában azokat a népeket nevezi így, amelyeknek léte kérdéses, amelyek kipusztul-
hatnak. A kis nép számára a történelem állandó fenyegetést jelent, ami miatt állandóan bizony-
gatni kell a világ előtt a puszta élethez való jogát. Leegyszerűsítve úgy mondanám, hogy a nagy
népek művészei, ha történelmi témához nyúlnak, akkor az örök emberi történelmi változatait ábrá-
zolják, leteszik a voksukat bizonyos értékek mellett. Gondolhatunk akár olyan nyugati művek-
re, mint Shakespeare királydrámái, vagy olyan keletiekre, mint Puskin Borisz Godunovja vagy
Bulgakov Molière-je. A III. Richárd megértéséhez nem szükséges ismerni az angol történelmet.
Ezzel szemben a kis népek művészei a történelmet példatárnak fogják fel, eleve adott tételek il-
lusztrációs anyagának. Ráadásul rendszerint tiltott tételekről van szó, tehát a művész kénytelen
olyan kérdéseket a múltba áthelyezni, amelyeket a cenzúra miatt nem ábrázolhat jelen időben.
Ez még csak fokozza az effajta történelmi művek didaktikusságát, tézisszerűségét. Ebből fakad,
hogy míg az első típusnál az emberi világ sokszínűsége tárul elénk, addig a másodikonál valami-
lyen papírízű egysíkúság.

Nyilván nem kell bizonygatni, hogy a litván a fenti értelemben kis nép, hiszen 1940 után Litvá-
niát nemcsak hogy letörölték Európa térképéről, de a szovjet–litván háborúban, illetve az 1944
utáni testvérharcban a nemzet körülbelül egyhatoda fizikailag is megsemmisült. Ennek megfele-
lően a litván élet első számú kérdésévé megint csak a nemzet megmaradásának és függetlenségé-
nek a kérdése vált. Erről az alapkérdésről azonban 1944 után közvetlenül szót sem lehetett ej-

teni anélkül, hogy a nacionalizmus vadját ne vonta volna magára az ember. Csak 1956 után vált lehetővé, hogy a nemzeti önállóság kérdése egyáltalán hangot kapjon. Először kerülő úton, a poroszok, a rokon balti törzs révén. Mivel Litvánia nem létezett, nem létezett litván történelem sem. A poroszok azért léteztek, mert zavartalanul példázhatták a német Drang nach Osten, a Keletre nyomulást. A litván vagy a lett történelem nem volt erre alkalmas, hiszen az a német és lengyel Drang nach Osten és az orosz Drang nach Westen (Nyugatra nyomulás) szorításában alakult. Ismeretes, hogy olyan, nyugaton fekvő balti törzs, mint a kursok (németül Kuren) a 12. században a keleti szláv Polocki Fejedelemség hűbéresei voltak. Nem véletlen tehát, hogy a porosz történelemből jelent meg 1955-ben az a történettudományi értekezés, R. Jasas A nagy porosz felkelés című könyvecskéje, amely valószínűleg Grušas számára is a legfőbb forrás volt a Herkus Monte megírásakor. A kisonográfia a német keresztes lovagokat egyértelműen a nácik elődjének állítja be, akiket – az osztályharc törvényei szerint – segít a porosz vezető réteg egy része is. Az utóbbi motívumot Grušas is átveszi. Ugyanakkor ő nem a német, hanem a porosz oldalt aktualizálja, ezért a dráma nem a poroszok vereségével ér véget. Nyilvánvaló, hogy 1957-ben a közönség a poroszokon mindig litvánokat értett, s abban az időben egy kis balti nép függetlenségét éltetni a színpadról bátor tett volt. A drámai konfliktushoz azonban az osztályharc ellentétei nem lettek volna elegendőek. Grušasnak konfliktust kellett teremtenie, ehhez a romantikus történelmi dráma receptjét szedte elő, amely szerint a nemzeti szabadság eszméje összeüt-közésbe kerül az egyéni boldogsággal, rendszerint a szerelemmel. A közép- és kelet-európai művészetben szabadság és boldogság konfliktusában mindig a nemzeti eszme volt az elsődleges, az gyűrte maga alá a személyiséget. A legeklatásabb példákat erre a nagy lengyel romantikusok, Miczkiewicz, Slowacki, Krasiński művei szolgáltatják. A megkésett fejlődésű litván irodalomban a Herkus Monte elődje alighanem Vincas Krėvė 1922-es Skirgailla című drámájában fedezhető fel, amelynek alapkonfliktusát ugyancsak a szabadság és a szerelem szembenállása képezi, tételezve a nemzeti közösség érdekében áruulóvá váló ember szintén a romantikából származó konfliktusával.

A Herkus Monte tehát olyan 19. századi történelmi drámaként jellemezhető, amely a litván történelem tragikus alakulása miatt még a 20. század második felében is aktuális maradt. Grušasnak épp ezért folytatója is akadt, Justinas Marcinkievičius személyében. Marcinkievičius sikere azt bizonyítja, hogy a nemzeti eszmét középpontba állító művek még a hetvenes években is uralták a litván irodalmat. Marcinkievičius történelmi drámái teljességgel a Herkus Monte poétikájához sorolhatók, ahhoz a fajta művészethez, amit Marx – szemben Shakespeare nyers, életszerű szépségével – schillerizálónak nevezett.

Mindazzal, amit nagyon vázlatosan, csak jelzésszerűen elmondtam, azt szerettem volna hangsúlyozni, hogy a mégoly mostoha történelmi körülmények sem indokolják a kettős mérce, egy világirodalmi és egy külön hazai mérce alkalmazását. Be kell látnunk, hogy noha a 19. század kérdése a litván és a többi kis nép létéről vagy nemlétéről még mindig aktuális, s e kérdés feltevését – más intézmények híján – továbbra is az irodalomnak kell magára vállalnia, hatásosan ezt a 19. századi poétikával nem teheti. Antanas Jasmantas Maceina ezt a hazafias irodalomról szóló kitűnő cikkében már 1956-ban megfogalmazta, azt írván: „Népünk szenvedése nekünk is a legmélyebb sebünk. De költőink számára ez csak ihletük forrása lehet, nem pedig tartalma. Ez csak hangulat, érzés, lelki állapot lehet, melynek fényében a költő felrajzolja az emberi drámát. Nem kiabálni a szenvedéstől, hanem szenvedéssel alkotni – íme, ez a hazafias feladat.” Vagy hogy Esterházy Péter szavait idézzem: „Megnyugtatóbb, ha bizony az író nem népben-nemzetben gondolkodik, hanem alanyban-állítmányban. A hazaszeretet minőség kérdése.”

B. E.

■ Zúg a fenyő, mint a harang.

Az alacsony, kis ember a feje fölé emeli tuskóvastagságú karjával a fejszét, s felpattan egy csöppet, amikor a szerszám lesújt. Az emberke a hóba süppedve, ingujjban hajladozik, bakancsaival kört tapod maga körül. A széles fejsze süvítve szeli a levegőt, minden egyes csapásra eleven, hófehér darabot hasítva ki a törzsből. A fenyő remeg, mintha görcs rángatná, a fehér sebhely egyre szélesebbre húzódik, mint a mosoly.

Az ősvényt fenyőgallyak borítják, mintha temetési menet közeledne. Illatozik a friss fa, párasan füstölög a boróka.

Az egyik férfi – kezében remeg a fűrész, mint a kasza – odakiált a favágónak:
– Hé, félrevágtál! Hogy az asszony intézne el így! A fenyőnek erre kell zuhannia, így pont a fához dől!

A kis ember azonban még jobban nekiveselkedve csapdossa a fa friss törzsét, s hatalmas izzadságcseppek gördülnek le arcáról az összetaposott óra.

– Adomelis, te paprikajancsi, hogy a feleséged simogatna meg így, figyelj már ide! Lássunk hozzá inkább a fűrészeléshez.

Adomas azonban egyre csak röppentgeti a forgácsokat, mint a virágszirmokat, zümmög a fejsze acéllapja.

A fűrész tartó férfi közelebb jön, bokán rúgja a favágót, és elordítja magát, hogy zeng az egész erdő:

– Hé, te süket!

– Gyöttelelem egy ilyen süket tuskóval, mindig mondom...

Mindketten letérdelnek a hóba, s némán, koncentráltan fűrészelnek. Két hegedűs, akiket valamilyen titokzatos dallam ragadott magával.

A fenyő rándul egyet, majd lassan lekonyul, mint az átforrósodott halotti gyertya. De ugyanabban a pillanatban esése meggyorsul, ágai suhogni, imbolyogni kezdenek, mintha valamibe bele akarnának kapaszkodni. A fa tompán döngve a földre zuhan, a törzs még rándul egyet-kettőt, mint az eltiport kígyó, s a két favágó arcán mosoly suhan át.

Egy pillanatilag gyengéd tisztelettel szemlélik a kivágott fát.

– Jól van, ledöntöttük, mint a kévét. Elég volt. Itt az ideje... – mondja az első, s a szájával mutatja a süketnek, hogy induljanak enni.

A két férfi vállra vetett subával nekivág. Némán tapossák a havat egymás nyomában.

Pattogva ég a nagy tűz, szürke füstgomoly kanyargózik a faágak között, kenyér- és gyantaillat száll az ég felé. A tűz körül bekecset, szélcserezett arcú favágók. Fagyott húsdarabokat rágnak, s minden csípősebb szón tele szájjal röhögnek.

Adomas halkán a tűzhöz lépett, körülnézett, hogy nincs-e útjában valakinek, majd leült az odahányt rőzsehalomra. Maga mellé helyezte bundasapkáját, keresztet vetett, s egy nagy vászonkendőből kenyeret meg darab húst bontott ki. A kenyér illata gyengéden ínycsiklandozó volt: még egy falatot sem kóstolt, de Adomas már érezte, hogy milyen kimondhatatlanul jó dolog enni. Most leharapott egy nagy darabot, s a fagyott húson ott maradt a foga nyoma. Tört a kenyérből, melynek pórusaiban jég csillogott, megmelegítette a tűzlángnál, s a megpirult kenyér szaga felszállt a fenyők és a nyírfák között.

A favágók már végeztek az evéssel. Most melegedtek, a paraszat rugdosták, cigarettát pödörtek, és azon igyekeztek, hogy megmutassák: nyelvük az ebéd után még élesebb lett. Szerették volna szóra bírni a süketet, aki félrehúzódva, egymagában gubbasztott a maga bárgyú gondolataival abban az ótvar rágta fejében és egy darab fekete kenyérral a kezében.

Az egyik közelében ülő a fülébe ordított:

– Hogy hívnak, Adomelis?

Adomas nem felelt.

– Van is az ilyeneknek neve – szólt nevetve egy másik. – Vannak emberek, akiknek csak keresztnév jár. Adomelis, és kész, többet nem érdemel.

Adomas nem hallotta, mit magyaráznak. Az arckifejezésekből azonban megértette, hogy szavaik nem simogatóak. Feltette sapkáját, s indulni akart volna, hogy újra munkához látson.

Az egyik favágó a vállára tette a kezét, s édeskésen megnyomva minden egyes szót, így szólt:

– Adomelis, ülj a tűzhöz, ejtőzzél csak fiú, minek dolgoznál annyit...

Adomas, akár a mindig csepült gyermek, egyetlen kedves szótól elégedettséggel és szeretettel telt el. Leült egy fatönkre, és nevetve nézett a favágókra.

– Miért tartod el a keresetedből a más gyerekeit, Adomelis?... – kiabált a fülébe az egyik favágó.

– Árvák... a kicsikék... – nyögte rekedten. – Nyáron nehéz munkához jutni. Tudok fát vágni is, téglát hordani is. Csak tudjátok, mivelhogy nem hallok, sokan mindjárt – hogy hülye, semmihez nem ért... Senki nem akar munkát adni. Nincs igazság lenn a földön, mit tegyünk...

– Minek vettél el özvegyet? Fialat lányt kellett volna elvenned, s akkor lenne igazság.

– Kár a szóért... Ki más jött volna hozzám... Ez is azt mondja, hogy kátrányszagú vagyok. Folyton csak arra gondolok, hogyan keressek télen kis pénzt – új ruha kellene... Csak ez a ki bekecsem van. Nagyon szeretnék egy szép ruhára szert tenni...

A favágók nevetésben törtek ki, a beszélgetés kezdett érdekes lenni.

– Szép ruhára!

– Kalapra!

– És fehér gallérra!

– Minek kellett megnősülnöd, nem tudtál egyedül élni? Lenne új ruhád meg kalapod is, meg fehér gallérod is.

Adomas nem válaszolt.

A fenyők között, az úton pompás szán haladt el. A fák között látni lehetett, hogy milyen csodaszépen rakja a lábait a pej ló. A csengők úgy csilingeltek a néma erdőben, mint a csörgedező patak. A favágók követték tekintetükkel az előkelő utasokat.

– Hideg van – szólalt meg egyikük, miután a távolban elhalt a csengőszó, és összehúzta magán a bekecset.

– Hülye vagy, Adomas, nagyon hülye – ordította egy fiatal favágó, mintha felgyülemelő elégedetlenségét akarná kiönteni.

– Miért?

– Hülye vagy, hogy megnősültél; érted?!

Adomas elgondolkozott. Könnyű szélfuvallat rázta meg a fák tetejét, s apró hópelyhek hullottak az égő tűzbe.

– A csupasz mezőn, ahol szél fúj, fa sem nő... Gyakran nézem a sűrűt és gondolkodom...

– Az ember nem fa.

– Az ember is oltalmat akar találni egy másik embernél...

– Télen nincs olyan hideg, igaz? – kérdezték a favágók nevetésüket visszafojtva.

– Nincs olyan hideg... – bólintott Adomas.

– Érezni a test melegét és a szívdobbanást.

– És a szívdobbanást...

– És még mit? – röhögtek a férfiak.

– Ki akar oltalmat találni egy olyannál, mint te!

– Mondd meg neki, hogy ocsmány, mint a varangy.

– Szabad egy emberrel így...

– Mondd meg neki, hogy olyan, mint egy lucskos göröngy!

– Figyelj ide, Adomelis – ordította a fülébe a fiatal favágó –, azt mondják, hogy ocsmány vagy, mint a va...

A ragyás arcon árnyék suhant át.

– Ne búsulj, Adomelis, ne törődj velük.

– Miért búsulnék? – felelte Adomas hunyorgatva. – Tudom én, milyen vagyok, mit kell erről beszélni. De a legnagyobb lány, a Stepute egyszer azt mondta, hogy én

szebb vagyok a napnál. Igen!... Akkor az asszony rákezdté... mint ti most... épp úgy, mint ti... ugyanazt... Stepute sokáig sírt. Amikor az asszony kiment, odacsúszott hozzám, letérdelt előttem, a lábamat csókolgatta, és azt mondta, hogy szebb vagyok a napnál.

– De hiszen Stepute vak, kiskorától nem lát.

– Annál inkább, annál inkább... – mondta izgatottan Adomas. – Azt mondta, hogy a napnál... Értsétek meg!

– Szebb a napnál! Hát akkor szebb!

– És a holdnál is.

– Ti nem értitek, semmit, semmit nem értetek – dadogta elvörösödve Adomas. – Úgy élek, mint a kutya, éjjel-nappal dolgozom, ha csak munkát kapok... Mi lenne velük nélkülem... A kislányokkal... Azt hiszitek, hogy az anyjuk... Semmit nem értetek ti! A világtalan Stepute a lábamat csókolgatta... értitek?!

A favágók hallgattak. Kényelmetlenül érezték magukat. A lobogó tűzbe meredtek.

Nyugodtan, komoran áll az erdő. A fagy hullámai úgy ütnek át a tisztásokon, sűrűségekben, a szálas fenyők és a kék irtások között, mint súlyos, csendes lélegzetvétel.

Adomas a tűznél gubbaszt, arca sápadt és komor, ajka keményen összezárva. Merve tekintettel néz a lobogó tűzbe, a láng egyre jobban szétterül, s fényes csillagokká változik, ragyog. Valakinek a halk, nagyon halk zokogását hallja, mely a széllel együtt szállva rázza a fák ágait.

Feláll a tűz mellől, és imbolyogva nekivág a mély hónak. Könnyecseppek gürdülnek le az arcán.

Újra visszhang verte fel az erdőt. Zuhogtak a fejszecsapások, akár a kovácsműhelyben, a kivágott fenyők surrogtak és döngették a földet. Visszhangjuk messzire szállt az erdőben, zöld fenyves halmokon terjedt. Szélrohamok cibálták-fésülték át az erdőt, s ilyenkor a favágók kicsinek tűntek, mint a bogarak a széles gabonátáblában. Fejüket hátravetve nézték az égbe vesző fenyőket, makacsul vágták pompás törzsüket, és nevettek, mikor a fa elnyújtózott a lábuk előtt.

De lám, az egyik erdőlakónak kedve támadt egy kicsit megtréfálni e felfegyverzett bogarakat. Egy méltósággteljes, sudár fenyő szembeszegült a favágók akarásával, és dőlteben szomszédja erős karjai közé fordult. Most ott himbálódzott a levegőben, ágait egy nyírfa ágaival egybeszöve.

– Emberek, gyertek csak ide, segítsetek – kiabáltak a favágók, miután nem bírtak a fával.

Fejszájukat letéve, dörögve mindnyájan odasereglettek, egyedül Adomas gallyazott tovább egy vastag fenyőt, ügyet sem vetve rájuk.

– Ej, vén tuskók – mondták az érkezők –, hát nem láttátok, hogy ezen az oldalon nem tud leesni?

– A fa élő teremtés, pajtás, néha szeszélyeskedik: készakarva az ellenkező irányba dől, mint ahogy az ember szeretné!

– Nem ismeritek a fát, fiúk... Akárcsak az emberbe, néha a fába is belebújik az ördög.

A favágók nekifeszítették az emelőket, és odébb lökdötték a törzset attól a fától, amelynek nekitámaszkodott. De a fenyő nem szándékozott ilyen könnyen megadni magát. Csupán megremegett, gördült egyet, surrogott, és még jobban beékelődött a nyírfa vastag ágai közé.

– Ördög vagy angyal, de valaki mindenképpen befészkelte magát az ágak közé – mondogatták a favágók.

Csak egyetlen lehetőség maradt az erdő dacos szépségét legyőzni.

A munkások szemügyre vették a közelben növő fenyőket. Négy olyat is találtak, melyek estükben magukkal ránthatják engedetlen nővérüket. Fejszével nekiláttak az

egyik gyönyörű fenyőnek, majd elfűrészelték. A fa rándult egyet, és dőlni kezdett. A favágók félreugrottak, és merev tekintettel, reszketve várták a pillanatot, amikor a két szomszéd nagy zajjal a jeges földre zuhan.

A fenyő recscent egyet, törzse felugrott, mint a rugó, csúcsa pedig a hóba hullott, mint a pallossal levágott fej. És a két fa keresztbe egymáson ott lebegett ég és föld között!

A helyzet most még rosszabb lett. A favágók morogtak, káromkodtak. Egy másik, még vastagabb példányt kezdtek vágni. Ez azonban túl közel volt, s estében még nem tudott igazán lendületbe jönni, mikor már elérte a keresztben himbálódzó másik ketőt, áthajolt felettük, csúcsa a hóba bukott, törzse pedig lefelé kezdett csúszni.

– Futás! – kiabálták a favágók egymásnak. Mint a megriasztott szarvasok, úgy ugráltak a hóban. Egy ág azonban mégiscsak beakadt, s az erdő eme tiszteletre méltó lakója szégyenszemre most kénytelen volt lábbal felfelé elnyújtózni a holtak mezején.

Az elkeseredett favágók még két fenyőt kidöntöttek, de ezek is fennakadtak a fák szövevényében.

Már nem is káromkodtak. Semmivé foszlott az önbizalmuk, a lelkesedésük, mert már egyetlen fa sem volt a közelben, amit veszélytelenül kidönthettek és e zöld hálóra rászabadíthattak volna.

Egyetlen kiút maradt: ki kell vágni a nyírt. Ez valóban veszélyes volt, mert a hatalmas súlytól megterhelt fa abban a pillanatban összeroppanhat, ahogy vágni kezdi az ember. Viszont ennyiben sem hagyhatják a dolgot, mert emiatt a néhány fa miatt odaveszhet az egész heti bérük, sőt még büntetést is fizethetnek.

De mindegyik csak állt, s merev nyakkal bámulta a fennakadt fákat, és várta, mint a libák, hogy a felhők alászálljanak. Egyikük-másikuk odacammogott a nyírfához, hogy még egyszer megbizonyosodjék, milyen erősen ékelődtek egymásba a fák. A nyír vastag ága, úgy látszik, az utolsó ütéstől meg-megroppant, és minden pillanatban eltörhetett, elejtven egész óriási terhét. A favágó visszahőkölt, mintha mérges kígyót pillantott volna meg.

– Kitart még? – kérdezték a távol állók.

– Megroppant az ág.

– Megroppant!

– Még egy fenyő – s végképp leszakad!...

– De fenyőt már nem találni.

– Ki kell vágni a nyírt, nincs más hátra...

– Vágjátok, ha akarjátok, de nélkülem.

– Én nem vágom.

– Ha nem vágod ki – nem kapsz fizetést. Szombaton aztán majd nyűszít az asszony, hogy nincs mit enni...

A favágók topogtak a hóban, a fákra pislogtak, dühösen méregették egymást, és káromkodtak.

Hirtelen felpattant az egyik fiatalember, mint aki rátalált a megoldásra:

– Adomelis kivágja!

Mindnyájan arrafelé néztek, ahol a magára maradt Adomas komótosan tisztogatta a papírfát. Az arcok felragyogtak. Kivágja vagy nem vágja ki, de mindenképpen lesz kin a dühüket tölteni.

– Másokért a kisujját sem mozdítja.

– Éjjel-nappal csak magának kapar.

– Új ruha kell neki... Szebb a napnál... Dög!

Az egyik favágó oldalba bökte Adomast.

– Azt akarod, hogy kihúzzunk a favágók lajstromából?

Adomas rémült szemmel meredt rájuk.

– Miért?

– Azért mert nem akarsz nekünk segíteni. Azért!

– Büntetésül most kivágod ezt a nyírt. Ha nem – holnap akár ne is gyere munkába! Értetted?! – ordította a hatalmas férfi, és felemelte szőrös öklét.

Adomas odament a nyírfához, hosszasan vizsgálta az ágait, megtapogatta a törzsét, majd visszament a társaihoz.

– Vágjátok ki magatok, nekem pedig ne mutogasd az öklöd – mondta kipirosodva.

A favágók tanácstalanokká váltak, megint egymást kezdték szidni. Sokáig veszekedtek, üvöltöztek egymással. Aztán a végén megint odamentek Adomashoz. Most taktikát változtattak.

– Nos, Adomas, mutasd meg, hogy igazi férfi vagy, hogy a barátunk vagy... Megháláljuk.... Becsületszavunkra! Nekem két öltönyöm van, az egyik még egészen jó... neked adom, úgy segéljen, csak vágd ki a nyírfát.

– Megtoldom egy nyakkendővel!

– Én meg egy kalappal és egy fehér gallérral. Akkor aztán tényleg szebb leszel a napnál...

Adomas fülébe kiabáltak, a vállát veregették, társuknak, legjobb barátjuknak nevezték.

Adomas mosolygott, odalépett a nyírfához, még egyszer alaposan szemügyre vette, s visszatérve így szólt:

– Nem maradhat így... Ki kell vágni.

– Legény a talpán! – mosolyogtak a favágók.

Adomas azonban még mindig tétovázott.

– Na, fogd a fejszét! Bizonyítsd be, hogy méltó vagy a barátságunkra.

– Meglesz az öltöny, a kalap s a fehér gallér is.

Adomas fogta a fejszét, körüljárta a fát, letaposta a havat, félredobálta az ágakat, hogy ne akadályozzák futás közben.

Az emberek nevettek, egymásra kacsingattak.

– Látjátok, ez az Adomas!... Csak bánni kell tudni a hülyével...

A kis ember levette bekecsét, a tenyerébe köpött, felemelte a fejszét, de aztán újra leengedte, kiegyenesedett, és odakiáltotta:

– A ruhanemű nem kell... Nekem elég, ha szóltok hozzám egy jó szót...

A favágók kérdő tekintetet vetettek egymásra. Az arcukról eltűnt a gúny és a káröröm. Nézték a fák szörnyű terhe alatt álló férfit, s nem volt merszük megismételni ígéretüket.

Adomas lendületet vett, és lesújtott. Tompán visszhangzott a nyír, mint a földre zuhant harang.

Olyan erővel és elszántsággal mérte egyik csapást a másik után, mintha ősi ellenséggel vívna halálos tusát. A favágók szemüket meresztve a távolból figyelték, nem mozdulnak-e a fenyők. Segítenének, ahogy csak az erejükből telik, kiabálnának, hogy Adomas időben elugorhasson. Minden egyes fejszecsapással melegebb lett a szívük táján, mintha ők is ott hajladoznának a nyírfánál.

Adomas a nagy függőhíd alatt messziről kicsinek tűnt, mint egy hangya. Ritmikusan, makacsul hibálta fejszóját, mint a harang nyelvét a révületbe esett harangozó.

Kiegyenesedett egy pillanatra, felnézett, hogy tartanak-e még a fenyők, letörölte homlokáról a verejtéket, és újra nekiveselkedett. A fejsze mint az óra-inga újra egyhangúan számolta a csapásokat, időnként megvillantva hideg, kegyetlen fényét. A seb a fán már messziről fehérlett, mint egy gonosz mosolyra torzult szája.

A fenyők megroppantak. A favágók nem is hallották, ahogy mind egyszerre felordítottak:

– Fuss!

Adomas nem hallotta. Úgy kopácsolt a fán, mint a harkály, ütemesen bólogatott fejével, és egész testével hajladozott.

Az elsápadt arcokba most visszatért a vér, a szívek újra nyugodtabban kezdtek verni. Mindnyájan hálával teltek el a nyírfa iránt, amely most erős vállával feltartotta a halált, és a fenyők iránt, akik lehetőséget adtak a kis embernek, hogy beváltsa nagy ígérését.

A téli nap kibukott a felhők mögül, és selyem fehérséggel bélelte be a havas irást. A keresztben himbálódzó fenyőkön átszivárgó sugárnyaláb beburkolta a favágót. Adomas hirtelen felegyenesedett, és néhány lépést oldalra ugrott. De a fa még nem mozdult, s a favágó újra visszament a fejszéjéhez.

Társai most mondani akartak valamit neki, mint igazi testvérüknek, úgy szólni hozzá, mint barátjukhoz, hogy könnyebb legyen neki a fejsze. Elegyengették és megtisztították volna előtte az utat, karjukon vitték volna el, mihelyt a nyírfa megmozdul. De a favágó és köztük olyan távolság terpeszkedett, aminek bejárásához egy egész élet sem elég. Adomas ott a messzeségben, mint kisgyerek a harcmezőn, fel nem robbant gránátokkal játszott.

A fák visszhangjától imént elnémult minden ágából mély nyugalom áradt. Az egy szál fejsze ritmikus csapásai mintha az időt mérnék, még jobban aláhúzták ezt a végtelen nyugalmat. A hang tompán dübögött, az első fákról visszaverődve, arrébb pedig... a vakítóan fehér hó, a völgy, a dombok, a széles mezők, a kertek, az egész nagy világ.

A favágó elfáradt, s nekitámaszkodott a megsebzett fa törzsének, mint legjobb barátja vállának. Egy darabig a remegő kéreghez szorította arcát, s a verejtékcseppek, mint a könnyek, végigfolytak a nyír érdes törzsén.

Itt minden élt: a nyugalom, a kín, minden egyes verejtékcsepp, a végtelen várakozás, a csendesen alászálló halál és a szeretet, amely virággal halmozza el az erdő tengelicéjét. S minden látható és hallható volt, mint ahogy a süket hallja a szívdobbanást, mint ahogy a vak látja a napnál szebb arcot.

A favágó kiegyenesedett, majd újult erővel lesújtott. A szíven talált nyír fájdalommal összerándult. az elsőt egy második csapás követte, mint az óraütés. A kéz újra felemelkedett... A fejsze megrezdült – s a favágóval együtt a földre hullt. Abban a pillanatban összesúgtak az ágak, dördült egyet a fagyos föld, a többiek még annyit sem kiálthattak: „Fuss!”

A friss csonkok között ott feküdtek a ledöntött fenyők, mellettük a fehér nyír s arrébb a zöld ágaktól koszorúzott favágó.

Az erdő közepén most már üres térség fehérlett. Mögötte, az útnál fiatal fenyősegreg tört a magasba. Napsugaraktól csillogó, fehér ruháikban ott sorakoztak egymás mellett, virágnak virágjával borítva a földet. Cikázó-áradó fényözönt árasztottak, egyre magasabbra és magasabbra libbentek. Már egészen a kéklő éjig feszültek makulátlan tisztaságú világai.

Bojtár Endre fordítása

ANTOINE CHALVIN

ÉSZTORSZÁG, AZ „ÉNEKLŐ NÉP” HAZÁJA

■ Az észtek gyakran azt mondják magukról, hogy ők „éneklő nép” (*laulurahvas*). A 19. század második felétől ez az éneklésre való hajlam látványos formát öltött azokon a szabadtéri rendezvényeken, amelyeken az ország minden tájáról érkező kórusok felvonultak. Az „ének ünnepének” ez a hagyománya, amely bizonyos kompromisszumok árán átvészelt minden rendszer-váltást, végigkíséri a nemzeti érzés születését és alakulását, s egyben tükrözi a történelmi körülmények alakulását is.

1869, a nemzeti érzés ébredése

■ A 19. század közepén az észtek kulturális és gazdasági szempontból alárendelt helyzetben voltak azzal a német ajkú balti elittel szemben, amely a 13. században telepedett le az országban, és még nem ébredt igazán saját nemzeti léte tudatára. Az iskolázottság és a társadalmi felemelkedés közülük sokakat arra készítetett, hogy etnikai eredetüknek hátat fordítsanak, és beolvadjanak a német közösségbe. Ám ekkortájt kezdett fellendülni az észti nyelvű közösségi művelődés. A kórus-találkozók azért jutottak ebben fontos szerephez, mert szoros szálakkal fűződtek nemcsak a református egyház hagyományához, hanem a „morva testvérek”¹ mozgalmához is, amely erőteljesen átjárta a falvak világát. Tanítók, lelkészek, kántorok irányítása mellett igen sok faluban énekkarok alakultak. Johann Voldemar Jannsen újságíró (1819–1890), a Vanamuine zenei társaság elnöke volt az, akinek kezdeményezésére 1869 júniusában megrendezték „az ének ünnepét”, amelyre egész Észtországból eljöttek az énekkarok és fű-

A közös éneklésnek mint önkifejezésnek ezt az élményét csak fokozza az a tény, hogy néhány hazafias dal minden alkalommal elhangzik a rendezvényen.

vószenekarok. A példátlanul nagy részvételnek köszönhetően (878 karénekes és zenész, 15 ezerre becsült közönség) ez az esemény az észti nemzeti tudat alakulásának egyik fontos állomása lett. A zenehallgatás élményén túl politikai színezete is volt: hivatalosan is megemlékeztek ugyanis arról, hogy 50. évvel korábban törölték el a jobbágytörvényt Livóniában (a jelenlegi Észtország déli részén, amely akkor a cári birodalomhoz tartozott). Az ünneplés tehát valójában „az észti nép felszabadításának” szült, ennél fogva az eseményt a résztvevők és a nagyközönség egyaránt ennek fényében élték át. Emellett első ízben fordult elő – ha a parasztfelkeléseket leszámítjuk –, hogy az ország minden sarkából összesereglett emberek ekkora létszámban vettek részt egy közösségi rendezvényen. Pusztán ez a tény a nyelvjárásokon és tájegységeken túlmutató szolidaritás, a közösségi összetartozás érzését táplálta az egybegyűlteknél. Ezt csak tovább fokozta az a körülmény, hogy a műsorban felcsendült az a három, lelkesítő erejű hazafias dal,² amely az észtek számára teljesen újnak ható ékesszólással és képekkel szólaltatta meg a hazaszeretet érzését („Szeretlek téged, hazám, tiéd a szívem...” stb.), ami nagy hatást gyakorolt mindenkire.

Amikor pedig Jakob Hurt lelkipásztor (1839–1907) emelkedett szólásra, aki arról beszélt, hogy az észteknek mielőbb még szorosabb összefogásra kell törekedniük az ébredő nemzeti tudat jegyében, valósággal feltüzeltelte hallgatóságát.³

Ennek az ünnepi rendezvénynek a kezdetektől fogva paradox vonása, hogy miközben a nemzeti érzés kultiválása a célja, és hagyományteremtő erővel alapozza meg az észti önazonosság ápolását, valójában egy külföldről származó modell átvétele, és a nyelvet leszámítva nincs benne semmi sajátosan észti. Mind az ünnepség gondolata, mind a lebonyolítás módja a német kultúrából vett kölcsönzés. Németországban és Svájcban a 19. század negyvenes éveitől kezdve rendeztek Sängerkunst néven hasonló kórustalálkozókat. A balti országokban működő német kórusok az elsők között honosították meg ezt a szokást (Riga: 1836, Tallinn: 1857).⁴ Példájukat 1855-től⁵ az észti kórusok is követték, eleinte azonban csak egy-egy tájegység szintjén. Jansen volt az, aki elsőként szervezett országos méretű zenei találkozót. Megjegyzendő azonban, hogy a keretektől eltekintve a rendezvények programjában mindvégig az európai zeneművészet alkotásai szerepeltek, a hagyományos észti népzene (regivärss) darbjait szinte alig tűzték műsorra, holott azok képviselhették volna a hiteles nemzeti hagyományt. Ami az első rendezvényeket illeti, e hiány oka az észti énekkarok repertoárjában keresendő: a régi népdalokat nem sokra tartották, nem tekintették őket magas művészetnek. Számított továbbá a karnagyok német iskolázottsága és az a tény is, hogy többségük egyházi személy lévén, otthonosan mozgott az egyházi zene birodalmában. Végül az észteknek azt a törekvésüket is figyelembe kell vennünk, hogy az uralkodó kultúra részeként ismertessék el magukat, vagyis művészi színvonalban fel kellett zárkózniuk a német énekkarok mellé. A régi énekek archaikus, tájához kötött nyelvezete nem is volt annyira alkalmas a nemzeti összetartozás ápolására, mint a korabeli köznyelven írott kórusművek. Rein Veidemann történész véleménye szerint azzal is számolnunk kell, hogy tematikája, tartalmi elemei folytán a hagyományos dalkincs nem volt összhangban e rendezvények szakrális, rendkívüli jellegével.⁶

A kórustalálkozóknak a nemzeti öntudat alakításában játszott szerepe nem észti sajátosság. Ez a hagyomány Lettországon és Litvániában szintén gyökeret vert. A külső szemlélő rácsodálkozhat arra, hogy a karéneklésről mennyire egyformán beszélnek ebben a tekintetben az észtek, a lettek és a litvánok. A három nemzet hasonló rendezvényeit egyébként az UNESCO együtt vette fel az emberiség szóbeli szellemi örökségének kincstárába.⁷

Az első nagy kórustalálkozó sikerén felbuzdulva az észtek újabbakat rendeztek azzal a céllal, hogy az a közösségi ünneplés modelljévé váljon. Az évek során az ese-

mény fokozatosan intézményesült, és rendre mind nagyobb méreteket öltött. Az igények és a lehetőségek függvényében 1923-ig Tallinn és Tartu zenei társaságai rendezésében került rá sor, eléggé szabálytalan időközökben. Észtország függetlenné válását követően a rendezvény szervezését az Észt Énekesek Egyesülete vállalta magára, és attól kezdve ötvenként került megrendezésre. Nem hiányzott a bőkezű állami támogatás sem. A két világháború közötti időszakban négy alkalommal sorra került rendezvény – miután bevezetik az egymást követő kiadások számozását – utólagosan rendet teremt a sorszámmal nem mindig ellátott történetben (például a Tallinn és a Tartu városában megtartott találkozók olykor külön sorozatként kezelték). A háború okozta megszakítást követően 1947-ben, már a szovjet érában került sor újabb találkozóra. A háború előtti évek más művelődési eseményeitől eltérően nem tiltották be, ami egyrészt annak tulajdonítható, hogy nem a „polgári” észt állam jelképe volt, másrészt pedig nagyon is megfelelt a szovjet típusú közösségformálás igényének, ezért a hatalom támogatta. Mindamelllett az újabb kiadások számozásától eltekintettek, mivel az túlságosan kiemelte a rendezvény folytonosságát. Annak köszönhetően, hogy a szervezés feladata ezentúl egy állami intézményre hárult, a rendezvény résztvevőinek száma a rendszerre jellemzően gigantikus méreteket öltött: 17 ezerről (1938) előbb 28 ezerre nőtt (1947), majd meghaladta a 31 ezret (1960), utána pedig 25 ezer körül állandósult.

Története során a rendezvény mindvégig alkalmazkodott politikai és társadalmi környezetéhez. Hosszas fennmaradásának valószínűleg éppen ez a változó korok igényeivel szembeni kompromisszumkészség a magyarázata. A 19. században rendezett első három találkozó elgondolásán megérződött az erkölcsi rend és a vallásos szemlélet hatása. Így például a szervezők erkölcsi megfontolásból csak férfikórusokat iktattak a rendezvény programjába, mivel tartottak attól, hogy férfi és női karok nagy számban való együttes jelenléte esetleg ártalmas következményekkel járhat!

Jóllehet az észt kórusmozgalomban a vegyeskarok túlsúlyban voltak,⁸ fellépésüket csak 1891-től engedélyezték, és 1933-ban fordult elő első ízben, hogy női énekkarok is színre léptek. Az ünnepség keretében fontos szerep jutott a vallásnak: egy teljes napot fenntartottak az egyházi énekek és zeneművek előadásának, ezek közé pedig beiktatták a lelkipásztorok beszédét. A nemzeti mozgalom antiklerikális szárnya – amelyet például Carl Robert Jakobson (1841–1882) képviselt – nem nézte jó szemmel. Ő volt az, aki a rendezvény túlzottan „német” jellegét is kifogásolta.⁹

Ami a kórustalálkozó műsorát illeti, az kisebb-nagyobb mértékben mindig magán viselte a politikai kontextus jegeit. Amikor például 1891-ben orosz zeneszerzők műveit is műsorra tűzték,¹⁰ az feltehetően a balti országokra kiterjedő oroszosításnak tett engedmény volt. A cári cenzúra szigorúan szemmel tartotta a rendezvényt, 1910-ben Tallinn kormányzójának utasítására módosítani kellett néhány énekszám szövegét. A szovjet uralom éveiben természetesen feltűntek a Sztálint és Lenint dicsőítő dalok, forradalmi dalok, a „testvérnépek” zeneszerzőinek alkotásai. A külföldi meghívások ugyancsak tükrözték Észtország politikai helyzetét: a két világháború között többnyire a skandináv országokból érkező énekkarok szerepeltek a rendezvény programjában, a későbbiekben viszont a szovjet köztársaságok és a szocialista országok kórusai (1950-ben fellépett a Vörös Hadsereg énekkara is), 1990 után pedig a nyugati észt diaszpóra is képviseltette magát.

A kórustalálkozókat gyakran politikai eseményekre történő évfordulós megemlékezések címén rendezték meg. Ez azért volt hasznos, sőt szükséges, hogy fenn lehessen tartani a hagyományt és előteremteni a megfelelő pénzügyi támogatást. A harmadik rendezvény (1880) alkalmával megemlékeztek II. Sándor cár trónra lépésének huszonötödik évfordulójáról, a negyedik (1891) egybeesett III. Sándor uralkodásának tizedik évfordulójával, a hatodik pedig II. Miklós megkoronázásával. A két

világháború közötti rendezvények közül az 1928-ban és az 1938-ban sorra kerülő a függetlenség kikiáltásának tizedik, illetve huszadik évfordulójával esett egybe. 1950-ben az Észti Szovjet Szocialista Köztársaság fennállásának tizedik évfordulóját ünnepelték. Akkor határozták el, hogy a továbbiakban ismét ötvenként kerül sor a rendezvényre, és így is történt 1985-ig.

A szovjet éra politikai viszonyai a külsőségekben is érvényesültek: a színpadot kommunista jelképek és jelmondatok, valamint Lenin, Sztálin, Brezsnyev nagyméretű portréi díszítették. 1990 után viszont felbukkantak a kapitalista korszak kellékei, az óriás kivetítők és hangosítók, a sört vagy kolbászt árusító büfék sokasága. Technikai felszereltsége, üzleti forgalma jóvoltából a rendezvény nagyszabású turisztikai látványossággá válik, amelyet észti kulturális termékként kínálnak a külföldi érdeklődőknek.

Akárhány alakváltozáson ment is át az idők során, bármilyen engedményekre kényszeríti is a jelen, a kórus-találkozó mélyebb jelentése mit sem változott az évtizedek folyamán: mindenkor vallási jellegű esemény volt, amely erősítette az észtek egységét és önazonosság-tudatát. Elég utalnunk ebből a szempontból a rendezvény méreteire: a műsorban szereplő együttesek és a közönség létszáma napjainkban átlagosan 250 ezer főt tesz ki, ami az észti összlakosság egyötöde. Mivel minden korosztály képviselteti magát, kiváló alkalom a nemzedékek közötti távolság áthidalására is. Megfigyelhető továbbá, hogyan hozza a rendezvény közös nevezőre az előadókat és a közönséget:¹¹ a térben elfoglalt helyüket tekintve azt látjuk, hogy a színpadon felsorakozó énekarok maguk is közönséghez hasonlítanak – kölcsönösen meg is tapsolják egymást –, ugyanakkor a közönség egy része maga is együtt énekel az előadókkal.

A közös éneklésnek mint önkifejezésnek ezt az élményét csak fokozza az a tény, hogy néhány hazafias dal minden alkalommal elhangzik a rendezvényen. Köztük az első helyen kell említenünk a hazafias költészet múlt századi kiválósága, Lydia Koidula *Hazám, szerelmem* című költeményét, amelyet a legendás karvezető és zeneszerző, Gustav Ernesaks (1908–1993) zenésített meg 1944-ben.

1960-ban a rendezvény záróakkordjaként ez a dal csendült fel spontánul az énekesek ajkán, holott nem szerepelt a programban.¹² Az évek múlásával amolyan nem hivatalos nemzeti himnusszá vált, és átvette az észtek szívében a két világháború közötti, időközben betiltott himnusz helyét. Amikor egy-egy találkozó végén felhangzik a kóristák és a közönség együttes előadásában, olyankor a jelenlévők megilletődése a tetőfokára hág, és közel jár a tömeges extázishoz.

A rendezvénynek szemmel láthatóan szakrális jellege van, amivel az is együtt jár, hogy erősen ritualizált. Lebonyolítása jól kidolgozott forgatókönyv szerint zajlik. A műsort megelőzően a népviseletbe öltözött énekesek felvonulnak Tallinn utcáin. Ezt követően, akárcsak az olimpiai játékokon, meggyújtják a fáklyalángot. A megnyitóbeszédet egy magas rangú személyiség tartja. A záróünnepség alkalmával valamennyi kórus együtt énekel, és ekkor kerül sor a karvezetők megkoszorúzására is – tölgyfakoszorút helyeznek a nyakukba. Hasonlították már a rendezvényt sámáncermóniához is,¹³ de ugyancsak felfedezhető a keresztény liturgiához való hasonlósága, különösen, ha azt nézzük, hogy a közös éneklést olykor beszédek vagy „textusok” váltogatják.

Mindez arra vall, hogy a rendezvény némiképp eltávolodott attól, aminek a szovjet hatalom elképzelte. Arra lett volna hivatott, hogy mozgósítsa a szocializmust építő nép energiáit, de ehelyett valójában folytatta hagyományos közösségformáló szerepét, mi több, diszkréten ugyan, de félreérthetetlenül hangot adott az oroszosítással és a szovjet befolyással szembeni ellenállásnak a hetvenes-nyolcvanas években. Emellett a nyolcvanas évek végén a rendezvény a nemzeti megújulás mozgalmának

modelljévé is vált. Ezek az évek azért vonultak be a köztudatba „dalos forradalom” néven, mert némelyik akkori esemény a kórustalálkozóhoz hasonló formában zajlott le, sőt még a helyszínük is azonos volt – a tallinni nagy eszplanád, a nemzeti egység jelképes színhelye. Maga a „dalos forradalom” kifejezés, amelyet utóbb a külföldi médiumok tágabb értelemben használtak, eredetileg Heinz Valk karikaturista találmánya, aki elsőként azokra az 1988. június 14. és 18. között spontánul szerveződő hangversenyekre értette, amelyeket „éjféli zenélés”-nek is neveztek. Azon a héten a mind nagyobb létszámban gyülekező tömeg úgy kezdett el énekelni neves zenészek irányítása alatt, hogy közben a még nem engedélyezett nemzeti zászlót lengették.¹⁴ A kórustalálkozó inspirálta az 1988. szeptember 11-én megrendezett hangversenyt is, amikor első ízben fogalmazták meg a függetlenség visszaállításának követelését.

Napjainkban, noha a közösségi azonosság már nem annyira nyugtalanító kérdés, a kórustalálkozó a nemzeti egység kinyilvánításának aktusaként él tovább. Az esemény eredeti funkciója és jelentése azért őrződhetett meg az idők során, mert sem szervezői, sem a politikai hatalom nem tudják kívülről megszabni, hogyan születik újjá minden alkalommal a több tízezer ember együtt ünneplése során. Katartikus eseményként módot ad arra, hogy a belső ellentéteit átmenetileg kiiktató, a külső fenyegetéseket feledő nemzeti közösség újra tudatára ébredjen egységének és erejének. Meg kell azonban azt is jegyeznünk, hogy ez az óriási integráló erő egyelőre kizárólag az észti etnikum irányában érvényesül. A multikulturális mai Észtországnak szembe kellene néznie azzal, milyen eszközökkel tudja a tágabbra nyitott ünneplésbe bevonni az oroszajkúakat is, és ezáltal az eseményt átfogóbb nemzeti identitás hordozójává avatni. A szervezők azonban nem ezt az irányt követik: a 2009. évi találkozó¹⁵ műsorán szerepelt ugyan néhány latin, német, angol nyelven előadott ének, orosz azonban egy sem. Az idei találkozóra 2014. július 5–6-án kerül sor.

H. A. fordítása

■ JEGYZETEK

1. Kristin Kuutma: *Laulupeod rahvusliku identiteedi kandjana. Mäetagused*, 1–2. sz. <http://haldjas.folklore.ee/tagused/nr1/internet.htm>.
2. Lydia Koidula (1843–1886) két költeményét Aleksander Kunileid (1845–1875) zenésítette meg, a finn Friedrich Pacius szerzeményéhez pedig J. V. Jannsen írt észti nyelvű szöveget – ez lett később Észtország nemzeti himnusza („Hazám, szerelmem, örömöm”).
3. Laulupidu. *Eesti Entsüklopeedia*. 12. k. 282.
4. Kristin Kuutma: i. m.
5. *130 aastat eesti laulupidusid*. Talmar & Põhi, Tallinn, 2002. 5.
6. Rein Veidemann: *Laulupidu kui Eesti kultuuri tüvitekst*. In: *Eestluse elujõu kongress.1.-2. juulil 1999. aastal Tallinnas Rahvusraamatukogus*, Tallinn, 2000, 38.
7. <http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?lg=FR&topic=mp&cp=EE>.
8. Mare Põldmäe: *Laulujuhlien ja laululiikkeen merkitys Viron kansallisessa liikkeessä*. In: *Kaksi tietä nykyisyyteen*. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki, 1999. 295.
9. *130 aastat eesti laulupidusid*, 14.
10. Arvo Ratassepp, *Eesti laulupeod*, Periodika, Tallinn, 1985.
11. Rein Veidemann: i. m. 39.
12. *130 aastat eesti laulupidusid*, 148–149.
13. Rein Veidemann: i. m. 38.
14. Használatát néhány nap múltán, június 23-án hivatalosan engedélyezte a Legfelsőbb Szovjet Elnöksége.
15. Lásd a találkozó honlapját : www.laulupidu.ee.

TIBOR PÁSZTORY

1918: KIRÁLYSÁG LITVÁNIÁBAN?

Ezzel a labda ismét Berlin térfelére került. Úgy tűnt, hogy Kurland, Livónia és Észtország – mindháromnak csak német képviselői voltak – egyetértettek egy, a poroszokkal kötendő perszónálunióval.

Kissé divatjamúltnak tűnik, de a balti államokban az első világháború idején komoly tervek születtek új monarchiák – egyenesen új dinasztiák – bevezetésére. Litvánia esetében a projekt továbbfejlődött, és többé-kevésbé demokratikus legitimitációt is nyert.

1918-ig San Marino mellett (amely már a középkor óta köztársaság) csak Svájc, Franciaország – véglegesen 1870 óta – és Portugália (1910-től) volt köztársaság Európában. Az új monarchiák bevezetését célzó tervek nem voltak tehát megalapozatlanok. Az első világháború után mindhárom soknemzetiségű európai birodalom (Ausztria, Oroszország és az Oszmán Birodalom), valamint a viszonylag újonnan létrehozott (1871) Német Császárság eltűnt a politika térképéről, azon egyszerű okból, hogy elvesztette a háborút. A központi hatalmak közül Bulgária és Magyarország megtarthatta monarchikus rendszerét, az utóbbi betöltetlen trónussal. A nyugat-európai országok szinte fele mindmáig alkotmányos monarchia.

A balti államok esetében főleg a Német Birodalom kezdeményezte új monarchiák létrehozását azért, hogy német hercegeket ültessen ún. „független” német szatellitállamok élére. A történetből rövidesen kiderül, hogy a litvániai kibontakozás erősen különbözött a többi balti régiótól.

Amint ma már tudjuk, ezek a monarchikus tervek nem valósultak meg. De a kudarcnak csak egyik oka, hogy II. Vilmos német császárnak le kellett mondania 1918 novemberében. E mögött a belnémet rivalizálás is szerepet játszott.

Gyakran mondják, hogy a Német Birodalom fegyelmezett, jól szervezett állam volt, ellentétben a

„kaotikus” Habsburg Birodalommal. Ez azonban nem igaz. „Németország” mint centralizált egység sohasem létezett, sem azelőtt, sem akkor, sem később. A népvándorlás során letelepedett germán törzsek államalakulatai után Nagy Károly volt az (s ezért „Európa megalapítójának” nevezik), aki újra felfedezte a római birodalmi eszmét, egyesítve uralma alatt – egyebek között – megannyi germán területet. De ehhez meg kellett hódítania e földeket, amelyeket különféle germán (nem német!) népek laktak – szinte egyetlen fejedelem sem csatlakozott önszántából a „Német Nemzet Szent Római Birodalmá”-hoz.

Több mint egy évezreddel később Németországban még mindig több tucat király és herceg uralkodott, jöllehet a Német-római Birodalmat Napóleon 1806-ban felszámolta. És bár egyre terjedt a német egyesülés vágya, egyetlen német fejedelemség sem kívánta feladni önállóságát egy új, összpontosított német állam kedvéért. Ausztria – hagyományosan az első a német államok között – kiesett a játszából a königgrätzi vereséggel (1866). Még Bismarck birodalmi kancellár sem kockáztatta meg, hogy legalább a nagyobb német fejedelemségeket megszüntesse: megmaradtak és autonóm entitásokként integrálták őket a Német Birodalomba. A Birodalom csúcsán Porszország királya állott – perszonálúnióban német császárként. Bajorország, Württemberg és Szászország megőrizhették királyaikat, a kisebb államok saját fejedelmeiket. Alkotmányjogi szempontból e megoldást ugyancsak kreatívnek tekinthetjük. Hasonló rendszerek léteznek ma Malaysiában, az Egyesült Arab Emírátságokban és – több más afrikai példa mellett – az Ugandai Köztársaságban (sic!). A német királyok és hercegek politikai érdekei belnémet rivalizáláshoz vezettek a poroszok uralta Német Birodalomban, ahol a tényleges politikai hatalom a berlini birodalmi kormány kezében összpontosult.¹

Amikor az első világháború folyamán az Osztrák–Magyar Monarchia és Szerbia közötti konfliktus átalakult az európai nagyhatalmak közötti összecsapássá, valójában a Németország és Oroszország közötti konfliktus kezdte uralni a keleti arcvonalat. Lengyelországnak és a Baltikumnak az a földrajzi „balszerencséje” volt, hogy Németország és Oroszország közé préselődött. Pontosítsunk: területekről beszélünk, nem államokról, minthogy a lengyel nemesi köztársaságot felosztották 1795-ben a három szomszédos hatalom, Poroszország, Ausztria és Oroszország között. A felosztások előtt Lengyelország magába foglalta a korábbi Litván Nagyfejedelemséget is, vagyis mindkét nemzetnek volt történelme során független állama. (Északabbra a helyzet sokkal kevésbé volt világos, független lett vagy észtt állam ugyanis sohasem létezett.)

A háború végén tehát az volt a logikusan következő kérdés mindkét területen, Litvániában és az északi Baltikumban (akárcsak Lengyelországban): kinek a fejére illesszenek koronát?

Az osztrák-magyar trónörökös, Ferenc Ferdinánd főherceg szándéka az volt, hogy Nagy-Ausztria Egyesült Államai néven szervezi újjá Ausztria–Magyarországot. Nyugat-Galícia egyike lett volna a 15 államnak. Meggyilkolása 1914. június 28-án megakadályozta e terv megvalósulását, de persze kérdés, hogy a galíciai lengyelek megelégedtek volna-e az osztrák koronátartomány-léttel, ha felmerül egy második, független lengyel állam eszméje is.

Már a háború kezdetén II. Vilmos császár arra az elhatározásra jutott, hogy sikeres német foglalás esetén Lengyelországot nem adja vissza Oroszországnak. A terv szerint egy szatellitállam jött volna létre lengyel közigazgatással, a lengyel haderő élén a Kaiserrel, aki Lengyelország királya is lett volna. Ezek a gondolatok teljesen ellentétesek voltak az ausztriai tervekkel, minthogy egy önálló lengyel állam nemcsak mágnesként vonzotta volna a galíciai lengyeleket, hanem létében fenyegethette volna a Habsburg Birodalmat – a lengyelek példáját más nemzetiségek is követhet-

ték volna. Ausztria szempontjából az egyetlen megoldás: Ausztriához csatolni a független Lengyelországot, még ha ez további nemzetiségi gondokat okozna is a Monarchiának. Mindenesetre Ferenc József császár utóda, I. Károly (1916. november 21. – 1918. november 11.) tisztában volt egy független Lengyelország megteremtésének problematikus voltával, és határozottan elutasította a legígéretesebb királyjelöltnek, rokonának, Károly István főhercegnek a jelölését, aki Zywiecben élt, és folyékonyan beszélt lengyelül. A Kongresszusi Lengyelországot a német és osztrák–magyar seregek 1915 késő nyarán foglalták el. Mint korábban a történelem folyamán, a területet ismét felosztották, ezúttal két, polgárilag igazgatott főkormányzóságra: az egyiknek Varsó volt a központja, és Hans von Beseler német vezérezredes került az élére, a másiknak Lublin, és Karl Kuk osztrák tábornok állott az élén. Északkeleten, Suwalki és Augustów határvidékét hozzácsatolták az *Ober Ost* („felső kelet”) katonai közigazgatási területhez, ami Litvániára és Kurlandra terjedt ki.

Beseler több emlékiratot szerkesztett 1915–16-ban egy önálló lengyel állam létrehozásáról, de gondolt Litvánia jövőjére is, szándéka az volt, hogy bizonyos lengyel területeket Litvániához csatoljanak. Azonban ezt az ötletet határozottan elutasította a német diplomácia, mert véget akart vetni Lengyelország sorozatos felosztásainak.

Időközben II. Vilmos német császár szinte teljesen elvesztette politikai tekintélyét. A hatalom a Német Birodalomban az OHL (legfelső hadvezetés), ennek főparancsnoka, Paul von Hindenburg tábornagy, valamint szellemi lángesze, Erich Ludendorff vezérlő hadbiztos kezeiben volt, aki egyre inkább a titkos katonai diktátor szerepét játszotta. Céljük az volt, hogy Oroszországot tartósan visszakényszerítsék olyan szatellitállamok *kordonja* mögé, amelyeket gazdaságilag ki lehet zsákmányolni a Német Birodalom, elsősorban a német hadsereg érdekében. A német területek jelentős kiterjesztése Közép-Európában, főleg Lengyelországban és a Baltikumban kezdettől egyike volt a német hadicélokknak. Az OHL számára az etnikai határok nem számítottak, de a Kaunas és Vilnius központi guberniák összekapcsolásával akaratlanul is erősítették a litván nemzeti mozgalmat.

Lengyel Királyság

■ A lengyel, valamint a balti függetlenségi mozgalmak a német és az orosz érdekek közé voltak beszorítva. Nem lehetett reménykedni Franciaország vagy Nagy-Britannia támogatásában, mivel azok nem akartak precedenst teremteni gyarmataik vagy Írország számára. Még a viszonylag nagyszámú amerikai litván emigráció is csak a cári birodalmon belüli autonómiát kért. Svájc, az európai litván emigráció központja, kezdetben az antant oldalán állt. Másfelől vegyes – lengyel–litván – lakosságú területek követelése (amilyen Vilnius), mivel ellenkezett a lengyel érdekekkel, Berlinhez közelítette őket. Litvánok és lengyelek között valamiféle versenyfutás kezdődött a németek kegyeiért.

Bár a Nemzetiségi Konferenciák után (Lausanne és Hága, 1916) litván küldöttek és német diplomaták több ízben is találkoztak, Berlin kezdetben a lengyeleket támogatta. 1916. november 5-én a Központi Hatalmak kijelentették, hogy újjaalakítják a Lengyel Királyságot – bár nem volt még szó sem határokról, sem a király lehetséges személyéről. Ennek oka nemcsak az volt, hogy a lengyeleknek jobb lobbija volt Berlinben és Bécsben, hanem a megváltozott stratégiai helyzet is Románia belépése után a háborúba 1916 augusztusában. Korábban egy különbéke-egyezményért cserében az OHL visszaadta volna Lengyelországot Oroszországnak. Most viszont a Központi Hatalmaknak szükségük volt egy új lengyel hadsereg segítségére Oroszország ellen.

A helyzet zavaros volt. Berlin és Bécs egyetértettek abban, hogy Vlnát Lengyelországhoz csatolják. Miközben a Lengyel Légió parancsnoka, Józef Pilsudski marsall

megbízást kapott a lengyel hadsereg megeremtésére, addig fivére a svájci Litván Komité tagjaként tevékenykedett. Berlin és Bécs szintén távol állt attól, hogy egyet-értsen egy majdani lengyel király személyében. Ehelyett létrehoztak egy 25 tagú Államtanácsot a korona marsallja, Waclaw Niemojowski vezetése alatt. A valóságban a hatalom a bajor Leopold herceg *Oberbefehlshaber Ost* (Keleti Főparancsnok) kezében volt, aki legalább rokona volt egy királynak. A légkör annyira feszült volt, hogy német-osztrák diplomáciai zavarok támadtak, amikor gróf Stanislaw Szeptycki altábornagy azt híresztelte, hogy a németek Lengyelországot, Livóniát és Kurlandot szövetségi államként Németországhoz akarják csatolni. De a német küldöttségben is hiányzott az egyetértés a Poroszország, Lengyelország és Litvánia közötti határok megállapítása tekintetében. A németek jobban féltek a lengyel, mint a litván nemzeti büszkeségtől, csak azért, mert Lengyelország nagyobb volt. Különösen von Baseler védte a litván álláspontokat, elutasítva a lengyel-litván unió bármilyen formáját, mert az túl erőssé válhat. Ludendorff mindenben támogatta őt Theobald von Bethmann Hollweg birodalmi kancellár ellen, aki Lengyelországban látta az egyetlen igazi védőbástyát Oroszország ellen.

Felismerve, hogy a Német Birodalomnak szüksége lehet a baltiakra Oroszország ellenében, a birodalmi kancellár kezdetben nagy általánosságban azt mondta, hogy autonóm fejedelemségeket kellene létrehozni a Baltikumban. Ez azonnal zavart keltett a német szövetségi tartományokban. Szászország egy egyesült balti államot javasolt, míg Württemberg miniszterelnöke, Karl Freiherr von Weizsäcker egy sokkal liberálisabb, kevésbé agresszív Oroszországban reménykedett az 1917. februári forradalom után. Mendemondák kaptak szárnyra arról, hogy nemsokára balti állam-szövetséget fognak kikiáltani Berlinben. És persze minden híresztelést ellenhíresztelés követett.

Míg a politikusok zavartan kapkodtak, az OHL céljai sokkal konkrétabbak voltak. 1917 áprilisában Hindenburg azt tervezte, hogy Litvániát és Kurlandot egyesíti Németországgal. Oroszország majd megkapja kértéértésként Kelet-Galícia és Bukovina osztrák (!) területeit. Nem vált be az a német próbálkozás, hogy az Ausztriát ért inzultust enyhítendő Romániát (Dobrudzsa nélkül) egyesítik Ausztriával, mivel ennek nem volt valóságos alapja. Különbékét sem lehetett kötni Oroszországgal, lévén hogy Kerenszkij azzal csak úgy értett volna egyet, ha ez együtt jár a győzelemmel.

Mathias Erzberger

■ A litvánok megpróbálták saját kezükbe venni sorsuk irányítását, noha soraikban sem volt egyetértés. Egy részük beérte volna az Oroszországon belüli autonómiával, másik részük azonban teljes függetlenséget akart. 1917 márciusában létrehoztak egy Litván Nemzeti Tanácsot, amely elhatározta az Ideiglenes Közigazgatási Bizottság ki-nevezését. Ezt Georgij Lvov herceg, orosz miniszterelnök jóváhagyta. Bár Litvániát elfoglalták a német csapatok, Oroszország véleménye szintén fontos volt, minthogy még mindig sok litván volt az orosz hadseregben.

Időközben az OHL kinevezte a többé-kevésbé ismeretlen *Staatskommissär für Volksernährung* (népélelmezési állambiztos) Georg Michaelist birodalmi kancellárrá. Csak három hónapig volt hivatalban. A gyenge vezetésnek ezt az időszakát Mathias Erzberger használta ki, egy „új típusú”, kispolgári származású, katolikus württembergi politikus, akinek azonban jó kapcsolatai voltak a württembergi királyi családdal. Erzberger először 1917 elején találkozott litván delegátusokkal Svájcban. Augusztusban, a *Schweizerischer Katholikentag* (Svájci katolikus gyűlés) alkalmával egyetértett a litván célokkal. Ekkortól kezdve a litván érdekeknek valamiféle védőszentje lett.²

Erzberger társalapítója volt a Keresztény Unionistáknak, vezető tagja a Centrum-pártnak és képviselő a *Reichstag*ban. Azzal szerzett nevet magának, hogy támadta a német gyarmati botrányokat, később felemelte szavát az örményországi török népirtás, valamint az ifjútörökök vezette Oszmán Birodalom görögüldözése ellen. Az első világháború kezdetén ő kapta meg a német külföldi kémszolgálat megszervezésének fontos feladatát. A háború végén ő lett a Német Fegyverszüneti Bizottság elnöke, majd államtitkárként ő írta alá a fegyverszünetet Franciaországgal 1918 novemberében. Emiatt jobboldali fanatikuskok szemében ő lett a bűnbak, és 1921-ben meggyilkolták.

1917 júliusában Erzberger kitartott a Litván Nemzeti Tanács összehívása mellett, amely előkészítené a Poroszországgal perszonáluniót alkotó – a Kaiser lenne Litvánia fejedelme is – független Litván Hercegség létrehozását. Egy hónap múlva már parlament felállítását követelte. Mind a kormány, mind pedig az OHL felháborodott, az előbbi, mert nem lehetett tudni, hol lesznek ennek az országnak a határai, az utóbbi inkább katonai okokból. Értésülve arról, hogy szeptember 15-én sor kerül egy Nemzetközi Litván Kongresszusra, ahol USA-beli litvánok is jelen lesznek, megpróbálta azt kész tények elé állítani. A kormány, ha lassan is, de elkezdett reagálni, és Michaelis (felismerve, hogy egy Lengyelországgal kötendő szövetség nem lenne annyira megbízható) kialakított félig-meddig egy német állásfoglalást, amelynek értelmében a „Kurlandi Hercegség és Litván Nagyhercegség” közeli kapcsolatba lépne a Német Birodalommal. A német álláspont lépésről lépésre litvánpárti lett, de a litvánoknak továbbra sem volt törvényes képviselőjük.

Logikus lett volna szabad választásokat tartani, de ezt nem engedélyezte az OHL, minthogy precedenst teremtett volna Poroszország számára, amelyben még mindig háromkollégiumos választási rendszer működött. Ehelyett szűk körben tartott gyűléseken 214 küldött választott egy húsz tagból álló tanácsot (*Taryba*), amelyben minden nemzetiség, társadalmi osztály és politikai párt képviseltette magát. Ez az első, többé-kevésbé demokratikus legitimációjú litván képviselőlet 1917. november 23-án jött létre Antanas Smetonas elnökségével, aki utóbb Litvánia elnöke lett. Az OHL hivatalosan néhány barátságosan hangzó üres frázissal válaszolt erre. A *Taryba* valóban mindent megtett, hogy – a Német Birodalommal együttműködve – javítsa az emberek helyzetét Litvániában, de távolról sem volt egyenlő jogú partner.

Breszt-Litovszk

■ A bolsevik hatalomátvétel után a *Taryba* bízott Lenin nyilatkozatában: béke „anexiók és kárpótlások nélkül”. Szentpéterváron létrehoztak egy Litván Tanácsot, a *Seimast*, amely jóváhagyta a *Taryba* tevékenységét. A függetlenség felé tett következő lépésként Smetonas kijelölte a jövőbeli litván határokat. Az OHL egyetértett ezekkel, de mindent egybevetve a német hatóságok nem tudták pontosan, mit tegyenek ezzel az országgal – a legfontosabb az volt, hogy ne legyen az oroszoké. Ha e feltevés teljesül, Berlinnek „nem lesz kifogása” egy perszonálunió ellen Poroszországgal.³ Több német állam, különösen a Szász Királyság attól tartott, hogy alulmarad a belső német vetélkedésben. Jóllehet az OHL kizárólag a Poroszországgal való perszonáluniót támogatta, a porosz hatalom növekedéséhez szükség volt a német szövetségi államok jóváhagyására.

Az Oroszországgal folytatandó béketárgyalás közeledtével a német hatóságok nyugtalansága fokozódott. Előzetesen tisztázni kellett, milyen viszonyba kerülnek a térségben élő népek Németországgal és a két birodalommal. A *Taryba* nem fogadhatta el a német kettős játszmát: független, de kifejezetten német orientációjú állam. A korona várományosa, II. Vilmos császár álláspontja – Litvániában fenn kell tartani a német katonai közigazgatást – eleve nem volt kompatibilis a szuverenitással. A

breszt-litovszki tárgyalások kezdetén a szovjet küldöttség egyetértett a baltiak függetlenségével, de követelte a német megszállás megszüntetését. A német diplomácia egyetértett volna, de az OHL határozottan ragaszkodott a „Randgebiete” (környező területek) fennmaradásához, míg Bécs, a háborúban már erősen meggyengülve, külön békétárgyalással fenyegetett. Többhetes eredménytelen vita után a szovjet küldöttségnek engednie kellett és 1918. március 4-én aláírta a békeszerződést. Az OHL kierőszoakolta céljai elfogadását.

Ezzel a labda ismét Berlin térfelére került. Úgy tűnt, hogy Kurland, Livónia és Észtország – mindháromnak csak német képviselői voltak – egyetértettek egy, a poroszokkal kötendő perszonálunióval. A litvánok önmagukat képviselték, és követelték mind a valós függetlenséget, mind azt, hogy megválaszthassák az eljövendő dinasztiaát. Az elsőt megígérte a német kormány, de pontos dátum nélkül. Minden egyéb tárgyat, beleértve a német katonai közigazgatás felszámolását és litván kormány felállítását, későbbre halasztottak. Mindkét fél, németek és litvánok, egyre szervezetlenebben, kaotikusabban és a realitásoktól egyre inkább elszakadva viselkedett. És múlt az idő. A Német Birodalomban már azt vitatták, hogy vajon a porosz Landtag (a tartományi parlament) felelős a perszonálunióért vagy a német Reichstag? A Taryba feljogosítva érezte magát, hogy javaslatokat tegyen, míg a valószínűtől elszakadt német hatóságok Litvániának a Német Birodalomba való betagoalására készültek. A Taryba az 1917. december 11-ei nyilatkozat óta függetlennek tekintette Litvániát. Amikor 1918. március 11-én a litván küldöttség bejelentette Berlinben a függetlenségi nyilatkozatot és II. Vilmos császár válaszolt a bejelentésre, a Taryba ezt úgy értelmezte, hogy Németország elismerte e jogállapotot.⁴

Wilhelm von Urach herceg

■ A dilemmából egy új trónjelölt kínálhatott kiutat. Mathias Erzberger, Németország leginkább litván-barát politikusa, az egyetlen, aki megpróbált a litvánok javára cselekedni, 1918 elején dobta be a játszmába Urach Vilmos herceg, Württemberg grófja nevét. Miért épp az övét? A herceg rokona volt II. Vilmos württembergi királynak (nem tévesztendő össze a Kaiserrel), de családi vonala morganatikus volt. Anyja született Grimaldi, monacói hercegnő, olyan dinasztiaából származott, melynek a családfáján számos nőági öröklés és örökbefogadás volt. A herceg úgy érezte, hogy királyi rokonai ezért lenézik, és többször megpróbált megszerezni magának egy európai trónt. 1913-ban alulmaradt Wilhelm zu Wied herceggel szemben a frissen létrehozott Albán Királyság uralkodói helyéért indult versenyben, bár az osztrák–magyar trónörökös, Ferenc Ferdinánd főherceg őt támogatta. (Wied, ez a romantikus álmodozó, hat hónappal később elhagyta országát.) Az első világháborúban a herceg kinyilvánította érdeklődését egy független Lengyel Királyság trónusa iránt, de, amint már említettük, a német katonai vezetés választása másra esett. Vilmos arról is álmodozhatott, hogy esetleg Elzász nagyfejedelme lesz a háború befejezése után....

Erzberger tudta, hogy Vilmos Litvániában akarna élni, megtanulna litvánul, és – ami a legfontosabb – Vilmos katolikus. Kétségtelennek látszott: Urach hercege a legjobb választás a balti ország számára. 1918 elején e projekt sikeresnek is tűnt, különösen amikor a frissen kinevezett birodalmi kancellár, a korábbi bajor miniszterelnök, Georg Friedrich Karl von Hertling gróf kifejezte rokonszenvét a trónjelölt iránt. Victor Naumann újságíró, Hertling bizalmasát felkérték, hogy indíton sajtókampányt Vilmos érdekében. 1918. január 2-án a külkapcsolatokért felelős birodalmi parlamenti bizottság jelölte Vilmost a trónra. E jelölés legerősebb érve az volt, hogy így megakadályozható a Berlin által óhajtott porosz–litván perszonálunió. Csakhogy ez az érv nemcsak mellette szólt, hanem ellene is, hi-

szen nehéz lett volna Berlin érdekei ellen cselekedni. Ellenezte a Szász Királyság is, mert Litvánia és a Wettini Ház között szeretett volna perszonaluniót. Sőt, Szászország ennél többet akart, azt tervezte, hogy annektálja Litvániát és oda „exportálja” népfeleslegét – ami nem lett volna egyéb, mint a németesítésnek egy ugyancsak durva formája.

A herceg azonban nem jelölthette magát a württembergi király engedélye nélkül. Figyelmeztető példa volt az osztrák János főherceg (a Habsburgok toszkániai ágából) jelölése a bolgár fejedelmi trónra 1886-ban, Ferenc József császár engedélyének kikérése nélkül, ami diplomáciai fiascohoz vezetett Oroszországgal. II. Vilmos württembergi király válaszolt: a projektet a herceg magánügyének fogja tekinteni. A válasz barátságosnak hangzott, de azt jelentette, hogy nem támogatná a tervet. Március 23 után Szászország nyíltan a herceg jelölése ellen foglalt állást, még Württemberg fővárosában is, ahol ellenpropagandát indított a *Stuttgarter Neues Tagblatt* hasábjain. A többi német fejedelemség sem támogatta a tervet, de míg Szászország és Poroszország a közöttük levő versengés miatt, a Bajor Királyság esetében csak a rokonszenv hiányáról és persze némi féltékenységről volt szó. Reakcióként Württemberg berlini követe, Axel Varnbüler báró kompromisszumot ajánlott: a herceg csak *Statthalter* (kormányzó) legyen Litvániában. Ezt az ajánlatot egyik fél sem fogadta el, mert nem oldotta meg a belső német rivalizálást.

Amikor Bajorország elkezdte egyre erőteljesebben pártolni a szász tervet, Erzberger és a württembergi miniszterelnök, von Weizsäcker abban látták az utolsó esélyt a terv megmentésére, hogy magát a Kaisert kérték fel támogatásra. Nem akarták ezt közvetlenül tenni, a német, illetve porosz koronahercegnek, Joachimnak kellett meggyőznie apját. Bár ez saját jogának a feladását jelentette, hogy valaha megörökli a litván koronát, Joachim megpróbálta. A Kaiser válasza – némi kivárás után – kiábrándító volt: kifejezte a herceg iránti rokonszenvét, bizalmát jó szándékaiban, de támogatásban nem részesítheti, mert Litvánia egyesülése egy német szövetségi állammal már eldöntött tény.⁵ Ugyanakkor Német Birodalom-szerte félig értesült újságok híreszteléseket terjesztettek újabb szász tervekről...

A császár diplomatikus válasza erős ellenérzéseket rejtett: a terv mögött az osztrák–magyar dinasztiaát sejtette (az általa használt Habsburg–Párma név Zita császárné eredetére utalt), és lelki szemei előtt felsejlett egy katolikus szövetség réme a Német Birodalom körül: a Habsburg Birodalom, Lengyelország, Litvánia és Franciaország (!) együttese – mellőzve aényt, hogy Ausztria–Magyarország és Franciaország egymás ellen háborúzik: „Az ultra-bigott Pármai-ház az általuk gyűlölt Hohenzollern-ház által vezetett Németország felekezeti bekerítését akarja.” A Kaiser egyenesen azzal vádolta Bécsset, hogy Tirolt és Trentinot, mint hálapénzt „visszaadja” (!) Olaszországnak e katolikus szövetség létrehozásáért. Konklúziója: Erzbergert ártalmatlanná kell tenni.⁶

Ám a Taryba tanácsa úgy döntött (1918. június 4-én), hogy felajánlja a koronát a hercegnek. Ez megszilárdította a helyzetét, miután többé-kevésbé demokratikus legitimitációra tett szert. Húsz képviselőből csak a négy szociáldemokrata ellenezte a tervet. A döntést szinte egy hónapig sikerült titokban tartani nemcsak a nyilvánosság, hanem maga a jelölt előtt is, mígnem litván küldöttség jelent meg Freiburgban 1918. július elsején, hogy találkozzék vele. Feltételeik nagyon ésszerűek voltak: az ország első uralkodója emlékére felveszi a II. Mindaugas nevet, uralmát demokratikus alapokra helyezi, szerepet vállal az alkotmány kidolgozásában, továbbá kötelezi magát: csak litván minisztereket és főtiszteket nevez ki és Litvániában él (nem úgy, mint a német származású román és bolgár királyi család némely tagja), gyermekeit litván iskolákban nevelteti, és biztosítja a teljes vallásszabadságot (ez a szászok vádjai ellen irányult, akik szerint katolikus – tehát lengyel befolyásnak alávetett – állam

készül létrejönni). Végül pedig nem lehet egyidejűleg egy másik ország uralkodója – ez világos állásfoglalás volt a perszónáluniók szász vagy porosz tervei ellen.

A herceg minden ponttal egyetértett. Július 13-án háromtagú küldöttség, melyet Litvánia későbbi elnöke, Antanas Smetonas vezetett, tájékoztatta Hertling birodalmi kancellárt. Berlin reakciója erőteljes volt, azonnal életbe léptették a tárgyra vonatkozó cenzúráját. Az OHL, amelyet nem értesített előzetesen az akcióról sem a Taryba, sem a herceg (ami súlyos taktikai hiba volt), megtiltotta a küldöttségnek, hogy találkozzék a jelölttel. A litván újságoknak közölniük kell, hogy a herceg nem fogadja el a koronát. Másfelől az OHL igyekezett nem túlságosan megharagítani a litvánokat. Így a döntés szándéka – ismét – az időnyerés volt, meg a litván küldöttség eltávolítása. Úgy tűnik: nem vették számításba, hogy Németország már négy éve háborúzik, és közeledik a háború vége. Augusztus közepe után a herceg jelöltsége lekerül az újságok első oldaláról.

Szász elcsatolási tervek

■ Időközben Lipcse fokozta erőfeszítéseit a litván korona megszerzéséért, és Weizsäcker nemigen látott lehetőséget az ellenük való fellépésre. A jelek szerint, hogy sem ő, sem a herceg nem értesült egy 1918. április 16-án történt megegyezésről II. Vilmos és az OHL között, amely szerint Litvánia Szászország csatlós fejedelemsége lesz, majd további döntésekkel eléri, hogy Észtország, Livónia és Kurland a porosz koronának alávetett hercegség lesz, perszónálunióban Poroszországgal, Lotaringia szintén a poroszoké, Elzászt pedig felosztják a Badeni Nagyhercegség és a Bajor Királyság között. Felmerült egy württembergi uralkodó lehetősége is Lengyelországban.

A szász politikusok az egész ügyet sokkal földközelibben látták, romantikus illúziók nélkül. 1916-tal kezdődően Szászország területi annexiókat tervezett a „belső német” egyensúly megőrzése érdekében. Más szóval: szinte fél évszázaddal a Német Birodalom Bismarck általi létrehozása után folytatódott a versengés a német államok között. De voltak rejtettebb okok is. Szászország túlnépesedett volt – ez a tény vezetett az első német *Lebensraum*-elméletekhez, amelyeket később oly brutálisan vett át a Harmadik Birodalom. Lengyelország, földrajzilag és történelmileg közelebb lévén, egyszerűen túl nagy volt ahhoz, hogy csatolják. A balti lakosság részéről nem számítottak valós ellenállásra a németesítéssel szemben. Rövidesen egy szász másodszülött beiktatásának gondolatát elvetették, de a perszónálunió is elvesztette a vonzóerejét. Ehelyett valódi unió mellett döntöttek, ami szinte gyarmati függőséget jelentett volna. A cél a litván lakosság asszimilálása volt, első lépésben kulturálisan és gazdaságilag, utána a német nyelv bevezetésével az iskolákban és a közhivatalokban, utóbbiak tisztségeit szászok töltenék be, a pénzügyeket a szász Főszámvevőszék ellenőrizné. Még a „gyarmati közigazgatás” kifejezés is felbukkant.

Megjegyzendő, hogy nem maga a Wettini-ház jelentkezett ezekkel a proto-nemzetiszocialista eszmékkel, hanem a szász udvari és kormányzati körök. Egy névtelen emlékirat, amit feltehetően 1918 márciusában írtak, „római módon hódított provinciákról” beszélt.⁷ Az OHL egyetértett a szász elcsatolási tervekkel, azzal a feltétellel, hogy cserébe Poroszország kapja meg Észtország, Livónia és Kurland balti tartományokat.

Bár a döntés már megszületett, sem Erzberger, sem Naumann, az újságíró, sem a Taryba nem adta fel saját terveit a Német Birodalom 1918. novemberi összeomlásáig. Különösen Naumann számolt azzal, hogy Szászországban a szociáldemokraták alkotják a politikai többséget, márpedig az SPD ellenez bármiféle annexiót. A szászországi lakosság nem lelkesedett e tervekért. 1918. június 19-én a német Reichstag Frakciókő-

zi Bizottsága egy Szászország és Litvánia közötti perszonálunió ellen szavazott (a gyarmati változatot nem is tárgyalták). A szász annexiós terveket érintő vita csak a háború végével, 1918 novemberében zárult le, amikor egyszerűen okafogyottá vált.

Reálisak voltak-e a württembergi és a szász kezdeményezések? Az Urach hercege többé-kevésbé magánkezdeményezés volt, de az egyetlen, amely mögött nem állott hegemonikus cél, és amely számíthatott valamelyes demokratikus legitimitációra. Mégis, inkább csak furcsa komédia volt, a német hatóságok és a Legfelső Hadvezetés manővere azzal a céllal, hogy időt nyerjenek. A litván népet – és magát a jelöltet is – becsapták. A szász kezdeményezés egészen előrehaladott szakaszba jutott –, de lehetett-e esélye Poroszországgal, a játszma harmadik szereplőjével szemben?

Porosz ambíciók

■ Poroszország ereje – 1871 óta a Német Birodalom vezető állama – ugyanakkor a gyengesége is volt, mert bármiféle porosz expanzió felháborodást, ha nem ellenállást kellett volna a többi német állam részéről. 1916-tól világos volt a kormányzat és az OHL számára, hogy háborús cél lesz a Baltikum irányába történő terjeszkedés, de senki sem tudta biztosan, hogy ez miképpen megy majd végbe. Úgy látták, hogy a balti országokat csatolni kell Németországhoz vagy éppen anektálni, de nem szükségszerűen Poroszországhoz. Az OHL a Poroszországgal való perszonáluniót szorgalmazta. Ennek nyomása alatt Hartling és államtitkára, Richard von Kühlmann, bár eredetileg elleneztek a perszonáluniót, megváltoztatták álláspontjukat. 1918. január 2-án Szászország, Bajorország és Mecklenburg a porosz megoldás ellen szavazott a parlament Külpolitikai Bizottságában. Szászország a maga számára akarta a litván koronát, a mecklenburgi Adolf Friedrich herceg, akkortájt Togo kormányzója, Kurland iránt érdeklődött, és Bajorország csak akkor tudta volna megszerezni Elzászt, ha Szászország megszerzi Litvániát. Hertling birodalmi kancellár felhasználta az alkalmat, hogy Urach hercegnek lobbizzon, „ennek a rokonszenves hercegnek”,⁸ de a német szövetséges államokban nőtt a kétely, hogy a hercegnek lesz-e ereje megbirkózni a lengyel arisztokrácia befolyásával. Breszt-Litovszk után a Baltikum *de facto* a németeké volt. 1918. április 16-án a Kaiser feladta eredeti álláspontját a belső német egyensúlyért. Litvánia a szászoké kell hogy legyen.

Voltak azután más, többé-kevésbé egzotikus jelöltek is. A hesseni nagyherceg úgy festette le Naumannak Thurn und Taxis herceget, aki legalább gazdag volt, mint szintén esélyes jelöltet. A semleges Svájcban működő Litván Nemzeti Tanács úgy gondolta, hogy a litván koronát nem lehet odaadni egy hadviselő állam jelöltjének. Ezt az érvet követve – miután volt benne némi logika – felmerült Bourbon Alfonz spanyol infáns, a két Bourbon-Párma herceg (René és Félix, Zita osztrák császárné és magyar királyné fivérei) neve is – mindegyikük hangsúlyosan katolikus jelöltként. Főlöszleg hosszán magyarázni, miért nem volt egyiküknek sem esélye a litván koronára. A nagyobb német államok partikuláris érdekei annyira erősek voltak, hogy magának a Kaisernek is fel kellett adnia saját ambícióit. A német államok addig halogatták a döntést, amíg már túl késő lett, és a német monarchiákat mind eltörölték.

Mit mondhatunk magukról a litvánokról? Viszonylag messzemenő türelmet tanúsítottak ezzel a komédiával szemben és bíztak Urach hercegen. De az Antant nyomása túl nagy volt, hogysem királyukká tettek volna egy „ellenséget”. A Taryba az 1918. július 11-ei döntést csak november 2-án szavazta meg egyhangúlag – és az már nem is lépett érvénybe. A végső megoldást az Alkotmányozó Gyűlésre hagyták. A litván vezetők még ekkor sem voltak száz százalékig biztosak, hogy le kell mondanuk „a királyukról”. A herceg kész volt félreállni, hogy segítségére legyen az országnak. A háború után földrajzi tanulmányokat folytatott Tübingenben, és 1928-ban be-

következett haláláig a tudomány művelésével foglalkozott.⁹ Ükunokája, Inigo von Urach herceg Németországban él, környezetvédelmi és energiaszakértőként részt vesz Litvánia nukleáris erőművelés mozgalmaiban.

Egyesült Balti Fejedelemség

■ A többi balti országra, Észtországra, Livóniára és Kurlandra árnyékot vetett az első világháború éveiben a litván (és a lengyel) kérdés. A „Keleti-Tengeri Provinciákat” német csapatok foglalták el, Livóniát és Kurlandot a német legfelső hadvezetés igazgatása alá helyezték. Litvániával és az Augustow és Suwalki környéki lengyel területekkel együtt az *Ober Ost* részei lettek. Hivatalosan a főparancsnok Lipót bajor herceg lett, s vele vezérkari főnöke, Max Hoffmann. A hatalom valójában Hindenburg és Ludendorff kezében volt. A német közigazgatás nem sokat törődött az etnikai határokkal. A terület elnémetesítése, gyarmatosítása volt a cél, így az OHL az új ország irányítását a helyi balti-német vezető rétegre alapozta, főleg azokra, akik a Balti Lovagegyesületekben tömörültek.

Az Októberi Forradalom után a bolsevikok megpróbálták átvenni a hatalmat Észtországban. Egyidejűleg létrejött egy Bolsevikkellenes Ideiglenes Tanács. A bolsevikok több szavazatot kaptak, mint Oroszországban, de hamarosan elvesztették a lakosság rokonszenvét, amikor megpróbálták Észtországot Szovjet-Oroszországhoz csatolni és a nemesi birtokokon kolhozokat szervezni. A breszt-litovszki békeszerződés után, 1918 februárjában, a szovjet csapatok elhagyták Észtországot, amelyet rövidesen elfoglalt a 8. német hadsereg. A német arisztokraták alkotta Egyesült Tanács 1918. április 12-én úgy döntött, hogy felkéri II. Vilmos császárt, helyezze a „Balti Fejedelemséget” német védnökség alá. Akárcsak Litvániában, itt is két lehetőséggel számoltak: perszonálunió Poroszországgal vagy független Egyesült Balti Fejedelemség, német ellenőrzés alatt. A trón Adolf Frigyes mecklenburgi hercegnek szánták (II. Frigyes Ferenc főherceg fia 1912–14 között Togo utolsó német kormányzója volt).

1918. szeptember 5-én a Kaiser jóváhagyta a még német fennhatóság alatt álló balti államok szuverenitását. November 5-én – alig néhány nappal a német monarchiák összeomlása előtt – kikiáltották az Egyesült Német Fejedelemségeket, de az új fejedelem be sem tette a lábát országába. A második világháború után ő lett a Német Olimpiai Bizottság elnöke (1949–51). 1969-ben halt meg.

Egy héttel a Fejedelemség kikiáltása után II. Vilmos császár lemondott és Hollandiába emigrált. Új trónusok helyett elvesztett mindent, leszámítva életét és személyes javait. Érdekes módon nem látszott boldogtalannak a számára megmaradt új, egyszerű életvitelben – hátralévő napjait fafaragással töltötte a doorni kastélyban. A nemzetiszocialista idők kezdetén, 1933-ban táplált bizonyos reményeket az új rendszer iránt, de a kristályéjszaka okozta sokkot követően visszautasította a kérést, hogy a Harmadik Birodalom császára legyen.

Az észt-szovjet háborúban (1918–20) az észt hadsereg befogadta kötelékébe a németek balti ezredeit. Észtok és balti németek korábbi orosz ellenségeikkel vállvetve harcoltak a bolsevikok ellen. Pedig jól tudták, hogy a Vörös Hadseregnél sokkal nacionalistább fehér-oroszokkal nemigen működtek volna együtt a háború után.¹⁰

A békefeltételek szerint a német csapatoknak el kellett volna hagyniuk minden elfoglalt területet –, de az antant azt kérte a párizsi békeszerződések 433. paragrafusában, 1919. május 7-én, hogy a német csapatok – a bolsevik expanziót megakadályozandó – maradhassanak a Baltikumban. 1920. február 2-án a szovjetek aláírták a tartui békeszerződést. El kellett fogadniuk Észtország függetlenségét – de csak 20 évig tartották be a szavukat.

■ **JEGYZETEK**

1. Ralph Tuchtenhagen: *Geschichte der Baltischen Länder*. München, 2005. 67.
2. Gerd Linde: *Die deutsche Politik in Litauen im Ersten Weltkrieg*. Wiesbaden, 1965. 89.
3. Hauptstaatsarchiv Stuttgart, E 49 – 51, Auswärtiges Ministerium IV Verzeichnis 12, Krieg IV (H.St.A., Krieg IV Urach an Wilhelm II von Württemberg. Idézi Linde: i. m. 173.
4. Uo.
5. Victor Naumann: *Dokumente und Argumente*. Berlin, 1928. 476. Idézi Linde: i. m. 175 és köv.
6. Fritz Fischer: *Griff nach der Weltmacht. Die Kriegsziele des kaiserlichen Deutschland 1914/18*. Düsseldorf, 1964. 568.
7. Azonosítatlan szerző. H.St.A. Krieg IV Idézi Linde: i. m. 184.
8. H.St.A./Stu., E 49–51, BA V/16, Sitzung des VIII B.A. (= Bundesausschuss für Auswärtige Angelegenheiten; Anm.) 2.1.18 Protokoll Varnbüler. Idézi Linde: i. m. 202.
9. Lásd Arnold Zweig: *Einsetzung eines Königs* (Egy király beiktatása) című regényét (1937).
10. Baron Wilhelm Wrangell: *Geschichte des Baltenregiments. Das Deutschtum Estlands im Kampfe gegen den Bolschewismus 1918 – 1920*. Reval, 1928. 83.

GERÉB MARIKA

Szerelmes Finnország

A szív hőfokáról

■ Felfőztem a szívemet, újra. Rutinszerűen megy már, de még mindig élvezet. Zubogó vízben először kemény, aztán puhulni kezd. Olyankor kihalászom, és nézegetem. Szeretem a tenyeremben tartani, az ujjbegyeimnek mint a kásás hó, olyan, szeretem a hasamat melegíteni vele, a térdemet, a karom belső hajlatát. Mindig tudom, hogy kihűl, mindig tudom, hogy megkeményedik újra. Ha szétmorzsolom, mert bizony könnyen törik, még forró egy ideig, de aztán újra főzni kell.

A szívem ugyanis melegítő szív, egy kirakodóvásáron vettem tíz centért. Egy vasárnap délelőtt főztem fel először, első tavaszi vasárnap Turkuban, ül a szőke ő-exvirtualitása élőben velem szemben, gyömbéres muroklevest kanalazunk és közben gyúrjuk a szívemet, hol én, hol ő, *vicces*, mondja, *vicces*, mondom, közben nézem a szívemet a kezében, *majdnem így törted össze anno, szerencse, hogy észnél voltam*, gondolom, és *hogyan van a legény*, kérdi, *megvan*, ejsze, *messze*.

Ha az ember egyszer valamikor régesrég nagyon *akart* valamit (akart, nem szeretett volna, mohón, butuskán, csakazértis), és akkor semmi sehol, és ehhez a semmihez hozzászakott, mert rájött, hogy,

...azokkal a régesrégai akarásokkal mi lesz?

Kakukk

Messze vagyunk, fekszünk a sziklán. Szemben a város, két torony, alattunk a jég-hideg víz. A fejem alatt a táskám, a feje alatt a cipóm kendőből puhítással, türkiz virágokból zöld korona. Csend van, csak a madarak. Néha a kövekhez csapódik a víz, néha gyöngyvirággal keveredik a semmi szaga. Máshol este lenne, itt süt a nap. Észreveszem, hogy néz. Észreveszi, hogy nézem. Amikor megszólal, kettészeli az arcát a fény sugar. Amikor megszólalok, árnyékot tartok a kezemmel, hogy mélykék legyen a tekintetében az arany.

Hazafelé hallom a kakukkot. Ahányszor szól, annyi évet élsz még, mondták egyszer. Ahányszor szól, annyi szeretóm lesz idén nyáron, mondom én.

Hosszú ösvényen járunk, körülöttünk gyöngyvirág és páfrány.

Messzire süt a nap, messze még az éjszaka.

Keltével dicsérd a...

A reggelek puha cicatesttel kezdődnek, ablakon beszűrődő fénnel, rotyogó vízzel, kávéillattal, fogak között ropogó pirítóssal, ujjak között ropogó újságpapírral, éles levegővel, habzó fogkrémmel, zipzárra beakadó gyapjúsállal, villamoscsilingeléssel (bár nem az első és nem feléd), mosollyal az egyik sarkon, köszönéssel a másikon, busszal a liftig, lifttel a hatodikig, startgombbal és gyors kattintással a világ felé, kifelé.

A reggelek madarakkal kezdődnek, fogmosással, tejmelegítéssel, mézzel a kávéba, cseverészéssel a joghurtos tál fölött, kardigánnal a ruhára, biciklicsengetéssel, tekeréssel a folyóparton végig (át a hídon, át a síneken), nehéz ajtók nyitogatásával, kemény diók törőgetésével, csenddel, figyelemmel, a pont hangját várva, kifelé.

A reggelek gyors öltözéssel kezdődnek, képzeletbeli hajsimogatással, gondos betakarással, zoknikereséssel a ruhacsomóból, lépcsőrecsegéssel, tágra nyitással, levegővel, színekkel, fényekkel, szaladással a víz vagy (esettől és helyszíntől függően) hazafelé, nyirkos kövekkel vagy macskakövekkel, csúszó gumicsizmákkal, topánkákkal, suhógó náddal, sündörgő utcákkal, ébredező hattyúkkal és lelkiismerettel, ágakkal, bogokkal, bogarakkal, friss vízzel vagy esővel az arcon, napot keresve, felhő útját fürkészve, felfelé, elfelé.

Miért van az, hogy a reggeleimet nem adom?

Piripócs

Péntek volt, dél, és esett az eső, én meg esőcseppekbe burkolózva gurultam le azon az utcán, amelynek az aljában lakunk. Pont a lépcsőházunk bejárata mellett van egy szexshop. Egyszerű boltként kezdte tavaly ilyenkor, de aztán alakult, a bejárat fölél csengettyűt szereltek, és az acélszemű eladó mellé alkalmaztak néhány piripócsi magdolnát is, akik közül egyik a bolt előtt szokott cigarettázni, s akire mindig várnom kell, hogy félrecsúsztassa *sátán húzta hosszú lábát*, ha biciklivel akarok behajtani a kapun.

Péntek volt, dél, s ahogy gurultam lefele, *száguldozván jaguárban kendőm lobog viselek kétágú nadrágot miként gonosz lelkek sátán gurította autóban*, láttam, hogy a bolt előtt egy idős bácsi áll, és nagyon kukucskál. A profilváltás egyik jele pont az volt, hogy rózsaszínnel vonták be a kirakatot, úgyhogy csak egy rés maradt, amin belátni. Azon keresztül sunyított a bácsi is.

Hogy mennyi idő alatt lesz a magdolnából a retinán kép s a hangtól az idős testen mozgás, azt nem tudom, de hogy a semmi seperc alatt biciklis nővé alakulhat, azt legjobban a bácsi tudja: amikor a háta mögé értem, hirtelen összerezett, hátrafordult, s nézett rám nagy leforrázva.

Ilyen boltba soha nem mennék be – mondja nekem. *Legalább kíváncsiságból* – mentem helyette a mundért, de visszavág: *Amíg ilyen fiatal, szép nőekkel beszélgethet az utcán az ember, addig semmi értelme.*

É(s)T-vágy

Az ész boltba, amely minden boltok alfája meg omegája, mert ott árulnak otthoni tejfölt és meggyes derelyét és ész túró rudit, csütörtök délután berohant egy gyerek. Nekem derékig ért és majdnem gurult.

Sebességéből ítélve a hárs alatt gyorsulhatott fel, még az utcán, és elég egyértelmű volt, hogy kergetik. Egy pillanatig úgy tűnt, egyenesen nekirohan a bejáratnál szembeni polcnak, de aztán a napraforgómagoknál fékezett, a savanyú uborkák előtt ügyesen befordult balra, és rohant. És rohant, és rohant. Jobbra mögötte lemaradoztak a savanyúságok és a csípős paprikák, balra a Kalev-csokik és a kondenzált tejes dobozok. Jobbról nézve a wannabe-zakuszkánál lehetett, amikor az ajtóban megjelent az anyja, megállt a perecek előtt, és egy nagyot ordított: *Veeeeiikkkko!* A ká-hangot visszahangozta a halva, a káposztás lepény és a füstölt sajt is a sarokban. De Veikko nem hallotta, rendületlenül haladt visítózva, az anyja pedig uzsgyi utána. A tüzes tekintetektől jobbra kilyukadt a zabpelyhely, forni kezdett a savanyú káposzta, odakozmált a pudringpor. Veikko hol visított, hol röhögött, és röhögtem én is, majd kiesett a kezemből a tehéntúró. Ez egyáltalán nem humoros! – ordította a nő, miközben a hajdinák előtt bevette a kanyart, még mozgásban elkapta a fiát, becsapta a hóna alá, és nagy szitkolózások közepette kirohant.

Mindössze fél percet tarthatott a jelenet, aztán bepakoltam a zacskóba, vettem egy pillantást a pénztár melletti újságos standra és hazasétáltam.

Kérdem én: mit van mit tenni, ó rozskenyerek és sovány tejek, ha ennyi évnyi majdnem-vegetarianizmusom után azt álmodom, hogy nagyot harapok a sült szalonából egy belgrádi padláson, és ízlik nekem?

Ráadás

Ül velem szemben és kétszeresére nő a kék szeme:

Nincsen, mondja – mondja nekem, ei ole. *Visszakérdezek: Niiin-cseen? De Olga szerint nincsen* – ei ole.

Az orosz nyelvjárások *megnemlétéről* mesél, nem a szavakat figyelem, hanem azt, ahogyan folyamatosan nő a szeme, miközben puhul a szájában az *l*, látom az arcizmain, ahogy keresi az orosz akcentust, hogy bemutassa, keresi a nyelvben Olját, a sajtájában a másét, s közben pisolyog. Folyamatos kis mosoly cirkál az orra alatt, mert orra még van, de nem sokáig, azt is fel fogja falni a szeme, megeszi a szeme az orrát, ahogy ő falta fel előbb a kekszeket, és ahogyan felfalta a délutánomból a bánatot, mint pióca a rossz vért, ahogy megtisztítja a napjaimat azzal, hogy zöldell az autója az ablakom alatt, és azzal, hogy ott van, amikor kelek, bármennyire is mély volt az éjszaka, azzal, ahogy megmossa a salátaleveleket és szel az eperből és kitesz a tányéjára két szem mandulát, mindig kettőt, mindig mandulát, és megkeresi nekem az anyanyelvében, ami nekem nem is az, Olját, akit én nem is ismerek.

Szerelmetes Finnországgal nem szabadulunk egymástól.

Mellékesen, hobiból

Tegnap A. bejelentkezett mosni, és miközben a gép csavarta a zoknikat, ő a fejem intelligensebbik részét csavarta ugyanolyan hatékonysággal.

A. jövőre tölti az ötvenet, ebből tizennyolc évet élt Finnországban, az utóbbi kettőt egy turkui faházban, Port Arthurban. A.-nak van öt szomszédja: egy harminc fölötti rocker lány nagy-nagy tetoválásokkal és egy nagy-nagy kuttyával, egy öreg alkoholista, egy fiatalabb alkoholista és egy középkorú házaspár, akinek a fia egy spanyol sisedzót vett feleségül. A. szerint ő, mármint A. az egyetlen *értelmiségi*, akiről mindenki tudja, hogy valamit az egyetemen csinál, és amikor éppen nem, akkor bazsalikomot és rukkolát természet (az öreg alkoholista öntözi nagy örömmel minden este), üldögél az udvaron, pöfékel és olvas. A. lehető-lehetetlen finn regényeket fordít olaszra, és ebből annyi pénzt keres, hogy soha ne essék kétségbe, amikor időről időre a főolasz, aki a főnökünk, kikel magából és a nagy mutogatások alapján valószínűleg elküldi A.-t a szeme világába és a bűdös francba egyazon időben.

A. ugyanis mellesleg, tiszta hobiból, napi négy órát álldogál a kávézóban a pénztárgép mögött és röhög. Két évvel idősebb és két fejjel magasabb a főolasznál, és annyiban al-, hogy dudásnak dudás, de nem övé a csárda. Amikor valamelyikbe (az álldogálásba vagy a röhögésbe) beleun, kivisz egy törlórongyot és egy maréknyi villát az udvarra, áll nagy langalétán, füttyörészik és villákat törölget a napsütésben, hogy panasz ne érje a háza táját. A. teljesen öntörvényűen dönti el, hogy mi mennyibe kerül és kinek, hogy mit eszik meg, mit visz haza, hogy mikor jön dolgozni. Ha benőzött, akkor nem jön. Illetve jön, és készít a nőnek egy eszpresszót, és aztán kiül vele a napsütésbe bájcseverészni, és ugyanúgy röhög, mint pár nappal előtte a pénztárgép mögött vagy a villák fölött, a nőre is, a főolaszra is, és a markába is, amiért íme.

A. megjelenése előtt nem volt nagy fogalmam arról, milyen a másik férfire irigy férfi tekintete, most van. Bár igaz ami igaz, miközben a főolaszra az anyósa mos, A.-nak fel kell kerekednie, és lazán, mintegy mellékesen, hobiból, nagyon jól kell sztoznia, ha tiszta zoknikat akar jövő hétre.

Felhív A. és puffog. Hogy szerinte mazochistább nép, mint a finnek, nincs ezen a nagykerék világon. Hogy ők Európa legnagyobb szemfényvesztői. Hogy semmijük nincs, csak a nagyfene erdő. Hogy a fenekük rögtön mellmagasságban kezdődik, s kb. ott van a kultúraszintjük is, ahol a fenekük. Hogy januárban képesek egész órás rádióműsort készíteni arról, hogy hová tűnt a boltokból a mandarin. Hogy a megmaradt két kekszet becsomagolják s visszateszik a szekrénybe. S hogy csak akkor találkozik velem, ha hajlandó vagyok angolul beszélgetni, mert ő ettől a szent perctől kezdve finnül egy szót sem szól, és ha igen, akkor az káromkodás lesz. *La bastarda*.

A. időnként megsétáltat a halpiacon. Előttem vonul be a bárba, lesegíti a kabátomat, megdicséri a fülbevalómat, és abból a vörösborból rendel, ami szerinte hozzám leginkább illik. Ő közben sörözik. Vagy azt issza, amit évekkal ezelőtt a mexikói, spanyol, afrikai, hottentotta parton (*Tudod, akkor, amikor...*), vagy amit a pincér ajánl. A pincérekkel nagyon udvariasan beszél, mindent megköszön, *köszönetem Önnek*, kábé így. A bor mellé hoz nekem vizet, a kávé mellé csokikockát.

A. olyan férfi, aki átverhetetlennek tűnik, de A.-t mindig átverik. A.-t mindig csak és kizárólag finn nők verik át. Kirakják a ruháit a lépcsőház elé. Vesznek neki repülőjegyet, egy darab odautat Olaszországba. Lemondják a randit vagy fáradtan érkeznek a randira, aztán sietnek haza. Bejelentik, hogy tartalmilag nem értik, amit A. mond, sőt azt sem, amire gondol. Eltűnnek, aztán újra megjelennek, aztán végleg eltűnnek. Van, aki fél-, van, aki nyolcévente.

A. ezúttal nem panaszkodik, de nem is röhög saját magán. Nyakalja az Erős Pistát, amit épp tőlem kapott. Angolul beszélünk, így szólt az egyezség. *Strong Steve*, mondom, s van olyan is, hogy *Sweet Anna*. Nem válaszol. Rendre megforgatja a húsgombócot a paprikakupacban és egészben bekapja őket. Nagyokat fal és nagyokat kortyol és nagyon bámul a semmibe. Aztán erőt gyűjt és megkérdi, hogy a finn lakótársnóm éppen elvált édesanyja vajon betöltötte-e a negyvenet, és ha igen, akkor tud-e angolul, hogy legalább a boldogság illúziója meglegyen. Mert ő finn nővel, la bastarda, most kb. júniusig ejsze nem.

Nyárban verhetetlen

Minden jeges kávé és mentafagyit és nagyfenekű sünt, rebarbarát és új krumpelit, később epret és málnát, a grillezett sajtot és kukoricát, a P. főzte barackos gombócot leszámítva az első nyarat végigszenvedtem.

A lelegehetlenebb időpontokban keltem és feküdtem, öltöztem és vetkőztem, indultam és tértem vissza; néha csak a szemetet vittem le, máskor a templomig mentem gyalog vagy biciklivel, a romokig gyalog vagy biciklivel, a folyóparton hol a jobb, hol a bal oldalon, a postaládáig, hogy vajon megjött-e az újság, a strandra hajnali hatkor, hogy ne legyenek sokan, a szikla tetejére szombat délelőtt ellenőrizni az áfonyatermést, mint Csipike, ébreszteni a vadméheket és móresre tanítani a légyölő galócát.

Rettenetes Réz uram, gondoltam én akkor, a fény volt. A fény és az álmatlanság. A fehér éjszakák. A magány. Hogy olyan nincs (és mégis van), hogy ülsz a parton és homályosul a két szemed a gyönyörűségtől (mert elérzékenyülni oly könnyen lehet), jön a hattyú és susog a nád, és nincs, akit hátba veregetni vagy akivel összekacsintani legalább, hogy látod-e, hogy te elhiszed-e, hogy itt vagyunk.

Nos, ahonnan ez most eszembe jutott, az a múlt csütörtök este, két nyárnyira a fent említettől. Sokan voltunk, feküdtünk a forró kövön és néztük az eget. A fejem valami fűcsomón, lent a tenger, távol a hajók. Köröttünk kicsi barátaink, a verebek, kicsit távolabb nagyobb barátaink, a sirályok, akiket átlag-napokon nem szeretek, de

akikre nyári éjszakákon haragudni lehetetlen. És haragudni a szúnyogokra sem lehet, pedig utolértek, mivel lekéstük a visszahajót, épp lemenőben volt a nap és aranyban tomboltak a túlsó parton a háztetők, és mielőtt csorba esett volna a tökéletességen, M. sodort egy cigarettát és szúnyogtalanra füstölte a légeret.

Van egy finn dalsor, gyakran dudorászom: *Elämä on, jotta miettisimme, kenen reppuun paketoimme manttelimme*. Élet az, amikor azon gondolkozunk, kinek a zsákjába pakoljuk a kabátokat.

Élet az, amikor. Akivel.

Holdvilágos éjszakán miről álmodik a...

A finn nyár akkor szép, ha az ember kikapcs-képp egy kicsit evezik, majd szaunázik, fürdik a tengerben, eszik egy kis füstölt halat, iszik valamit, aztán éjfélig olvasgat a napsütésben és közben csapkodja a *szúnyokat*.

A finn nyárban a boldogság az, amikor két ember kikapcs-képp egy kicsit evezik, majd szaunázik, fürdik a tengerben, eszik egy kis füstölt halat, iszik valamit, aztán éjfélig olvasgat a napsütésben, és közben örül, hogy nincs egyedül, van még ember a gáton, kivel csapkodja a *szúnyokat*.

A finn nyárban napszúrás az, ha az ember úgy érzi, csak szúny-ügyben nem mindegy, hogy egy vagy kettő.

ANA BLANDIANA

ÁLÉRTEKEZÉS A MANIPULÁCIÓRÓL

Falsztrata de manipulare címmel a Humanitas Kiadó gondozásában 2013-ban jelent meg a költőnő visszaemlékezés-kötete. Nem szokványos önéletírás, nem is kronologikus történelmi tabló – inkább érzelmi telítettségű emlékképek, esszéisztikus gondolamenetek füzére életéről, a benne legerősebb nyomokat hagyó élményekről, az 1989 előtti és utáni román társadalomról. Emlékezetes olvasmány!

H. A.

Szelíd nép?

■ Függetlenül attól, hogyan szemléljük magunkat, és hogyan írjuk meg 20. századi történelmünket, nem kerülhetjük meg azt a tényt, hogy az a nép vagyunk, amely – előre kitervelt, az események nyomására felpörgetett pert követően – kivégezte két államfőjét. Ha pusztán a tényeket nézzük, azok rendkívül sokféle elemzésnek szolgálhatnak nyersanyagul, kezdve a tömeglélektannal, folytatva a történelemfilozófiával vagy a freudizmussal. Az viszont bizonyos, hogy – függetlenül kivégzésük indokainak súlyától – a rájuk sietve kimondott halálos ítélet, melyet nem előzött meg valódi politikai, jogi, erkölcsi vita, bűnösségük tényleges, konkrét mérlegelése, különösen pedig az általuk képviselt rendszer részletekbe menő, érvekre támaszkodó elemzése, feldolgozatlan zűrzavart hagyott maga után, amelyben elegyedett egymással a bosszúállás öröme és a bűntudat okozta megbánás. Miután elmaradt a részletekbe menő, nyilvános viták során bizonyított tisztázási művelet, a történelemnek e két személy által uralt szelete nem hamvadt el teljesen az eszmék tüzeiben, emiatt a történelem rohadt göncei, miután nem takarította el őket a logika, kis ideológiai fertőzőgócok formájában továbbra is itt erjednek.

Ha megkérdezné valaki,
mitől féltem leginkább
'89 előtt, azt
válaszolnám:
a „Hangtól”, a magában
vett, személyhez nem
köthető hangtól.

Valójában annak az eljárásnak, hogy a rosszért egyetlen személy vagy – miként a második kivégzés alkalmával történt – egy házaspár részeseül büntetésben, nem csupán a leegyszerűsítés gesztusa róható fel, hanem az a tény is, hogy megkerüli azok bűnét, akik a halálra ítélt rendszerét fenntartották. Ily módon a kiszabott büntetés majdhogyanem büntetté válik, lévén hogy nem törvényes előírások diktálják, hanem személyes érdekek.

Ám nem az elítélt személyek felelőssége a kérdés, hanem azoké, akik a vita helyett a kivégzést, a büntetteket előidéző eszmék félresöpörése helyett azok megsemmisítését választották, akik valóra váltották őket. Nem azok okozzák a problémát, akik életükkel fizettek a mások életén mérhető politikai tévedéseikért, a problémát mi magunk okozzuk, az a közösség, amely saját meghatározását torzította el ezáltal.

Egyébként a két államfőnek a korábban maguk vezette állam által való háború utáni kivégzéséhez hozzá kell vennünk két funkcióban lévő miniszterelnök, továbbá több más főtisztviselő és politikus terrorista merényletekben való meggyilkolását. Nem sok ez egy olyan nép számára, amely a szelídség dicsfényével szokta övezni magát? És egy olyan nép számára, amely minduntalan másoknak esett áldozatul, nem sok az, hogy minden további nélkül saját áldozatává váljék?

Szokásunkká lett, hogy magunkra gondolva azonosulunk *A bárányka* elárult pásztorával. De vajon jogosan tesszük? Mi van akkor, ha a ballada értelme nem merül ki a túlvilági menyegzőben, a széles gyapjúövet viselő anyóka fájdalmában, hanem beletartozik a testvérgyilkosság is mint a viszály megoldási lehetősége? *A bárányka* jelentéseinek köre, éppúgy mint minden remekműé, változatos és felkavaróan sokféle: a természetbe való visszatérés fényével övezett halál költeménye, de elemeire bontja hagyományos képtelenségünket is, hogy összefogjunk, a széthúzást, amely örökösen bomlasztó tartozéka lelki alkatunknak, s ezáltal lehetetlenné teszi a kohéziót. De mindenekfölött a szembefordulásról való lemondás, a végzetesnek tekintett rossz elfogadása kiváltotta jalkiáltás. Az egyedüli kelet-európai nép, amely vérfürdő közepette vált meg a kommunizmustól, tekinthető-e szelídek? A decemberi forradalomban nemcsak az áldozatok önként vállalt védtelensége emlékeztet *A báránykára*, hanem a többiek szándékos választása is a kollektív büntett javára, amely alkalmas arra, hogy eltérő formában ugyan, de birtokolják a hatalmat. Az, ahogyan saját magunkat manipuláljuk, és meggyőződésünkkel tesszük, hogy mi csupán az áldozattá vált pásztor utódai vagyunk, azoké a pásztoroké viszont nem, akik a gyilkosságot elkövetik, túl azon, hogy valótlán, arra irányuló furfang is, hogy védelmezzék bennünket a teljes igazságtól, s közvetve a bennünk évezredek óta lakozó rossznak a megértésétől és elismerésétől.

Lehet persze mindezt egészen másként is szemlélni. A világ bármely táján a bűnelkövetők kisebbségben vannak. Ha *A bárányka*ban a gyilkosok többen vannak, az áldozat viszont egyetlen személy, az nem feltétlenül jelképes helyzet, és semmiképp nem statisztikai érv. Netán nálunk az erőszakos kisebbség épp azért került inkább előtérbe, vált láthatóvá, mert különbözött a szelíd, hallgatag, kezdeményezés és védelem nélküli többségtől? Vagy talán mindaz a rossz, ami velünk megyesik – a diktatúrától az idegen megszállásig – nem csupán a gyengeség következménye, hanem azé a ránk jellemző mentalitásé, sőt bölcsességé is, amely szerint nem ellenállni a rossznak egyet jelent az erőszak elutasításával, egyik formája a rossztól való irtózásnak?

És mégis, vajon csak a balszerencsén múltott, hogy a „Pitești-jelenség”-nek nevezett perverz tragédia épp nálunk honosodott meg és vert gyökeret, hogy ez a föld viselje örökre a stigmáját? Avagy az a tény, hogy miközben Havel a saját kéziratain dolgozott, filozófiai műveket olvasott, és terjedelmes leveleket írt feleségének az 1968-as megszállás után Csehszlovákia börtönében, azalatt a Románia börtöneiben egyidejűleg fogva tartott politikai foglyok jogai – abban az országban, amely megtagadta

a megszállásban való részvételt, és bátorsága fejében az Atlanti-óceán mindkét partján ünnepezték – annyiból állottak (és a legkisebb kihágás esetén még azt is elvesztették), hogy havonta egyszer küldhettek családjuknak egy képeslapot (amely nem tartalmazhatott a megengedettnél több szót), ha pedig a motozás alkalmával egy cezuzavéget találtak náluk, azért kegyetlenül megbüntették őket? Az iménti példa kapcsán még csak az idegen megszállás mentségére sem hivatkozhatunk, az erőszak szerveit pedig, amelyek a kitartóan ismételt hazafias elvek alapján működtek, már rég megtisztították a sztálinista elemektől... Van tehát nálunk egy kisebbség, amely kegyetlenebb mások kegyetlen kisebbségénél, mi pedig nem tehetünk mást, mint hogy feltegyük a kérdést, mivel magyarázható a kegyetlenségnek ez a többlete, és hagyjunk fel az afféle ön-manipulációval, amilyen a fejünkre illesztett, egyidejűleg hízelgő és megalázó dicsfény. Legyen mégoly nehéz is elfogadni, legyen mégoly kockázatos is ez a feltevés, legalább munkahipotézisként ragaszkodnunk kell hozzá azért, hogy ne feledkezhessünk meg arról: nem ismerjük még összetett részletei teljességében a rólunk szóló igazságot.

Ismét a telefonról

■ Mióta az eszemet tudom, furcsa viszonyban állok a telefontal. Kolozsváron történt – még húszéves sem voltam, az egyetemre nem sikerült bejutnom, és nem publikálhattam –, amikor figyelmeztetett a telefontársaságnál dolgozó unokatestvérem: legyek óvatos, mert a telefont bizonyosan lehallgatják. Jól emlékszem, mennyire elcsodálkoztam, egyrészt azon, hogy megfigyelhetnek – úgy értem: olyan fontos személy vagyok, hogy engem érdemes szemmel tartani –, másrészt azon, hogy nekem meg sem fordult volna a fejemben ilyesmire gyanakodni. Ez elsőként dacreakciót váltott ki belőlem: még többet használtam a telefont, fűnek-fának elmondtam, éppen mivel foglalatostkodtam aznap. Nem volt rejtegetni valóm. Sem abból nem csináltam titkot, amit gazemberségnek tartottam: nem engednek bejutni az egyetemre, sem pedig abból, hogy naphosszat írok, s csöppet sem törődöm azzal, mikor látnak a verseim nyomdafestéket, ha egyáltalán látnak majd.

Büszke voltam arra, hogy sikerült ezzel egyszerre két dolgot elérnem: magamat szabadnak, őket viszont nevetségesnek érezhetem. De ahogy telt az idő, már nem leltem örömet ebben az önmagammal űzött játékban. Az ismeretlen harmadik jelenléte folytán a legártatlanabb párbeszédbe is belopózott valami zavaró, hamis felhang, mintha szerepet játszanék – és ez a szerep annál illetlenebb, minél hiánytalanabb – egy olyan közönség előtt, amelyről még csak fogalmat sem alkothatok magamnak, azt a biztos tényt leszámítva, hogy mindent hall, és ezzel megaláz. A későbbiekben, ha a rádiót akartam hallgatni, egy párnával letakartam a telefont – a módszert nem mi találtuk ki, hanem másoktól tanultuk, amikor, előbb elképedve, később szinte sértődötten, azt láttuk, hogy barátaink egy párnát helyeznek a telefonra, mielőtt megszólalnának. Végül saját igényeink szerint mi is alkalmaztuk a módszert.

A nyolcvanas évek elején műszaki szempontból új helyzet állt elő: amikor beszéltem valakivel, vagy nehezen értettem, mit mond, vagy egyáltalán nem, partnerem szavait ugyanis elfedte saját, megkettőződött hangom. Minden kiejtett szavam úgy ismétlődött, mintha párhuzamos tükrökben felerősödve verődne vissza. Némi időbe telt, amíg felfedeztem, kik is azok, akik élnek e műszaki újítás lehetőségével, s akikről nem tudtam, egyébre is használják-e, mint hogy a lehető legvilágosabban értésemre adják: lehallgatnak. Külföldi hívás esetén –, ami rendkívül ritkán fordult elő – olyan érzésem volt, mintha egy nagy teremben beszélnék, s a fölerősödve ismétlődő visszhang rémületet keltett.

1985-ös letiltásomat követően a készülék elég gyakran elromlott, megjavítása egyre nehezebben ment, és mind több időt vett igénybe. Jött a szerelő, szétszedte a készüléket, hogy kiderítse, hol a hiba, ám ez ugyanúgy lehetett tudatosan előidézett alkalom is, hogy olyan mikrofont szereljen a készülékbe, vagy cseréljen ki, amely a lakásban elhangzottakat közvetíti, emiatt sokáig halogattuk, hogy jelentsük a készülék meghibásodását, és képzeletben még derültünk is azon, hogy idegesítjük azokat, akik már jönnének feladatukat teljesíteni. Mivel pedig a mi készülékünk rossz volt, nyilvános telefonokat kellett használnunk, de közülük is a házunktól távoliakat választottuk, hátha azok – így képzeltük – biztonságosabbak. Még ha az otthoni telefon működött is, ajánlatosabbnak tartottuk a semleges, ismeretlen nyilvános telefonok használatát.

Azonban – hát nem különös? – minél kevesebbet használtuk a készüléket, annál nagyobb lett a telefonszámla. Érdeklődtem a postahivatalban: növekedett talán a díjszabás? A válasz az volt, hogy nem. Panaszt nyújtottunk be a számla miatt, de nem értünk el semmit. Felhagytunk a további zúgolódással, amikor, előadván egyszer a helyzetet ismerőseink körében, naivitásunk gúnyos nevetést váltott ki: a számla azért növekszik, mert abból fedezik a lehallgatók fizetését.

Valamikor '88 végétől kezdődően a készülék kénye-kedve szerint időnként elnémult. De ha volt is, a vonal csak néhány percig tartott, ha működött, amikor épp felémeltük a kagylót, és gyorsan tárcsáztunk egy számot, alighogy megszólaltunk, a beszélgetés máris megszakadt – mintha a készülék megalázó, perverz játékot űzne velünk. Ám az a tény, hogy mi nem hívhattunk másokat, nem jelentette azt, hogy a készülék ne szólalt volna meg, többnyire éjszaka, ilyenkor természetellenes, cérnavékony hang hallatszott, mintha kiskorú gyerek hangja lenne –, olyané, aki még beszélni sem tud –, ha nem lett volna a hangszíne már-már elviselhetetlenül eszelős. Többszöri hallózás után – ettől libabőrös lett a hátam – a hang azt kérdezte: Elena néni, miért nem írsz semmit?”, vagy „Miért nem szereted Elena néni?”, ha pedig én erre kétségbeesésemben azt válaszoltam: „Miféle Elena néni? Nem ismerem Elena néni”, az ezt követő nevetést annyira ijesztőnek, mondhatnám ördöginek találtam gyermeki és oligofrén, egyúttal perverz, gonosz, kiszámított hangszíneivel, hogy fizikai rosszullet fogott el, a félelemtől, de az undortól és az utálatától is. Ha letettem a kagylót, a következő pillanatban a készülék újra megszólalt, mintha a számot már előzőleg tárcsázták volna, s a néhányszori hallózás után jöttek ismét a kérdések: „Miért teszed le a kagylót? Nem akarsz Elena néniről beszélni?” Ha kihúztam a dugót, mihelyt visszadugtam, a készülék azonnal csörögni kezdett, mintha megállás nélkül csengett volna, ami már szinte az örület határát súrolta, annyira ellenkezett minden logikával. Ha megkérdezné valaki, mitől félttem leginkább '89 előtt, azt válaszolnám: a „Hangtól”, a magában vett, személyhez nem köthető hangtól. Megpróbáltam – sikertelenül – magam elé képzelni, miféle lény hangja lehet, végül az is felmerült bennem: esetleg szintetizátorral állították elő, hogy keveredjék benne minden olyan kelék, amely a gonoszság és a rettenet annyira heves érzését váltja ki bennem, hogy arra szinte nincs is magyarázat.

Nem az keltett bennem félelmet, amit mond, elvégre nem is nagyon értettem talán, a sipító gurgulázásból csupán jelentésdarabokat raktam össze. Pánikba estem, sőt reszketés fogott el, ha csak meghallottam azt a vékony hangot – gyaníthatóan elváltoztatott hang volt, azért lehetett annyira vékony, s ettől csak még ijesztőbben hatott –, amely hisztérikus erővel fejezett ki két, össze nem illő dolgot: a gyermekkor és az örület állapotát. Ami még különös volt és ijesztő: jóllehet tudtam, hogy a készülék kizárólag azért működik, hogy azt az érthetetlen üzenetet továbbítsa, nem tudtam megállni, hogy ne vegyem fel a kagylót, ne is vegyek róla tudomást. Némi szadizmussal több ízben is elmerengtem azon, mit szólna ahhoz, ha nem is méltatnám

válaszra, találgattam, mennyi ideig, hány alkalommal csörögne újra meg újra. De mint aki a rettenet rabja, mihelyt megszólalt, sietve felkaptam.

Végül azután egyszer s mindenkorra kihúztuk a dugót az aljazatból, és nem használtuk többé a készüléket.

Egy csendes időszak következett, melyre nosztalgiával gondoltam vissza az 1990 utáni hangzavarban. Noha az okok is, a körülmények is módosultak, a telefonnal szembeni ellenszenvem mit sem változott. Egyébként csupán a partnerek telefonszáma és kiléte módosult. A készülék viselkedése viszont – ha jóval ritkábban is – gyanús és megmagyarázhatatlan maradt. Emlékszem, a Konvenció idején megkérdeztem egyszer egy nagyon magas beosztású állami tisztviselőt: mivel magyarázza, hogy amikor Ticu Dumitrescuval beszélek, mindenféle kattogást, recsegést, nyávogást hallok, csupa olyan hangot, amilyenekre gyermekkoromból emlékszem, hasonlítottak ugyanis a külföldi adók zavarásához, amikor Apám rádiót hallgatott. „Mivel azt – tettem hozzá épp csak egy szemernyi iróniával – nyilvánvalóan el sem tudom képzelni, hogy a telefonunkat most is figyelik” – és valóban nem hittem, hogy ilyesmi lehetséges, ezért inkább abszurdnak találtam. „Már miért ne tudná elképzelni?” – hangzott a válasz. Az állami intézmények ellenőrzése természetesen megszűnt, a korábbi struktúrákat folytató párhuzamos intézmények azonban folytatják a megfigyelést. Példának okáért miközben a titkos-szolgálatok – megfelelő engedély birtokában – csupán a vonalas készülékeket tudják lehallgatni, az X. által vezetett szervezet viszont (és megnevezte azt az ismert személyt, aki fontos szerepet játszott a Ceaușescu elleni perben és az azt követő kivégzésben) a mobil-telefonokat is le tudja hallgatni.” Hüledezve néztem rá, találgattam, vajon tréfálgozik-e velem, és mindmáig nem tudom, hitelt kellett-e adnom szavainak. Nekem általában egyszerűbbnek látszott, ha oly módon tévedek, hogy jobbnak képelem a világot, mint amilyen. Csak szűkre szabottan tudtam elképzelni a gonoszság kiterjedését, lévén hogy soha nem tudtam felfogni az értelmét és a hasznát. Nem is voltam tisztában azzal, hogy ez fogyatékos-e vagy üdvösség, áldás-e vagy hátrány.

A valóság és a tekintet

■ Nyilvánvaló, hogy a valóságnál fontosabb a rá irányított tekintet, az a mód pedig, ahogyan az emlékezet válogat, teljesen át tudja színezni a felidézett tartalmat. Miótán elolvastam Herta Müller annyi feszültségtől vibráló utalásait élete utolsó, Romániában töltött szakaszára, az átélt megaláztatásokra, amikor „kétkezi munkára” kötelezték, eszembe jutott, hogyan éltem át én is ugyanezt 18 éves koromban, azt követően, hogy Apát újra letartóztatták, s az egyetlen nem vették be a felvételi vizsgához szükséges irataimat – ekkor hallottam arról, ha túl akarok jutni ezen a kirekesztettségen, annak egyetlen módja van: elhelyezkedni „a munka mezején”. Nem kötelezett erre senki, de azt tanácsolták, hogy – ha be akarok kerülni az egyetemre – válasszam ezt az utat, mert ez a legbiztosabb, mármint hogy a „termelésből” jövök. (Hét évvel korábban, a líceum elvégzése után, átment ezen Romi is.) Már nem emlékszem arra, miért éppen kőművesinasnak álltam be az épülőfélben lévő legnagyobb kolozsvári tömbház Mihai Viteazul téri munkatelepén, miért nem választottam egy nőiesebb szakmát, mondjuk egy készruhagyárat. Meglehet, ez kihívóbbnak, hősie-sebbnek, „szocialistábbnak” tűnt a szememben, alkalmasabbnak arra, hogy hasson azokra, akiknek egy év múlva engedélyezniük kell a beiratkozásomat. Manipuláció volt persze ez is, egyfelől az én irányomban azok részéről, akik ezt tanácsolták, másfelől viszont részemről, jóval naivabb módon, arra irányuló kísérlet, hogy saját eszközeik felhasználásával győzzem meg őket. A dologban az a különös, hogy – jöllehet

rossz véget ért, mert alig hat hónap elteltével a sürgősségi kórházban fejeződött be, jöllehet az „igazolvány”, mely szerint „a termelésből” jövök, semmi hasznomra nem volt a felvételin, mert az a következő évben sem sikerült, próbálkozásomat pedig, hogy a munkásosztály tagjává váljak, azok tekintették provokatívnak, és vetették a szememre, akik előzőleg tanácsolták – az eseményről bennem megőrződött képet inkább megindítóknak találok.

A kőművesbrigád, amelybe beosztottak, magyar munkásokból állott, mind Tordaszentlászlón laktak, onnan hozta őket reggel hétkor egy rozoga teherautó. Jó szakmunkások, de valójában inkább földművesek voltak, s abból a kevésből, amit szavaikból értettem, kihámoztam, hogy egymás között az állataikról és a mezőgazdasági munkálatokról esik szó, ősszel pedig ott is hagyták egy időre az építkezést, hogy levágják a sarjút. Románul egyáltalán nem tudtak, én pedig értettem ugyan keveset magyarul, beszélni azonban nem tudtam. Mindemellett úgy élnek emlékezetemben, mint akikkel jól tudtam kommunikálni, és egészen baráti viszonyba kerültem.

Nálam jóval idősebbek voltak, és – noha tudták, hogy férjnél vagyok, mert esténként Romi értem jött – úgy bántak velem, mint egy gyerekkel, védelmeztek vagy leszidtak, ahogy a helyzet hozta, amikor pedig először sikerült egyedül levakolnom egy falat, mind odajöttek, és kezet ráztak velem, mintha szertartásosan szakmabelinek nyilvánítottak volna. Nekem pedig nem az volt az érzésem, hogy színpadi szerepet játszom, valóban büszke voltam arra, hogy megtanultam vakolni (ami csöppet sem volt egyszerű, úgy kellett ugyanis forgatni a vakolókanalat, hogy a vakolat ne hulljon le a függőlegesen álló falról), és be tudtam illeszkedni a földművelő-kőművesek alkotta brigádba, akik egyformán értettek a házépítéshez és az állatneveléshez. Emlékszem, előfordult, hogy a szerkesztőségből jövet némelyik kollégája (Ion Rahoveanu, Negoită Irimie) is elkísérte Romit – látni akarták, hogyan forgolódom az állványon –, ilyenkor izgatottan integettem nekik, s feljűk mutattam, hogy a többiek is lássák őket – előtűk arra voltam büszke, hogy az odalenti „urak” az én kedvéért jöttek, az íróemberek előtt pedig arra, hogy egyébhez is értek, mint olyan verseket írni, amelyeket ők nem közölhetnek. Persze ez gyermektegy viselkedés volt, születésemtől megvolt azonban bennem az adomány, hogy mindennek a jó oldalát lássam, akkor is, ha a pohár csak félig telt, hogy örvendjek annak, ami sajátomként megmarad, ha már elfeledtem azt, amit kiálltam. A „kétkezi munka” korszakából megőriztem a fizikai erőfeszítés iránti tiszteletet, a kézügyesség csodálatát, valamint azt, hogy nem osztozom azokban a komplexusokban, amelyeket értelmiségi személyek bevallatlanul is éreznek az előbbiekkal szemben.

Mindezt persze egészen más hangnemben is el lehetne mesélni. Előadhatnám, hogy reggel ötkor kellett kelnem, mert hét előtt tíz perccel az építkezésnél kellett lennem, hogy időben blokkoljak, vagy hogyan merültem szinte újra álomba a hozzám hasonlóan szédelő lények között állva (írtam is egy *Autóbusz, reggel hat óra* című verset), s az első hetekben, mielőtt megkérgesedett volna a tenyerem, hogyan tépték le a nehéz téglák kezemről a bőrt, amely berepedezett, mintha pengével hasítottak volna bele, s ha már négy-öt órán át sűrűtem-forogtam az állványon egyik mestertől a másikkig hordozva a szerszamos vedret, és felraktam egy réteg maltert, mire eljött az ebédidő, s a többiek előszedték az ócska táskából vagy a tarisznyából a kenyereket, a szalonnát és a hagymát, én már túlságosan fáradt voltam ahhoz, hogy evésen járjon az eszem, este pedig, amikor tetőtől talpig fehér cementporral és törmelékekkel borítva hazatértem kis padlásszobánkba, Romi az udvarról vederben felhordott, villanyrezsón melegített vízzel várt, melyet kitöltött a két fekvőhely között álló, egyedüli székünkre helyezett lavórbá. Ezeket a részleteket azonban nehezen, szinte erőnek erejével kell előhívnom emlékezetemből, s amikor papírra vetem őket, egy olyan személy képét igyekszem megrajzolni, akiről írás közben mintha már el is felejte-

ném, hogy én vagyok, miközben kedvtelve őrzöm a földműves-kőművesek arcának emlékét, az epizódot pedig, amelynek ők a szereplői, némi elégtétellel helyezem el sikereim polcán. Nyilvánvaló, hogy visszatekintve a múltba, nem találok örömet abban, hogy az áldozat szerepében mutatkozom. Akkor sem, ha az voltam.

Más esetekkel is szemléltetni tudnám ezt a hajlamomat, kellemetlen, sőt drámai történésekkel, melyeken az emlékezés szintén hangsúlymódosulást hajt végre, és inkább a komikus oldalukra helyezi a nyomatékokat, holott korántsem biztos, hogy a komikum eredetileg is jelen volt bennük. Visszaemlékszem például arra, milyen is volt az a több mint kilenc órán át tartó kihallgatás, amelyre Suzana Gâdea művelődési miniszter – pontosabban a Szocialista Művelődés és Nevelés Tanácsának elnöke – irodájában került sor.

1982-ben történt, május elején jártunk, és nekem nem egészen két hét múlva Bécsben kellett lennem, hogy részt vegyek a Herder-díj átadásának ünnepségén, de nem érkezett még semmiféle válasz az írószövetség által a kiutazási vízum jóváhagyása érdekében benyújtott iratra. Kihallgatást kértem tehát a miniszterasszonytól, ettől a némiképp különleges személytől, akiről mulatságos történetek keringtek, annak ellenére, hogy a Műgyetem professzora volt, amellel – erről később értesültem – a Román Akadémia tagja. Vagy nem ennek ellenére, hanem épp emiatt. Kész volt közel egy hét múlva fogadni, ami azt jelentette, hogy az egyébként bizonytalan kimenetelű próbálkozás veszedelmes közelségbe került az indulás kötelező dátumával. A kijelölt időpontban meg is jelentünk, a tartózkodó modorú kabinetfőnök pedig megkért, hogy foglaljunk helyet, és várjunk. Némi nyugtalansággal éreztem, hogy nem tájékoztatta érkezésünkről főnökét, ezért fél óra elteltével megkérdeztem, van-e a miniszterasszonynak tudomása arról, hogy ott vagyunk:

– Nincs – válaszolta a világ legtermészetesebb hangján. – Csupán akkor közölhettem vele, ha beszélít.

– De arról van tudomása, hogy a programjában egy kihallgatás szerepel? – kérdeztem elképedve.

– Arról igen – ismerte el nem nagy meggyőződéssel, s arca arról árulkodott, hogy ennek a világon semmi jelentősége.

Újra eltelt egy óra, majd eltelt a következő is. Mi lenne, gondoltuk, ha felállnánk, és elmennénk. Maradásra bírt azonban nemcsak az a megfontolás, hogy a gesztust biztosan ürügyként használnák a kérés visszautasítására (ami kétségtelenül végleg megpecsételné a díjkiosztás ceremóniáján való részvétel reményét), hanem főként a szinte bűverővel ható abszurdítás meg a kíváncsiság: meddig mehet ez még.

Közel három órája várakoztunk már, amikor megszólalt a csengő. A hivatalnok felvett az íróasztalról egy mappát, megigazította nyakkendőjét, és bement a miniszteri irodába. Alig öt perc múltán ki is jött.

– Közöltem velem – válaszolta kérdő tekintetünkre.

– És?

– Szólni fog, amikor fogadja önöket.

Azt hittem, erre most már rövid időn belül sor is kerül. Emiatt a következő két órát még nehezebb volt elviselni. Beszédbe elegyedtünk a kabinetfőnökkel, aki, noha nyilvánvalóan hozzászólt az efféle helyzetekhez, mintha maga is zavarban lett volna. Nem kérek-e egy kávét? – kérdezte. Netán egy pohár vizet? Felbátorodva, szinte barátságosan, olyan hanghordozással, mint ahogy véget nem érő utazás közben szomszédunkhoz szólunk a vonatfülkében, megkérdeztem:

– Valójában mit csinál ott? – és rámutattam az ajtóra, amelynek meg kellett volna nyílnia előttem, de rögtön el is haraptam a szót, mert éreztem, hogy kellemetlen helyzetbe hozom. Mint aki talán maga is sokallja, és kezd kétségbe esni, közvetlen hangon, de beosztását tekintve kissé szokatlanul így válaszolt:

– Mit csinálna? Alszik, eszik...

Leesett az állam, attól féltem, ha találkozik a tekintetem a Romiével, kitér belőlünk a nevetés. Elképedésem láttán bosszús hangon még hozzátette:

– Jégszekerénye is van, meg kanapéja is...

Ezzel az abszurd egyből átment elképesztő, hatalmas bohózatba. Elképzelttem, amint az a meglehetősen testes nő, akiről nevetséges történetek keringtek, feldagadt bokával csoszog irodájában, a fejét a jégszekerénybe dugja, és bekap valamit, majd leheveredik a kanapéra, amelynek rugói megereszkednek testsúlya alatt, és elnyomja az álmot, miközben tudja, hogy mi órák óta várakozunk az előszobában. A helyzet annyira groteszk volt, hogy már túlmutatott a lázadáson, szinte önálló műalkotássá vált, én pedig elmerültem szemlélésében.

Elmúlt öt óra is, lejárt a munkaidő, a folyosóról behallatszott, amint az alkalmazottak rendre távoznak, amikor újabb két óra elteltével beléphettünk a miniszteri irodába, amely nagyjából olyan volt, amilyennek elképzelttem.

– Jöjjenek, kedveseim, jöjjenek, fáradjanak be, régóta szerettem volna, ha eljönének, és elbeszelnék, mi is történt a földrengéskor.

Földbe gyökerezett a lábunk. A földrengés óta öt év telt el.

– Hiszen akkor annyi mendemonda szállongott magukról, már azt hittük, hogy meghaltak, de lám, itt vannak, épen, szépségesen, s elmesélik végre, hogy is történt.

Máris kérdésekkel ostromolta Romit: milyen érzés volt, mekkora félelmen esett át, járt-e fájdalommal, erre mind azonnali választ várt, és néha közbeszólt, hogy újabb részleteket is megtudakoljon.

A között, ahogyan órákon át várakoztatott és a türelmetlen izgatottság között, amelyet múltbéli megpróbáltatásaink iránt tanúsított, akkora volt az ellentét, hogy a jelenet nem csupán nevetséges és mulatságos volt, hanem gyanús is. Minél hosszabbra nyúltott ugyanis, annál inkább azt a benyomást keltette, hogy ez az egész szóáradat – a miniszter szerepét alakító egyszerű asszony beszéde – csak arra való, hogy mi ne tudjuk elmondani azt, amiről tudja, hogy a nyelvünk hegyén van.

– Asszonyom – szoltam ekkor, ő pedig a szokatlan megszólítás hallatán csodálkozva elnémult, mint aki abbahagyja az előírt szöveget –, azért kértük, hogy fogadjon minket, azért várakoztunk órákon át az előszobájában, hogy megkérjük, hagyja jóvá kiutazási vízumunkat, hogy részt vehessek a Herder-díj átadási ünnepségén, mivel én vagyok az idei kitüntetett.

Egy pillanatra csend lett, de rögtön kitért belőle egy másik, előre megírt szerep szövegekönyve:

– Csakhogy, Blandiana elvtársnő, maga nem jó helyen jár. Nekem nincs jogom ezt a jóváhagyást megadni, engem azért tettek ide, hogy a párt határozatait teljesísem, nem pedig azért, hogy én hozzak határozatokat. Mi lenne, ha mindenki tetszése szerint határozatokat hozna? Mi egytől egyig csupán a párt fegyvelmezett katonái vagyunk.

– Az útlevélosztályon viszont közölték velünk, hogy az ön jóváhagyása szükséges, hogy önön múlik... – válaszoltam, tisztában lévén azzal, hogy a logikával nem megyek semmire.

– Rajtam az múlik, hogy a maguk kérelmét felterjesszem.

– Alig néhány nap van még hátra – tette hozzá ekkor Romi, vendéglátónk azonban öregesen, a karfára támaszkodva ügyvel-bajjal már felemelkedett székéből.

Felálltunk mi is. Miután elhagytuk az irodát, az órákra néztünk. Több mint kilenc órája voltunk ott. Elköszöntünk a kabinetfőnöktől, aki nem kérdezett semmit. Feltehetően előre tudta, mi fog történni: az „ügycsomót” elküldik a Központi Bizottság titkára, Petru Enache irodájába. Másnap szombat volt, s abban a biztos tudatban mentünk ki falura, a comanai házba, hogy az utazás végleg kútba esett. Hétfő este,

amikor visszajöttünk, már az utcáról megütötte a fülünket a telefon hisztérikus csen-
gése – folyamatosan szólt, mialatt felmentünk az emeletre, kinyitottuk az ajtót, és
felvettem a kagylót.

– Hol bujkál, Blandiana elvtársó? Napok óta keressük, de nem lehet magát elér-
ni. Jöjjön azonnal Rusan elvtárrsal együtt az útleveléért. Holnapután Bécsben kell
lennie. Románia tekintélye forog kockán.

Szóhoz sem jutottam, ami érthető. Akárcsak az, hogy bizonyos helyzetekben a
rossz nemcsak nevetséges, hanem groteszk is. Minden jó, ha jó a vége? Nem egészen.
Mivel nem értettem semmit, ezt a jóra fordulást nehezen tudtam elfogadni, szinte
borzalmasnak találtam. A feltételezés, hogy a művelődési minisztérium groteszk fő-
nökasszonya, azt követően, hogy jelenlétünkben az elutasítás szerepét játszotta, tett
volna egy ezzel ellentétes gesztust, fölöttébb valószínűtlennek látszott. Ahogyan biz-
tos lehettem abban is, hogy G. R. – aki pontosan tudta, min mentünk át, de kijelen-
tette: „Végső soron minek magának ott lennie az ünnepségen? Az a lényeg, hogy ma-
ga kapta a díjat” – szintén nem tett semmit.

A lesújtó érzés, hogy manipuláció tárgya vagyok, és még azt sem tudom, ki áll
mögötte, elrontotta az örömet, és fájdalmas volt, jóllehet a manipuláció pillanat-
nyilag a javamra történt.

Évekkel később, amikor mind a Herder-díj, mind a korszak, amelyben efféle ért-
hetetlen dolgok történhettek, távoli emlékké vált, Valeriu Cotea professzor elmesél-
te, hogy '82 nyarán a Gyilkos-tónál nyaralt, és ott véletlenül összefutott Petru
Enachéval, akit még iasi-i éveiből ismert, és aki bevallotta neki, hogy nagy izgalmat
él át, mert a saját szakállára jóváhagyta két író, Ana Blandiana és Romulus Rusan
– ráadásul férj és feleség – kiutazási vízumát. Márpedig politikai szempontból, kar-
rierjét tekintve, ez csak annál nagyobb botrányt idézhet elő, hogy huszonkét ismert
író fordult hozzá levélben, hogy figyelmeztesse: ne hagyja jóvá, mert nyilvánvaló,
hogy a házaspár „a szabadságot választja”, ő pedig megüti a bokáját.

– Egyszerűen megesett a szívem szegény fején – mesélte Cotea professzor –, még
látni is rossz volt, hogy kínlódik. Azt mondtam neki: legyen nyugodt, egészen biz-
tos, hogy hazajönnek, barátok vagyunk, jól ismerem magukat, garantálom, hogy így
lesz, akár fogadok is rá. Ettől egy kicsit helyrerázódott, a hátralevő napokat nyugod-
tabban töltötte. Hát így sikerült nekem valami jót cselekednem – tette hozzá tréfásan
befejezésül.

Ez a történet, amely mélyen felzaklatott, legalább két rendkívüli elemet foglal
magában: az egyik az, hogy akadt huszonkét író, aki vette a fáradságot és megírt egy
feljelentést, amelyre nem kötelezte őket senki, csak azért, hogy nekünk ártson, min-
den érdek nélkül, egyszerű gonoszságból, a másik pedig az, hogy a Központi Bizott-
ság titkára, akinek a hatásköre az egész kultúrára kiterjedt, az első három-négy párt-
funkcionárius egyike, álmatlan éjszakákat élt át amiatt, hogy volt bátorsága jóvá-
hagyni a *kiutazási vízumot* egy olyan író számára, akinek odaítéltek egy jelentős
nemzetközi díjat, amely egyúttal Romániának is szólt. Miféle világban éltek ezek a
rettegő főúrtok, miféle nyomásnak voltak kitéve, és mit veszítettek volna, ha távozn-
iuk kell posztjukról?

(Nem tudom megállni mosoly nélkül, ha arra gondolok, mennyire fogja fel egy
mai fiatal – feltéve, hogy olvassa e sorokat –, mi fán terem a „kiutazási vízum”. Nor-
mális országok *beutazási vízumot* adnak, de van ország, ahol már azt sem kérnek. A
kiutazási vízum – a kommunista országok polgárainak legfőbb álma – voltaképpen
annak bevallása volt, hogy a szóban forgó ország egy börtön, és csupán jóváhagyás-
sal lehet átmenetileg elhagyni.)

E két szenzációs felfedezés mellett az a kérdés, hogy miként döntött úgy Petru
Enache – akivel soha nem találkoztam, és aki aligha olvasta a verseimet –, hogy a hu-

szonkét feljelentés, valamint az őt magát láthatóan emésztő félelem ellenére megadja a jóváhagyást, másodrendű rejtélyé süllyed. Annál nyugtalanítóbb titokként hatott annak a huszonkét író-kollégának a kiléte, akire az előző évek folyamán, ahogyan barátokkal szokás, rámosolyogtam, és akikkel társalogtam.

Hiába erőltettem a képzeletem: nem tudtam rájönni, mit érezhet egy olyan író, aki maga elé tesz egy tiszta ív papírt, majd pedig teleírja sértésekkel és rágalmakkal, csak azért, hogy a kollégáját tönkretegy, mint ahogy még csak nem is gyanítottam, kik lehetnek azok, akik efféle szövegeket aláírásukkal látnak el. Talán ha csak két-három személyről lett volna szó, törtem volna a fejem, kik azok, vagy kikre gyanakodjam. A huszonkettő azonban akkora szám volt, hogy nem deríthettem fel, kiket fed, annyira hihetetlenül nagy volt, hogy némiképp valótlannak hatott. Az lett volna a legegyszerűbb, ha saját megnyugtatásomra arra tippeltem, hogy 1980-ban épp huszonketten fordultak beadvánnyal Ceaușescuhoz, és kérték „a valóban kommunista írók” szövetségének létrehozását.

Csakugyan lehettek ugyanazok, ebben az esetben pedig bizonyára nem egyéni kezdeményezésekről volt szó, amit könnyebb lett volna elviselni. Valami azonban azt súgta nekem, hogy nem így van, hogy egész egyszerűen ennyi gyűlölmű akad kollégáim körében. Ami elegendő volt ahhoz, hogy kioltsa bennem a fényt.

Azzal a gondolattal kezdtem: nem az a fontos, mi a valóság, hanem az, hogy miként szemléljük. Ez az állítás számtalanszor igazolódik. Az 1988–89-es éveket, amikor szinte teljes sikerrel végrehajtották „a személyes környezet felbomlasztása” nevű műveletet, természetesen minden rémséges részletével együtt őrzi az emlékezetem, de ez nem akadályoz meg abban, hogy abban a káoszban, pörgésben-nyüzsgésben, lármában, amely jelenleg egyre ritkábban enged önmagam lennem, vissza ne álmodjam magam az egykori – igaz, szigorúan szemmel tartott – nyugalomba, amelyben egyedüli mentesvérem az írás volt. Minden esemény, minden szerencsétlenség, minden fenyegetés vagy rémület táplálékául szolgált és növelte erejét. Még arra a tényre is, hogy megfigyeltek, s mivel így elzártak a világtól, elítélendő módon ugyan, de biztosították számomra a csendet, ma már csak úgy emlékszem, mint az írói munka nyersanyagára, mert munkára serkentett. Ilyen értelemben mindazok ellenére, ami velem történt, a szóban forgó időszakot nem a veszteségek, hanem a nyereségek rovatába sorolom. Vajon ezáltal öntudatlanul manipulálom saját élettörténetemet? Hajlamos vagyok azt hinni, hogy nem, hogy ez csupán konstruktív rostálás: csak azt emelem ki a történések, érzések, reakciók, meggyőződések, tények, cselekedetek sokaságából, ami jelet hagyott maga után, s ily módon csupán a pohár feltelt fele van a szemem előtt, a dolgokban rejlő jó, ha mégoly kevés is az.

Ezért van, hogy a „kétkézi munka” emléke inkább fényt áraszt, Suzana Gâdea arc-mása, a lázadáson túl komikus karikatúráként körvonalazódik, a telefonkészülék ki-kapcsolása és leveleim visszatartása pedig a megtakarított idő hatását teszi rám. Egyedül a gyűlölet nem szemlélhető többféleképpen, egyedül őt illetően nem módosíthatók a hangsúlyok, nem jár vele semmiféle haszon, erre még gondolni sem lehet. A rossz egész egyszerűen – rossz. A jó – ha létezik – másutt van. A Cotea professzor elbeszélésében szereplő huszonkét ismeretlen személyében a világ legbenszéjében megbúvó sötétséget látom, amelyet nincs többé erőm sem eloszlatni, sem megérteni. A manicheizmus mindenkor a fáradtság egyik formája volt.

Horváth Andor fordítása

OXFORDI JEGYZETEK

■ 1. Október huszonharmadika. Londoni lakásunkat bővítik, az építkezés hónapokig tart. Hol itt, hol ott lakunk egy-egy hétre, most éppen sógoroméknál Oxfordban. Mivel süt a nap, és bárányfelhősen kék az ég, úgy döntünk, kimegyünk busszal Woodstockba. Ez nem tévesztendő össze a legendás (amerikai) popkoncertes Woodstockkal, ez angliai kisváros a híres Blenheim Palace közelében. A városka békés, csöndes, tele kis galériákkal, bájos üzletekkel, a helyi Mária Magdolna-templom egyik kápolnarésze nagyon régi, köroszlopait 14. századi emberfejek díszítik.

Ülünk a szálloda belső udvarában, élvezzük az őszi napsütést. Feleségemnek mesélek arról az ötvenhét évvel ezelőtti napról, amikor ugyanígy sütött a nap, és kék volt az ég, és egyetemisták tízezrei hallgatták Sinkovits Imrét a Petőfi-szobornál. Arról, hogy miért felejt-hetetlen élményünk ez a tüntetés, amit a pesti utca ujjongva és reménykedve fogadott, s aminek szépségét nem feledtetik a későbbi fejlemények, a kétszeres szovjet beavatkozás. Igen, így kezdődött a demokratikus magyar forradalom 1956-ban.

2. Benjamin Britten születésének századik évfordulója van ebben az évben, és angol sógorom, az építész Simon énekel egy templomi kórusban, ezért meghívott a helyi (Szent Mihály-) templom Britten-koncertjére. Ez Oxford Summertown nevű negyedében van, történetesen éppen a Portland Road sarkán, nem messze a háztól, ahol ötven éve laktam. A tágas templom tele helyi közönséggel, a műsoron többek közt Britten Szent Miklós-kantátája, amit egy felnőt és két gyerekkórus énekel.

Közel a Mikulás-naphoz először hallok ezt a művet, és nagyon élvezem. Egyik fény-pontja a „bepácolt gyerekek” (*pickled boys*) című tétel, ami arról szól, hogy egy fogadóban három gyereket ölnék meg és szolgálnak fel húsételként a vendégeknek. Miklós püspök szíve majd megszakad a borzalomtól, ezért inkább csodát tesz: feltámasztja a feldarabolt kigyerekeket, akik ezután halleluját énekelnek. A csoda nehezen hihető, lehet, hogy épp ezért csoda (bár vannak hasonló viszonylag „megmagyarázható” csodák is), de a zenei koncepció kiváló: ez Benjamin Britten fantáziáját dicséri.

3. Régi kollégiumom, a St. Antony's egyre bővül és szépül – most avattak egy új, teljesen korszerű épületet a hajdani főépület mellett. Felkértek, hogy írjam meg a kollégium *newsletter*ének, milyen körülmények között érkeztem Oxfordba pár héttel a forradalom leverése után, 1956 novemberében. Megírtam, de azt hiszem, kifelejtettem belőle, hogy az „oxfordi tanárok különítményében”, amelyik nem sokkal november negyedike után már Bécsbe érkezett, hogy magyar diákokat válogasson ki továbbtanulásra, a kiváló ruszista Max Haywardon kívül jelen volt Sir William („Bill”) Deakin, a hajdani titóista legendárium jeles alakja is. Deakin a második világháború alatt a brit hír-szerzés kapitánya volt, és mivel beszélt néhány nyelven, és Winston Churchill teljes bizalmát élvezte, őt dobták le éjtőrnnyóval a Randolph Churchill misszió után Titóékhoz összekötőnek. Ő lett a nemzetközi politika oxfordi központjának számító St Antony's első Wardenje és főleg neki köszönhette a kollégium az 1957–63 közötti időszak legérdekesebb külföldi vendégeit és látogatóit. De bekerült a kor jugoszláv történelemkönyveibe is, legalább anekdoták formájában. Például így: Szutjeszkánál a németek körülfogták Tito partizánjait. Deakin: Ebből a gyűrűből már nem fogunk tudni kicsúszni! Tito: De majd meglátja, sikerül kitörnünk! Persze Titónak lett igaza.

A kollégium jelenlegi igazgatóját Margaret MacMillannek hívják, és kanadai születésű történész. Olvasom az újságban, hogy most jelent meg egy vaskos, hétszáz oldalnál hosszabb (!) könyve, *The War that Ended Peace*, az első világháborúról. Nagyon közel a 100 éves évforduló, és számos más kiadvánnyal együtt ezt a könyvet is erre az alkalomra időzítették. MacMillan asszony két legfontosabb tézise a következő: a háborút bizonyos értelemben a német birodalom provokálta ki, amikor rohamosan fejlesztette mélytengeri flottáját, hogy az felvehesse a versenyt a brit hajóhaddal. Nyilvánvalóan a világ imperialista (gyarmati) újrafelosztása foroghatott Vilmos császár fejében, amikor a múlt század első éveiben iszonyatos költséggel kiépítette ezt a flottát.

Vajon valóban Ferenc Ferdinánd meggyilkolása volt az ok, ami *kiváltotta* a háborút? MacMillan asszony szerint ez túlegyszerűsítés: annyi gyűnyag gyülemlt már fel koráb-ban a nagyhatalmak között, hogy csak egy szikra kellett a kölcsönös hadüzenetekhez.

Mondhatnánk, ez a merénylet csak ürügy volt a háborúra: ha a cári Oroszország nem támogatja azonnal a Monarchia memoranduma után Szerbiát, a németek nem tudják rábeszélni az Osztrák–Magyar Birodalmat a hadüzenetre. Ami a trónörökös meggyilkolását illeti, Joseph Roth *Radetzky-mars* című regényéből kiderül, hogy az akkori magyar tisztikar jó része örült ennek, azt gondolván, egy kevésbé magyarellenes herceg öröklő majd a trónt az öreg Ferenc Józseftől – mert, mint ismeretes, Ferenc Ferdinánd nem szerette a magyarokat. Amikor aztán Tisza István gróf (jobb meggyőződése ellenére!) belevitte Magyarországot a háborúba, kiderült, hogy mégsem jártunk olyan jól.

4. Oxfordban évtizedek óta sikeresen működik egy magyar klub, a Hungarian Society. Ebben a trimeszterben is rendeztek több találkozót, s ezek közül, meglehet, Kepes András fellépése volt a legsikeresebb. Kepes regényét talányos címmel fordították angolra – az Inflatable Buddha egyáltalán nem adja vissza az eredeti cím (*Tövispusztá*) hangulatát.

Az oxfordi Kepes-estre nem tudtunk elmenni, viszont mivel nem volt sem hivatalos, sem félhivatalos megemlékezés az '56-os magyar forradalomról, megkérdeztem az Oxfordban tanuló magyar diákokat, akarják-e, hogy beszéljek a témáról, hogy együtt ünnepeljünk.

Bár esett az eső, nyolcan így is eljöttek, és november hatodikán a St. John's College-ban elmondhattam a forradalommal kapcsolatos élményeimet. Nem az októberi napok eseménytörténetére koncentráltam, hanem inkább arra, próbálják megérteni, miből lett a forradalom. Ehhez vissza kellett pörgetnem az időt Sztálin haláláig (1953 márciusa), és hosszan beszéltem az azt követő erjedéstről-olvadásról a szovjet birodalmon belül. Azt is hangsúlyoztam, nem mond igazat az a mai magyar politikus, aki kijelenti: „Azért robbant ki a forradalom, mert már nem volt mire várni.” Pont a fordítottja igaz: a demokratizálódás ugyan megindult, de túl lassan, döcögősen ment, és a lengyelországi szovjet katonai beavatkozás lehetősége alkalmat adott nekünk egy lengyelbarát „magyar út” melletti tüntetésre, ami akkoriban egyértelműen a reformista Nagy Imrét jelentette. Az egész ország gyors reformokra várt. A forradalmak nem akkor szoktak kitörni, amikor a legrosszabb az elnyomás vagy a diktatúra, hanem amikor kicsit enyhül a nyomása.

5. Ha Oxford, akkor az Ashmolean. Ezt a múzeumot abban az évben alapították Oxfordban, amikor Szobieszki megverte a törököt Bécs alatt, 1683-ban. Jó néhány évvel régebb tehát a cambridge-i Fitzwilliam Museumnál, s bár utóbbit is a legjobb angliai képtárak között tartják számon, úgy gondolom, gazdagságban nem vetekedhet az Ashmoleannel. Utóbbinak óriási archeológiai gyűjteménye is van, de ami bennünket most Oxfordban megragadott és csodálatba ejtett, az az Ashmolean óriási rajzgyűjteménye.

Ezt főleg egy 19. századi mecénás, bizonyos Sir Thomas Lawrence gazdagította legbőkezűbben olasz mesterek műveivel. Neki köszönhetően itt van a világ legnagyobb Raphael-rajzgyűjteménye. Van az Ashmoleanben rengeteg Michelangelo meg Rembrandt is, de talán senki sem tudott úgy rajzolni, mint Raphael. És bár ezek a rajzok ma már a világhálóknak köszönhetően egy kattintással elérhetőek, az élmény nem ugyanaz, mint ha ellátogatnánk (ahogy mi is tettük) az Ashmolean Print Roomjába, ahol testközelből láthattuk ezeket. Feleségem, be kell vallanom, úgy meghatódott, hogy könny szökött a szemébe, amikor a rajztár munkatársa egy kis állványon elénk tette a csodálatos Michelangelókat és Raphaeléket.

És valami, amire sohasem gondoltam korábban: Raphael egyik rajzán *meztelen* még a Madonna! Mármost a befejezett képeken Mária sohasem meztelen, esetleg szoptat, esetleg látni a meztelen vállát is, de ahhoz, hogy a művész fel tudja öltöztetni a női alakot, akiről a Madonnát mintázta, először meg kellett rajzolnia annak ülő aktját. Ezeken a rajzokon keresztül tehát be tudtunk pillantani egy nagy olasz művész műhelytitkaiba. És azt az igazságot is bizonyítva láttuk, ami persze közhely: az „örök” fogalmát leginkább egy nagy művész képes megközelíteni, azzal, hogy megörökít egy női testet, arcot vagy mozdulatot. „A népet / túléli a szobor”, írta Théophile Gautier. Meg a kép, a rajz, a zenedarab, s reméljük, a vers is.

Gömöri György

FAZAKAS LÁSZLÓ

A VILLAMOS ÁRAM BEVEZETÉSE KOLOZSVÁRON (1894–1906)

Bevezetés

■ A modern kori Kolozsvár történetírásában igen kevés adatot találni a villamos áram bevezetéséről. A témával kapcsolatban eddig nem született feldolgozás, és a levéltári iratok is korlátozott mennyiségben állnak rendelkezésre. Kutatásom célja a kolozsvári villamos áram – mint fontos modernizációs tényező – bevezetésére tett intézkedések, tárgyalások, szerződések, továbbá a gázgyár által generált konfliktus bemutatása. A dokumentumok hiánya miatt egyik elsődleges forrásként a korabeli sajtó szolgált, a vita tárgyalagos ismertetéséhez több, különböző politikai irányultságú lapot néztem át.

Az ipari forradalom és az 1867-es kiegyezés hatására az erdélyi városok robbanásszerű fejlődésnek indultak a 19. század második felében, a városiasodási folyamatok felgyorsulása a modern infrastruktúra kialakulásához vezetett. A vasút kiépítése szintén hozzájárult számos város erőteljes fejlődéséhez, míg máshol annak hiánya miatt a települést elmaradottság és lassú progresszió jellemezte.¹ Ez érthető, hiszen ekkoriban a vasút jelentős civilizációs vívmánynak számított, távolságok rövidültek le általa, kapcsolatot alakított ki a helyi kis piacok között, és összekötötte a nyersanyag-lelőhelyeket a feldolgozó központokkal, ezzel segítve elő a kapitalista piac meggyökerezését Magyarországon.² A kapitalizmus terjedése az erdélyi városok számára is nagymértékű gazdasági fejlődést hozott, viszont itt fontos megemlíteni, hogy jelentős társadalmi következményekkel is járt. Megsokasodtak a nincstelének, a munkanélküliek, ráadásul a helyi kisipar is hanyatlásnak indult.³ Mindezek ellenére a lakosság városokba történő migrációja átalakította a települések szerkezeti felépítését, és az urbanizációs folyamatokat egy új sebességre kapcsolta,⁴ amely hosszú távon kedvező változásokat eredményezett a városok számára.

A polgári társadalom átalakulása szintén nagy hatással volt a városok modernizációs folyamatára. A 19. század vége felé a polgárság egyre konszolidáltabb anyagi viszonyok között élt, ennek következtében

igényesebb környezetre és kulturált időöltési lehetőségekre vágyott. Ezek a változások jelentősen befolyásolták a városok arculatát, ekkoriban kezdtek el a sétányok, köztertek, parkok, terek kiépítését.⁵ A kiegyezést követő évek Kolozsváron is számos területen rohamos fejlődést hoztak. Már a 19. század elején elkezdődtek a városszépítés és köztisztaság iránti igény kielégítését célzó társadalmi mozgalmak, de csak 1867 után indulnak be a korszerű urbanizációs folyamatok. Ezek a hirtelen történő átalakulások a várost olyan, addig ismeretlen kihívások elé állították, melyek alapjaiban változtatták meg a benne lakók életét és igényeit.

Kolozsvár mint Erdély egyik legszámottevőbb gazdasági és egyetemi központja nem engedhette meg magának, hogy infrastruktúrája ne legyen a kor előírásainak megfelelő. Ennek érdekében mind a városvezetés, mind az egyetemi tanárok és polgárok a maguk koncepciója alapján szeretnék volna a várost egy új, modern korszakba léptetni. A kezdeti változások által generált társadalmi-gazdasági átalakulások az 1870-es évek elején még nem tűntek akkora jelentőségűeknek, hatásuk csak a későbbi időszakban vált igazán meghatározóvá. (A vasút kiépítése révén a kisipar hanyatlásnak indult, másrészt véget vetett Kolozsvár elszigeteltségének, és bekapcsolta a Monarchia összpiacába, az egyetem megalapítása a város vonzáskörének növekedésével, az értelmiségi szféra kiszélesedésével járt, a gázgyári szerződés megkötése ugyanakkor stagnáló állapotot eredményezett bizonyos modernizációs folyamatokban stb. A kor két jelentős közgazdász szakértője, Kőváry László⁶ és Galgóczy Károly a vasút kiépítését különböző szempontból vizsgálta. Míg az előbbi szerint a vasút jelentős mértékben fellendítheti a város gazdasági életét, utóbbi arra hívta fel a figyelmet, hogy Kolozsvár fő termelői osztálya elveszítheti a piacait, ennek pedig negatív következményei lesznek. Éppen ezért nagyon fontos a már meglévő helyi kisiparnak a felkarolása és megóvása.)⁷

Az 1880-as években dr. Haller Károly⁸ polgármester konstatálta először, hogy Ko-

lozsvár számottevő városzerkezeti módosításra szorul. Hivatali ideje alatt, 1884-86 között végzett nagyméretű átalakításokat, elsősorban a főtéri Szent Mihály-templom körüli romos épületek lebontásával tette szebbé a város arculatát.⁹ Kőváry László 1890-es írása is a tér megszépüléséről tanúskodik: „Kolozsvár, Erdély egykori fővárosának piaca a legfestőibb látványok egyike. Közepén négy század előtt templom s korunkban melléje egy torony emeltetett, melyek nagysága, szépsége s műbecs tekintetében bármely város büszkeségei lehetnének.”¹⁰ Az ő nevéhez fűződik továbbá a Trencsin tér parkosítása, a pénzügyi és erdőigazgatósági palota, illetve a közvágóhíd és katonalaktanya építésének elkezdése. Ezekben az években születik meg az építkezésekre vonatkozó szabályrendelet is, mely kimondja, hogy a városban építendő épületek kivitelezésekor figyelembe kell venni a tűzbiztonsági, közegészségügyi és városépítési előírásokat.¹¹

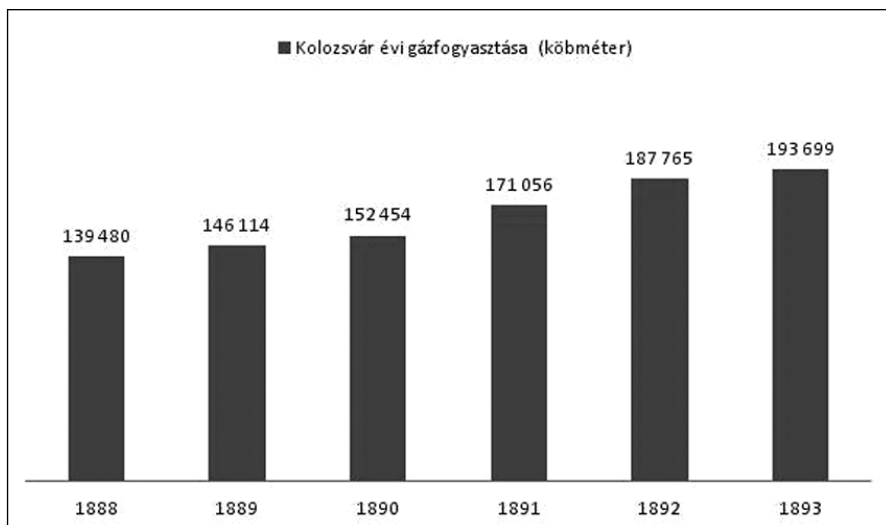
Azonban a városvezetők múltban elkövetett hibái, elsősorban a gázgyári szerződés meghosszabbítása, további nehézségeket okoztak. A gyár felelőtlenségének köszönhetően kialakult konfliktusok egyre terhesebbé váltak a 19. század vége felé. Magyarország s főleg Erdély más városainak a lendületes fejlődése csak tovább fokozta a feszültséget, melyre Kolozsvár nem tudott határozottan reagálni. A stagnáló állapotot előidéző vezetők azt veszélyeztették, hogy a város elveszíti regionális központi jelentőségét.

A kor technikai újításainak bevezetését minden város szem előtt tartotta, a közvilágítási problémák megoldását pedig prioritásként kezelte, hiszen ezt az egyik legjelentősebb civilizációs vívmánynak tekintették akkoriban. Kolozsvár ennek az infrastrukturális folyamatnak nem nagyon tudott eleget tenni, polgárai elégedetlenségére. 1869-ig petróleumlámpákat használtak közvilágításra, és csupán 1870-ben (elég későn, ami az országos viszonylatot illeti) tértek át a gázvilágításra. A hetvenes évek járványai (kole-ra), természeti katasztrófái (tűzvész, árvíz), illetve a kisipar hanyatlása gazdaságilag akadozó, megrekedt állapotot idéztek elő az urbanizációs fejlődés terén, egészen 1879-ig, mivel ekkortájt kezdtek el a nagyobb beruházásokat az infrastruktúra kiépítésében. Jelen kutatásom célja ennek a problémának a vizsgálata. Az alábbi kérdésekre keresem a választ: Mit jelentett a város számára a gázgyári szerződés? Miért a légszeszgyár a város első számú ellensége? Kik voltak azok a városi vezetők, akik szorgalmazták a villamos energia bevezetését? Milyen tárgyalásokat folytattak ez ügyben? Milyen cégek ajánlkoztak a villamos áram bevezetésére?

A szerződés

■ A kiegyezést követően Kolozsváron érzelhetően fellendült a modernizációs folyamat, a polgárság egy része az igényesebb környezet megteremtése (közvilágítás, csatornázás) érdekében egyre nyomatékosabban fejezte ki akarátát. Emiatt a városi tanács ügyvezetésében a legfontosabb problémák egyike a közvilágítás megoldása volt, ezért 1869-ben szerződést kötöttek a berlini és bécsi tulajdonban lévő légszeszgyárral.¹² A szerződés kizárólagos jogot, vagyis harmincéves monopóliumot biztosított a gázgyár számára. A cég 1890-ben igyekezett megerősíteni szerződését a várossal, és új javaslattervezetet dolgozott ki, melyet egy külön szakbizottság¹³ átvizsgált, és április 18-án nyilatkozatot adott ki, melyben kijelentette, hogy a hosszabbítás a jelen feltételek mellett igen kedvező a városra nézve. A benyújtott szerződésben a következő kiegészítések szerepeltek: a régi szerződésből még 11 év volt hátra, amit a gázgyár elengedett a városnak, emiatt a köbméterre szabott árakat is csökkentette. Kész volt továbbá a Nagy utcában véget érő gázvezetéseket a pályaudvarig ingyen berendezni, lámpákat és oszlopokat elhelyezni, és kijelentette hajlandóságát arra vonatkozóan is, hogy 1901-től villamos világításra térjen át. Ezek ellenében a gázgyár kérte a várost a szerződés újabb harminc évre szóló meghosszabbítására.¹⁴ 1890. május 9-én a városi tanács és a gázgyár tárgyalásokat folytatott a szerződés meghosszabbításáról, amely 1920-ig adott volna újabb monopóliumot, ezt követően az egész gyár felszerelésével együtt a város tulajdonába került volna. A szerződésbe azt is belefoglalták, hogy a gáznak milyen minőségben kell égnie a lámpákban: „A légszesz az égésnél tiszta fehér lánggal világít, a láng tövénél a légszesz kisugárzó nyílásai körül csak csekély kiterjedésben mutat kéklő színt, a láng tetején és szélein sem hosszúra nyúló barnás lángcsukókat nem képez, sem rebegetést, sem pislogást nem okoz. Továbbá a légszesznek olyan tisztának kell lennie, hogy az egész körben semmi kellemetlen szagot ne terjesszen, ne füstölögjön, fémekre vagy színekre káros hatású ne legyen.”¹⁵ A 119. számmal hozott törvényhatósági határozatot,¹⁶ amely meghosszabbította a szerződést, a városi tanács közgyűlése¹⁷ egyhangúan elfogadta. Ezt felterjesztették belügyminisztériumi jóváhagyásra, amit a miniszter július 16-án szentesített. Augusztus 14-én egy pótszerződést készítettek, amelyet a minisztérium szintén jóváhagyott augusztus 28-án.¹⁸ A szerződés egészségének lényege, hogy Kolozsvár szabad királyi város meghatározott időtartamra ki-

zárólagos jogot biztosít a gázgyár számára, és a szerződés idejére senki másnak egyenlő vagy hasonló jogot engedélyezni nem fog.¹⁹ Kolozsváron minden köbméter után 18 krajcárt fizettek a magánosok, míg a város köbméterenként csupán 15 krajcárt.²⁰ A közvilágítási díjat havi rendszerességgel utólag volt köteles befizetni, ha késett vele, akkor 6 százalékos kamatot számoltak fel minden napra.²¹ Ezek magas árak voltak, hiszen Budapesten a gáz köbméterenként 11 krajcárba került, míg Bécsben mindössze 9 krajcár volt.²² A hatalmas összegek kifizetése elégedetlenségeket váltott ki a lakosság körében. A fogyasztás évről évre nőtt, emiatt a gázgyár jelentős bevételre tett szert, a pótszerződésben megállapított köbméterenkénti 2 krajcár engedményt pedig a vízzel kevert légszusz révén próbálták behozni.²³ Kolozsvár évi gázfogyasztásáról²⁴ lásd az alábbi grafikont:

„Kolozsvár levegője kitűnő. Fenyvesek közül tisztán kapjuk. Mi rontani szokta: füst, por, hulladék alig bírja elrontani” – állapította meg az 1890-es évek elején Kóváry László²⁵. Ekkor még ő sem tudhatta, hogy a kolozsvári levegő tisztaságára a későbbiekben a gázgyár bizonyul a legveszélyesebbnek. Mindezek mellett a gázüzem több kellemetlen incidensnek is előidézője volt. Az új szerződés megkötése után egyre több konfliktus bontakozott ki, amit a városvezetők is kezdtek megelégneni. A felelőtlenség következtében okozott balesetek csak tovább fokozták a feszültséget. A gáztársulat vezetői a lakosság manipulálása által akarták a helyzet súlyosbodását elkerülni, és cikket jelentettek meg a helyi újságban, amelyben a gáz alacsony áráról és a villa-

mos energia drágaságáról írtak „ismeretterjesztő” szöveget – igaz, a szerkesztőség külön felhívta a figyelmet, hogy a rovatban megjelent közleményekért nem vállal felelősséget.²⁶ Mindez nem volt elég a kedélyek csillapítására, ennek ellenére a helyi hatóságok figyelmen kívül hagyták a polgárság akaratát, így semmilyen komoly jogi eljárás nem történt a gázgyár ellen. Nem úgy, mint a hasonló helyzetben levő Szeged városában, ahol a városvezetés határozott fellépése folytán beperelték a helyi légszusz-társulatot, és a bíróság hatalmas kártérítésre kötelezte utóbbit, amiért rossz minőségű gázt szolgáltatott.²⁷

A villamos áram bevezetésére tett előintézkedések

■ Az első kezdeményezés a villamos energia bevezetésére már jóval az 1890-ben meg-

kötött szerződés előtt történt: „A nyolcvanas évek elején az egyetem férjijai egy munkálatot dolgoztak ki, mellyel kimutatták, hogy a Nagymalom utcai Kis-Szamos vízi ereje közúti vasutat is hajtana, használható volna ipari erőre és világítana is, ha e célra megfelelő berendezésekkel villamos energiává átalakítatnák. A kérdés már a gyakorlati stádiuma fele haladt, amikor az egész dolog mozgatóját, Szűsz Nándor egyetemi mechanikust a miniszter kinevezte a Budapesten létesített állami mechanikai tanműhely igazgatójává. A nagy eszű kis emberke itt kellett hogy hagyja kedvenc tervét, melynek a megoldásán egész lelkesedéssel csüggött. Eltávozás után senki sem bolygatta többet egész évtizeden át ennek a tervnek a megoldását.”²⁸ Egy újabb mozgalom akkor kez-

dett kibontakozni, amikor a kolozsvári lakosság úgy érezte, hogy a gázgyárral megkötött szerződés nem más, mint ellene irányuló összeesküvés. 1894-ben a polgárság szakbizottságot²⁹ hozott létre, melynek célja az volt, hogy sikeresen bevezesse a villamos áramot Kolozsváron.³⁰ Az év közepére a mozgalom egyre nagyobb visszhangra lelt, emiatt a gázgyár drezdai igazgatója is Kolozsvárra jött tárgyalni dr. Fábinyi Rudolffal,³¹ akinek megígérte, hogy az eseményeket figyelemmel fogják kísérni, elemzik, és ha lehetségesnek látják a megvalósítást, nem zárkoznak el az ügytől.³² A kialakult helyzetet elemző helyi gázgyári képviselők kijelentették, nem vezetik be a villamos energiát, de az erre vonatkozó szerződési jogot hajlandóak lennének a Ganz cégre³³ átruházni, ha a város lemond arról, hogy harminc év múlva a gázgyár a város tulajdonába kerüljön.³⁴ Ezt az 1895. január 24-re összehívott közgyűlés során tárgyalták meg. Szvacsina Géza alpolgármester ismertette a légszuszgyár javaslatát, melynek egyik pontját képezte, hogy csakis a Ganz cég szerződéstervezetét fogadják el. A városi képviselők nagyobb része örömmel fogadta a tervet, de a benyújtandó dokumentumokat jogi és pénzügyi szempontból tüzetes vizsgálat alá vetették.³⁵ A Ganz társulatot is felszólították ajánlat beadására, amit 1895 áprilisában a városi tanács elé is terjesztettek. Ajánlatuk röviden a következőket tartalmazta: „kész az utcákban a város kívánságára föld alatti kábelhálózatot létesíteni, ha a kérdéses határozaton belül a magánosok részéről dekaméterenként legalább 8 hektó watt 600 órai évi átlagos áramfogyasztás legalább 3 évre biztosítva lesz. [...] A szerződés szerint húsz évre kizárólagos, ennek lejártá után pedig további harminc évre kizárólagosság nélkül jogot ad a város arra, hogy a város útjait, nyilvános tereit, úgy a mostani, mint a netán változható városi határban villamos áram vezetésére szolgáló kábelek vagy sodronyok lerakására, illetve vezetésére felhasználja, valamint arra is, hogy a Kolozsvár szab. kir. város területén belül villamos áramot világítási vagy egyéb célokra a magánosoknak vagy közintézeteknek eladhasson, illetve iparszerűleg szolgáltatson. A villamos áram ára 100 watt óránkénti világítási célra 5 kr, erőátviteli célra 3 kr. A fenti árból a fogyasztók a következő engedményekben részesülnek: 1. a nálunk berendezett összes lámpáknak évi átlagos 600 órán át való igénybevétele után 5%-ban. 2. a nálunk berendezett összes lámpáknak évi átlagos 1000 órán át való igénybevétele után 10%-ban. 3. a nálunk berendezett összes lámpáknak évi átlagos 2000 órán át

való igénybevétele után 20%-ban. 4. a nálunk berendezett összes lámpáknak évi átlagos 3000 órán át való igénybevétele után 30%-ban.”³⁶ A további tárgyalások a városi tanács és a cég között megfeneklettek. Ennek több oka is lehetett. Először is a város nem volt hajlandó egy másik cégnek monopóliumot adni, másodsor pedig a légszuszgyár és a Ganz cég együttműködése kudarcot vallott. Kolozsváron a villamos energia bevezetése igen erőteljes érdekekbe ütközött, amelyeket sem a mozgalmat elindító polgárság, sem a szakbizottság, sem pedig a városi tanácsosok nem tudtak legyűrni. Ekkor azonban még tervezték, hogy a gyár az összes lámpáját Auer-égőkkel fogja felszerelni. Dr. Abt Antal³⁷ kolozsvári egyetemi tanár az Auer-égők³⁸ hosszas tanulmányozása után kijelentette, ezek kétszer kevesebb légszusz fogyasztanak, és négyzertre nagyobb fényt bocsájtanak ki, mint a hagyományos égők. Ezáltal a város négyzertre nagyobb fényt nyer, és az 50%-os gázmegtakarítással bőven tudná fedezni az Auer-égők beszerzését. Szükség is volt anyagi forrásokra, hiszen az Auer-féle lámpás anyaga, az ozmium³⁹ rendkívül ritka és igen drága volt, sokkal drágább, mint az arany vagy a platina. Akkoriban csak évi 120 kg ozmiumot tudtak kitermelni.⁴⁰ A fizikus szerint ezek az égők ötször kevesebb hőt termelnek, mint a villamos izzók, emiatt igen hasznos volna a Redoute termet ezekkel felszerelni, mivel a bál rendezvényeknek kellemesebb hőmérsékletet biztosítanának.⁴¹ 1898. július 21-én a városi vezetők közgyűlést tartottak a kolozsvári légszuszvilágítás ügyében. A tanács azt szerette volna, ha a gázgyár végre elhatározná magát, hogy kicserélje összes lámpaégőit Auer-féle izzókra. A gyár azonban akkora összegért volt hajlandó mindezt elvégezni, hogy a közgyűlés kénytelen volt lemondani a nagyobb és olcsóbb fényt adó Auer-lámpákról.⁴² Később a törvényhatósági bizottság jogi és pénzügyi szakosztálya elhatározta, hogy legalább a főtéren felállítanak pár lámpaoszlopot Auer-féle égőkkel.⁴³ Végül a 20. század elején már több mint 400 Auer-égőt szereltek fel a köztereken és utcákon.⁴⁴

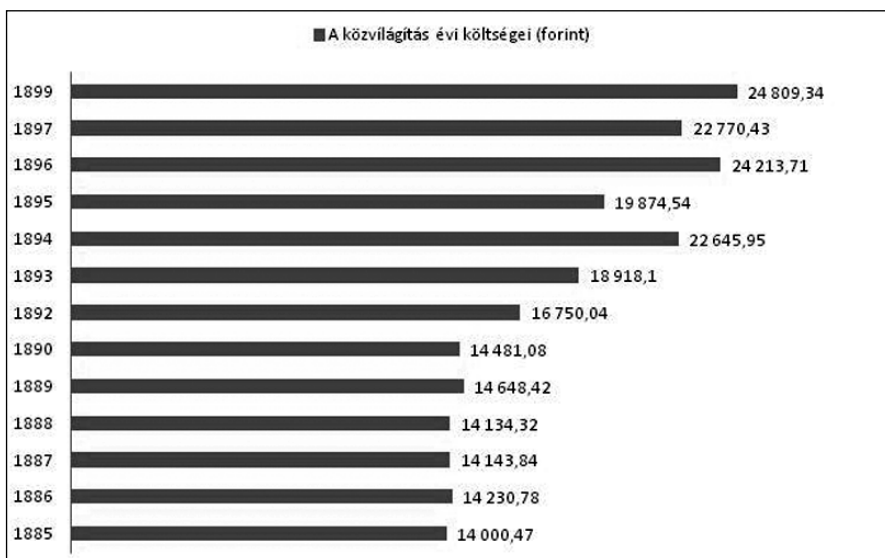
A villamos áram bevezetésére ajánlatot tevő cégek

■ A kedvezőtlen helyzetet kihasználva a villamos áram bevezetésére egy másik ajánlkozó is akadt. Egy budapesti részvénytársaság felvásárolta a kolozsvári közúti vasút részvényeit, és ajánlattal fordult Kolozsvár városi tanácsához, melyben kijelentették: „az a törekvésük, hogy a jelenleg

gőzüzemű vasutat villamos üzeműre változtassák, ha a város a cégnek bizonyos időre engedélyt adna, a villamos erő ipari célra való szolgáltatására, és egy bizonyos időtől kezdve a villamos világításra.”⁴⁵ Egy, Horovitz Sámuel nevű magánvállalkozó szintén próbálkozott megnyerni a városi képviselőket a villamos energia bevezetésére. Terve az volt, hogy a Hideg-Szamoson vízműtelepet létesít. Erre a célra az államkincstártól megszerezte a Kis-Szamos felső folyásának a vízi erejéről szóló dokumentációt. A vízi erő akár 1000 lóerő kifejtésére is képes lehetett, melyet a városi felhasználók körében értékesített volna.⁴⁶ A két társaság ajánlatát tárgyaló városi vezetés döntését nem ismerjük, de nagy valószínűséggel elutasították azokat, mivel a következő években már ismét más vállalkozók akarták a villamos áramot bevezetni.

A városi képviselet 1898. november 15-ei közgyűlésén Nagy Lajos városi képviselő panaszt tett a légszuszgyár ellen; kifejtette, miszerint a gyár olyan rossz minőségű gázt szolgáltat a lámpákba, hogy azok nem képesek kellően megvilágítani az utcákat és tereket. Kérte a gyűlést, utasítsa a városi tanácsot, hogy e tekintetben erélyesen intézkedjen. „Kolozsvár városának 22 537 forint 65 krajcár kiadásába kerül az a törekvése, hogy alkonyat után a sötétséget némiképp eloszlassa. A város a légszuszgyárért fizet 14 000 forintot, a petrólevilágításért 5366 forintot, a lámpagyújtóknak 2482 forintot, a lámpafelügyelő fizetéséért 300 forintot, a hivatalainak világításáért pedig 388 forintot, ez pedig összesen 22 537 forint.”⁴⁷ A következő években egyre többet fizettek a gázfogyasztásért.

1899-ben Szájbély Gyula udvari tanácsos és Mandel Pál⁴⁸ képviselő kérését nyújtottak be a városvezetéshez, melyben kifejtették, hogy a vármegye alispánjától engedélyt kaptak vízműtelep építésére a Hideg-Szamoson, amely által be kívánnák vezetni Kolozsvárra a villamos áramot. Ennek megvalósítása érdekében máris drótvezető oszlopokat szándékoztak volna felszerelni a város utcáiban.⁴⁹ 1900-ban a két vállalkozó versenytárgyalást hirdetett meg, amelyre ajánlatok is érkeztek. A pályázatot a Melocco cég nyerte, amely azonnal aláírta a szerződést a vállalkozókkal, és kijelentette, hogy ez év november 30-áig a vízművet készen átadja.⁵⁰ A villamos erő egységárait illetően a vállalkozó képviselők ajánlatot nyújtottak be a városvezetéshez, melyben az energia ára a fogyasztó és vállalkozó között külön egyezkedés tárgyát alkotta, és ha az egyezés nem jön létre, a városi fogyasztóknak 2 krajcárt kell fizetniük óránkénti 1 hektowattért, melyből a következő engedmények származnak: 1. 1000 órai használat után 15%, 2. 2000 órai használat után 30%, 3. 3000 órai használat után 40%, 4. 4000 órai használat után 50% kedvezmény jár.⁵¹ A tárgyalások 1900 májusában megakadtak, mivel a cég nem volt hajlandó elfogadni a város által alapított szakbizottság szerződési tervezetpontjait (hogy melyek voltak ezek a pontok, a fennmaradt iratok hiányában nem lehet tudni).⁵² Június 28-án a város törvényhatósági bizottsága felfüggesztette a vállalkozókkal folytatott tárgyalásokat, és újabb pályázatot akart hirdetni a villamos energia bevezetése céljából.⁵³ Eközben a gázyár minden energiáját arra összpontosította,

hogy érdekeit minél jobban megvédje és a villamos áramot bevezetni akaró cégeket megkönyvézze. A kolozsvári közúti vasutat megvásárló budapesti részvénytársaságnak, a villamos áram bevezetésére tett ajánlatok többször is felröppent a hír, miszerint kartell készülődik közte és a légszeszgyár között. Ezt Somodi István városi képviselő is megemlítette a szakbizottsági gyűlésen. A feltevésnek az volt az alapja, hogy a gázgyár háromszáz lóerőnek megfelelő villamos erőt (azaz teljesítményt) világítási célra előjegyzett. A kolozsvári villamos bizottság figyelmeztette a két céget, hogy éberrel figyelni fogja a köztük történő üzleti „bonyolításokat”.⁵⁴

Ez év szeptemberében gyűlést tartottak Fekete Nagy Béla⁵⁵ tanácsos elnöklete alatt, a tárgyalások a pályázatok kiírása körül folytak. Egy szabályrendelet kidolgozása után rögtön versenytárgyalást szereztek volna kihirdetni.⁵⁶ Azonban ez ismeretlen okok miatt késett, ezért újabb tanácskozásokat szerveztek. Annak érdekében, hogy a pályázat kiírását jogi úton a légszeszgyár ne tudja megtámadni, 1901. április 10-én jogászi gyűlést hirdettek meg, amelynek helyszíne az iparkamara tanácssterme volt.⁵⁷ A jelenlévők ádáz vitát folytattak a villamos energia vezetésének kérdésében. A tárgyalások április 15-én folytatódtak a meghívott szakbizottsági tagok⁵⁸ között. A legnagyobb vitát a monopólium kérdése váltotta ki. A városi tanács két pártra szakadt, ebből kifolyólag pedig szavazás útján döntöttek a kérdésben: a szakosztály tagjai 17 igennel és 6 nemmel elfogadták dr. Kiss Mór⁵⁹ indítványát, mely a monopólium megadását támogatta.⁶⁰ Ennek ellenére a május 10-i tárgyaláson újabb szavazást kezdeményeztek, melynek eredménye döntetlen volt: ugyanannyian szavaztak a monopólium mellett,⁶¹ mint ellene.⁶² A megismételt szavazáson részt vett gróf Béli Ákos⁶³ főispán is, aki leadott voksával a monopólium melletti szavazók táborát erősítette.⁶⁴ Az elfogadott szerződés tervezet miatt családott városi polgárság körében mozgalom indult, és egy beadványt készítettek, melyben kijelentették, hogy szerintük veszélyes és a polgárság érdekeivel összeférhetetlen lenne, ha a város monopóliumot adna a villamos energiára.⁶⁵ Azt, hogy a monopóliumot támogató szerződés tervezet vagy a városi tanács javaslata került a pályázati hirdetésbe, a kutatás mai állása szerint nem lehet tudni. Az mindenestre biztos, hogy a villamos áram bevezetése mellett foglaltak állást, mivel 1902 áprilisában engedélyt adtak a versenytárgyalás kihirdetésére.⁶⁶ Szeptember 1-jén a pályázat határideje lejárt, azonban az ajánlattevő cégek valamilyen okból nem vállalták el a villamos áram

bevezetését. Ennek a pályázatnak a sikertelensége miatt újabbat hirdettek, melynek határidejét 1903. március 10-ére tették.⁶⁷

1903. március 10-éig összesen hét pályázat érkezett be: 1. Az újpesti Egyesült Villamos RT, 2. Siemens és Halske RT, 3. a Hazai villamossági RT, 4. Heinrich Berck egy prospektust küldött be a villamos készületekre, 5. a budapesti Magyar Schuckert Művek, 6. Ganz és Társa, 7. Popper István mérnök ajánlata.⁶⁸ Az ajánlatok megvitatására minden céggel külön tárgyalásokat folytattak. A városi tanács az ajánlatok szakszerű megvizsgálására felkérte Wittmann Ferenc⁶⁹ műegyetemi tanárt, Bogdánffy Ödönt,⁷⁰ a Földművelési Minisztérium főmérnökét és a Kereskedelmi Minisztérium főmérnökét, Hollós Lajost.⁷¹ A bizottság tagjai alapos vizsgálatokat és megfigyeléseket végeztek, hiszen munkájuk csaknem egy évig tartott. 1904 februárjában, újabb szakmai tárgyalást követően, Kolozsvár városvezetése a Ganz és Társa cég módosított ajánlatát fogadta el.⁷² Az év folyamán már el is kezdődtek az építkezések, de csak 1906-ra fejeződtek be a munkálatok. Kolozsvár városának sikerült a több mint egy évtizedes „villamos háborúját” megnyernie. 1907-re már 218 utcában 1416 villanyégő⁷³ oszlatta el Kolozsváron a városiak körében már szálóigévé vált „egyiptomi sötétséget”.

Következtetések

■ A modern, 19. század feltételeinek eleget tenni akaró Kolozsvár megtapasztalhatta a kiegyezést követő gyors fejlődéssel kecsegtető korszak előnyeit és hátrányait egyaránt. Egyes területeken a városnak sikerült jól alkalmazkodnia, ilyen volt például a kereskedelmi szektor. Ami a város infrastruktúrájának kiépítését illeti, Kolozsvár nem tudott megfelelő ütemben lépést tartani a magyarországi nagyobb városokkal. A villanyvilágítás elterjedése Magyarországon viszonylag korán bekövetkezett (Temesvár 1885-ös átállása nemcsak Magyarországon, de Európában is az első volt), és a legtöbb nagyvárosnak, sőt több kisebb egykori mezővárosnak is sikerült a 19. század végére bevezetnie a villanyvilágítást. Kolozsvárról ez nem mondható el, hiszen több mint egy évtizeden keresztül folyt a szélmalomharc. Az állandó politikai viták, szakmai tárgyalások, „villamos közgyűlések”, polgári mozgalmak mégsem hoztak eredményt. Először a gázgyárral kötött szerződés késleltette a város villamos árammal való ellátását. Ez különben nem csak Kolozsvárra volt jellemző, hiszen a helyi gázgyárral kötött szerződés Budapesten, Szegeden és Szombathelyen is jelentős gondokat okozott. Ez azzal magya-

rázható, hogy több városban is monopólium joggal ruházták fel a gázgyárakat. Kolozsváron a városvezetés képtelen volt erőteljesen fellépni a légszuszgyár ellen, mivel több képviselő is jó kapcsolatokat ápolt a társulattal, amely visszaélt helyzetével. Az 1900-as év a fordulat éve volt: az újonnan választott polgármester, Szvacsina Géza (a korábbi alpolgármester) új lendületet adott a villamos ügynek, 1903-ban versenytárgyalást hirdettek, amelyet a Ganz és Társa cég nyert meg, és 1906-ig befejezték a Hideg-Szamosi

villamos telep építését. A város hatalmas, 5 000 800 koronát meghaladó összeget áldozott a villamos áram bevezetésére. Az előljárók egy évtizednél is tovább tartó tehetetlensége és inkompetenciája miatt a gazdasági fejlődés stagnált, azonban a villamos energia bevezetése után egyéb urbanizációs folyamatok is felgyorsulhattak, és a lassú felzárkózás ellenére Kolozsvár Erdélyben megőrizte központi szerepét, és a kiépített infrastruktúrájának köszönhetően igazi nagyvárossá vált.

■ JEGYZETEK

1. Dövényi Zoltán: *Fejlődési folyamatok az I. világháború végéig*. In: *Magyarország a XX. században*. Szerk. Kollega Tarsoly István. Szekszárd, 1996–2000. 232–233.
2. Egyed Ákos: *Falu, város, civilizáció*. Buk., 1981. 148.
3. Egyed Ákos: *Köváry László gazdasági nézetei*. In: *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából*. Szerk. Somai József. Kvár, 2001. 123.
4. Melega Miklós: *A modern város születése*. Szombathely, 2012. 20.
5. *Magyarország története a 19. században*. Szerk. Gergely András. Bp., 2005. 117.
6. Köváry László (Torda, 1819. júl. 7. – Kvár, 1907. szept. 25.) Tanulmányait Kolozsváron kezdte az unitárius kollégiumban, majd ezt követően, jogi gyakorlatokat folytatott a marosvásárhelyi királyi ítélőtáblán. A forradalom kitörésekor politikai lapot indított Kolozsváron (*Ellenőr*). A szabadságharc leverése után a *Pesti Napló* munkatársa lett, később innen került vissza Kolozsvárra, ahol ideje nagy részét írással tölti, továbbá a város modernizációs folyamatainak elősegítésében fejt ki jelentős munkát. In: *Kolozsvár 1000 éve*. Szerk. Dáné Tibor Kálmán, Egyed Ákos, Sipos Gábor, Wolf Rudolf. Kvár, 2001. 176–182.
7. Egyed Ákos: *A korszerűsödő Kolozsvár három évtizede (1867–1900)*. In: *Kőfallal, sárpalánkkal*. Szerk. Németh Zsófia, Sasfi Csaba. Debrecen, 1997. 91.
8. Haller Károly (Nagyszeben, 1836. okt. 14 – Bp., 1911. febr. 7.) Kezdeti tanulmányait Nagyszebenben és Nagybányán végezte. Majd ezt követően Budapesten szerzett jogi diplomát. Szolgálati éveit a nagyszebeni kincstári ügyészségnél kezdte, innen nevezték ki először a jogakadémia tanárává, majd pedig az újonnan felállított kolozsvári tudományegyetem oktatója lett. Mint önérzetes és tudatos polgár rögtön Kolozsvárra érkezése után a város arculatának az átalakításában vállalt vezető szerepet. 1865-ben megalapította a Sétatér Egyletet, majd 1869-ben a polgári lövöldét. Kezdeményezője és alapító tagja volt a Szépitő Egyletnek, ahol a főtéri templom körüli épületek lebontásával, az Erzsébet sétátút, Erzsébet-szobor és Erzsébet-híd létesítésével járult hozzá a város arculatának az átalakításához. Fáradhatatlan modernizációs munkásságának köszönhetően elnyeri Kolozsvár polgármesteri székét, amely hivatalát két évig tölti be. Szervező és építő jellegű képeségeit teljes mértékben a város javára fordította. A város urbanizációs folyamatainak a kiépítése: a washíd, csapatkórház, kövägőhíd, vízvezeték, pénzügyi és erdészeti palota, Emke-park mind Haller Károly polgármester kezdeményezésére történt. A város közigazgatási befolyását is növelte, mivel sikerült elérnie, hogy a postai igazgatóságot Nagyszebenből Kolozsvárra költöztessék. A 16 évnyi vajudást követően, a honvédelkötanya felépítése tovább növelte a város vezető szerepét a régióban. In: *Emlékkönyv Dr. Haller Károly működéséről*. Szerk. Kuzskó István, Kolozsvár, 1906.
9. Killyéni András: *Polgári életvitel a dualizmus kori Kolozsváron (1867–1914)*. Szín 17. évf. (2012) 3. sz. 56-62.
10. Gaál György: *Köváry László és Kolozsvár*. Keresztény Magvető 100. évf. (1993) 3. sz. 149–157.
11. Killyéni András: i. m. 57.
12. Egyed Ákos: *A korszerűsödő Kolozsvár három évtizede (1867-1900)*. In: *Kőfallal, sárpalánkkal*. Szerk. Németh Zsófia, Sasfi Csaba. Debrecen, 1997. 112.
13. A szakbizottság tagjai: dr. Abt Antal és dr. Fábinyi Rudolf egyetemi tanárok, dr. Groisz Gusztáv városi képviselő, dr. Finály Henrik mérnök.
14. Kolozsvár IX. évf. 1895. jan. 29.
15. *Ellenzék* XVI. évf. 1895. nov. 28.
16. A határozati jegyzőkönyvet hitelesítették: gr. Bély Ákos főispán, dr. Szabó Gyula főjegyző, dr. Rózsashegyi Aladár, Kondász Ferencz, Virányi István és Keresztény Imre városi bizottsági tagok.
17. A közgyűlés fontosabb tagjai: Béli Ákos főispán, Szabó Gyula főjegyző, Bak Lajos, Bakonyi József, Benel Ferenc, Biasini Sándor, Bíró János, Czinkmántóri Ottó, Csiky Viktor, Deák József, Dobál Antal, Dorgó Albert, gr. Esterházy János, Ferencz József, Ferenczi Ignác, dr. Finály Henrik, Gámán Zsigmond, dr. Groisz Gusztáv, dr. Haller Károly, Haller Rezső, Helfi Adolf, Holdampf Gergő, Horowitz Sámuel, Hutflész Károly, Kövári László, Merza Joachim, Mihály László, Szász Béla kir. törvényszéki bír., Szász Gerő ref. püspök, Trandafir Miklós, Vályi Gábor, Weisz Mór, Vikol Lajos, Wolf János.
18. Kolozsvár IX. évf. 1894. jan. 20.
19. *Ellenzék* XV. évf. 1894. jan. 28.
20. *Ellenzék* XVIII. évf. 1897. ápr. 21.
21. *Ellenzék* XVI. évf. 1895. jan. 28.

22. Ellenzék XVI. évf. 1895. jan. 26.
 23. Ellenzék XVI. évf. 1895. jan. 26.
 24. Ellenzék XVI. évf. 1895. jan. 26.
 25. Egyed Ákos: *Köváry László közgazdasági nézetei*. In: *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjától*. Szerk. Somai József. Kvár, 2001. 125.
 26. Kolozsvár VIII. évf. 1894. febr. 3.
 27. Ellenzék XVIII. évf. 1897. dec. 24.
 28. Ellenzék XVI. évf. 1895. jan. 26.
 29. Tagjai: Dr. Fábrinyi Rudolf egyetemi tanár, a bizottság elnöke, Szász Domonkos református püspök, közeleti személyiség, Polcz Rudolf, Kuskó István, Pataky Leó, Ditrói Mór, Bartha Gergely, Benigni Sámuel, Hirschfeld Sándor, Bak Lajos, Fekete Ferenc, Gámán Zsigmond, Hindy Árpád, Magyar Mihály, Nagy Gábor, Pataki Viktor, Salamon Antal, Szekula Ákos, Jakab Miklós jegyző, Darnay István pénztáros.
 30. Ellenzék XV. évf. 1894. jan. 13.
 31. Fábrinyi Rudolf. (Jósva, 1849. máj. 30. – Budapest, 1920. márc. 7.) – egyetemi tanár; Budapesten vegyészdiplomát szerzett, majd tanársegéd volt a műgyetemen. Kétéves grazi és müncheni tanulmányútja után, 1878-tól a kolozsvári egyetem vegytanprofesszora, valamint a vegyész-kísérleti intézet igazgatója volt. Nevéhez fűződik a modern szerves kémiai kutatás kezdete Magyarországon. A németországi, svájci és olaszországi kémiai intézetek tanulmányozása után, tapasztalatait felhasználva megszervezte a kolozsvári Kémiai Intézetet. In: *Magyar Életrajzi Lexikon*. Szerk. Kenyeres Ágnes. <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html>
 32. Ellenzék XV. évf. 1894. aug. 9.
 33. A cég üttörőnek számítot a villamos energia előállításához szükséges erőművek elkészítésében, már 1883-ban megkezdte a turbinák gyártását, és az azóta megépített kilencven turbinából 58 Magyarországon, a többi pedig külföldön került alkalmazásra. A magyar mérnök és építész egyesület közlönye 1888. XXII. évf. 4. szám.
 34. Ellenzék XV. évf. 1894. nov. 26; Kolozsvár VIII. évf. 1894. dec. 7.
 35. Ellenzék XVI. évf. 1895. jan. 24; Kolozsvár IX. évf. 1895. jan. 24.
 36. Ellenzék XVI. évf. 1895. ápr. 25.
 37. Abt Antal fizikus, egyetemi tanár, a földmágnesség kutatója. 1850–56 között mérnöki tanulmányokat folytatott, majd fizikát hallgatott Bécsben. 1871–72-ben az ungvári gimnáziumban, ill. a budai főgimnáziumban tanított. 1871–72-ben a pesti tudományegyetem kísérleti fizika tanszékén magántanár, 1872-től a kolozsvári egyetemen a kísérleti fizika első professzora, 1883–84-ben az egyetem rektora. Több kísérleti fizikai tankönyvet írt. In: *Magyar Életrajzi Lexikon*. Szerk. Kenyeres Ágnes. <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC00003/00055.htm>
 38. Az 1890-es évek szenzációja az Auer von Welsbach által tökéletesített izzóharisnyás gázégő, mely a lakásvilágításban szinte azonnal kiszorította a nyíltlángú lámpákat, és az akkoriban már terjedő villanyvilágítással szemben újabb negvedszázadra biztosította a gázvilágítás versenyképességét. Az izzóharisnya hengeres, kesztyűujj- vagy méhkasszerű textilhuzat, melyet ritkaföldfémek sóival, elsősorban tórium-nitráttal itatnak át. Ha a harisnyát alulról bunzenlánggal hevítik, a tórium-nitrát oxidá alakul, és a magas hő hatására erős sárgásfehér fényt bocsát ki. Az Auer-lámpa gyors elterjedését elősegítette a nyíltlángú lámpákhoz képest alacsonyabb gázfogyasztása és az izzóharisnya jelentős, már az elektromos lámpákéhoz mérhető fényereje. <http://www.vgfszaklap.hu/lapszamok/2008/aprilis/bekebeli-vilagitechnika>
 39. Kémiai elem, mely átmeneti fémként jellemezhető.
 40. A magyar mérnök és építész egyesület közlönye 1899. XXXIII. évf. 2. 1. sz.
 41. Ellenzék XVI. évf. 1895. aug. 28.
 42. Ellenzék XIX. évf. 1898. júl. 22.
 43. Ellenzék XIX. évf. 1898. szept. 6.
 44. Egyed Ákos: *A korszerűsödő Kolozsvár három évtizede (1867–1900)*. In: *Kőfallal, sárpalánkkal*. Szerk. Németh Zsófia, Sasfi Csaba. Debrecen, 1997. 112.
 45. Kolozsvár X. évf. 1896. dec. 3.
 46. Kolozsvár X. évf. 1896. aug. 1; Kolozsvár XI évf. 1897. jan. 4.
 47. Ellenzék XIX. évf. 1898. nov. 16.
 48. Mandel Pál (Nyírbátor, 1839. január 6. – Bp., 1908. február 7.). Ügyész és volt országgyűlési képviselő. Jogi tanulmányait Pesten és Bécsben végezte, s azok befejeztével ügyvédi irodát nyitott a fővárosban. 1875-ben választották meg először a nyírbátori kerületben, melyet négy országgyűlésen képviselt szabadelvű programmal. Előbb a mentelmi, 1881-től az igazságügyi bizottság tagja volt, és mint ilyen részt vett a gyámsági törvény, a szerzői jogról szóló törvény és a közjegyzői törvény javaslatának tárgyalásában, 1878-ban szót emelt a halálbüntetés eltörlése érdekében. In: *Magyar írók élete és munkái*. Szerk. Szinyei József. <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html>
 49. Benyó Albin: *A kolozsvári villamos vízerelelep*. Bp., 1913. 2.
 50. Ellenzék XXI. évf. 1900. jan. 17.
 51. Ellenzék XXI. évf. 1900. febr. 21.
 52. Ellenzék XXI. évf. 1900. máj. 18.
 53. Benyó Albin: i. m. 2.
 54. Ellenzék XXI. évf. 1900. ápr. 21.
 55. Fekete Nagy Béla. Tanulmányait Kolozsváron kezdte, majd egy-egy szemesztert Londonban és Párizsban töltött. Ezt követően a kolozsvári törvényhatósághoz került, ahol huszonöt évig szolgálja a várost tanácsosként, majd pedig alpolgármesterként. Nagymértékben hozzájárult a pénzügyi, illetve

- tisztviselői státus átrendezéséhez. Jelentős szerepet játszott a közbvágóhíd és a villamostelep létesítésében. Több tanulmánya jelent meg az erdélyi közgazdasági életéről. Több évig igazgatója volt a kolozsvári Nemzeti Kaszinónak, ahol indítványai révén számos korszerű elképzelésnek a megvalósítója volt, továbbá a Háztulajdonosok elnöke volt. In: *Erdélyi Lexikon*. Szerk. Dr. Osváth Kálmán. Nagyvárad, 1928. 90.
56. Magyar Polgár XXIII. évf. 1900. szept. 12.
57. Ellenzék XXI. évf. 1901. ápr. 10.
58. A meghívottak: dr. Haller Károly, dr. Kiss Mór, Koleszár Sándor, Simonffy István, Benigni Sámuel, Akszemann Albert, Csernánuszky Lajos, Babos Sándor, Demjén Ágoston, Endstrasser Benedek, Gombos Ferenc, Hevesi József, Hirschfeld Lajos, Kovács István, Mattay Kálmán, Nagy Gábor, Pollák Samu, Reil Dániel, Régeni György, Reimann Károly, Reményik Károly, Szilágyi György, Székely Mihály, Varga Dániel, ifj. Varga Dániel.
59. Kiss Mór. (Kolozsvár, 1857. máj. 12. – Kolozsvár, 192?) – Jogász, egyetemi tanár. 1880–84 között a nagyszabedényi jogakadémia tanára (római jog). 1884–1910 között a kolozsvári egyetemen a római jog tanára, a római jog első nyugati szemléletű tudósainak egyike, Windscheid, Ikering tanítványa és követője. Részt vett a Fodor–Márkus-féle Magyar magánjog c. gyűjteményes munka megírásában. In: *Magyar Életrajzi Lexikon*. Szerk. Kenyeres Ágnes. <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html>
60. Magyar Polgár XXIV. évf. 1901. ápr. 16.; Ellenzék XXI. évf. 1901. ápr. 16.
61. Akeszmann Albert, Babos Sándor, Balogh Károly, Boros György, dr. Brandt József, Deák Albert, dr. Deák Albert tisztii főügyész, Drógó Albert, Dobál Antal tisztii főügyész, dr. Engel Gábor, dr. Generisch Gusztáv, dr. Gidófalvy István, dr. Haller Károly, dr. Kiss Mór, Koleszár Sándor, Kondász Ferencz, Kovács István, Merza Gyula, Merza Lajos, dr. Mihály József, Nagy Lajos, Náthán Salamon, dr. Óvári Kelemen, dr. Purjesz Zsigmond, Sági László, dr. Sárkány Lajos, dr. Szamosi János, Szekula Ákos, dr. Szentkirályi Ákos, dr. Török István, Trandafir Miklós, dr. Vályi Gábor, Varga Dániel, ifj. Varga Dániel, Vécei Sámuel, Vikol Lajos, dr. Weisz Miksa, Polcz Rezső alügyész.
62. Benigni Sámuel, Csernánuszky Lajos, Gamán Zsigmond, Gergely Ferenc, Gombos Ferenc, Havasi Armin, Hevesi József, Hirschfeld Lajos, Kuszko István, Könczey Imre, Kömőcsi Pál, Lossy Béla, Magyary Mihály, Mattay Kálmán, Nagy Gábor, Pál János, Pollák Samu, Puskás Béla, Régeni György, Reményik Károly, Simonffy István, Somodi István, Török Sándor, dr. Tutsek Sándor, Wertheimer Vilmos, Szvacsina Géza polgármester, dr. Nagy Mór tanácsos, Salamon Antal tanácsos, Fekete Nagy Béla tanácsos, Vikol Kálmán orvosélnök, dr. Esterházy László főjegyző, dr. Nemes Ferencz aljegyző, Gajzágó Manó főügyész, Deák Pál főkapitány, Jenschenszky Gyula orvosélnök, Vass János orvosélnök, dr. Bartha János főorvos, Póczky Mihály főmérnök.
63. Kolozs megye és Kolozsvár város főispánja volt. A szabadelvű politika híve, hivatali időszaka alatt mindig a legnagyobb pártatlansággal próbálta kezelni az ügyeket. Vasárnapi Újság XXXVII. évf. 1895. szept. 22.
64. Ellenzék XXI. évf. 1901. máj. 11.
65. Ellenzék XXI. évf. 1901. máj. 18.
66. Magyar Polgár XXV. évf. 1902. ápr. 26.
67. Benyó Albin: i. m. 2.
68. Ellenzék XXIII. évf. 1903. márc. 10.; Magyar Polgár XXVI. évf. 1903. márc. 10.; Kolozsvári Friss Újság 1903. márc. 10.
69. Wittmann Ferenc: műegyetemi tanár. Főiskolai tanulmányait a budapesti József Műegyetemen és a Tudományegyetemen végezte. 1878 óta a kir. József Műegyetemen működött; két évig Schuller Alajosnak a kísérleti természettan tanárának volt asszisztense; ezután a technikai-fizikai tanszékhez helyezték át, ahol Stoczek József mellett tíz évig mint tanársegéd és adjunktus működött; ennek halála után pedig a technikai fizika tanárává nevezték ki. In: *Magyar írók élete és munkái*. Szerk. Szinyeyi József. <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/index.htm>
70. Bogdánffy Ödönt (Torda, 1863. dec. 18. – Bp., 1944. márc. 13.) vízipítő mérnök, hidrológus. Tanulmányait a budapesti műegyetemen végezte be 1885-ben. 1890-ben állami szolgálatba lépett: 1891-ben a hidrológia magántanára, 1893-tól az Országos Vízügyi Igazgatóság munkatársa, 1916-tól a budapesti kultúrmérnöki hivatal vezetője és a műegyetem tanára. Az I. világháború idején a baloldali mérnökmozgalmak vezető alakja. A polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság idején a Földművelésügyi Minisztérium, majd Népbiztosság Országos Vízügyi Igazgatóságát vezette, kidolgozta a tanácskormány vízügyi programját. In: *Magyar Életrajzi Lexikon*. Szerk. Kenyeres Ágnes. <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html>
71. Ellenzék XXIII. évf. 1903. máj. 22.
72. Ellenzék XXIV. évf. 1904. febr. 26.
73. Egyed Ákos: *A korszerűsödő Kolozsvár három évtizede (1867–1900)*. In: *Kőfallal, sárpalánkkal*. Szerk. Németh Zsófia, Sasfi Csaba. Debrecen, 1997, 113.

TÁRNOK ATTILA

SZÁZ ÉVE SZÜLETETT DYLAN THOMAS

■ Chaucer verses zárókénekében a társasággal tartó (egyetemista) „deák” azzal dicsekedhet, hogy otthonában mintegy húsz könyv gazdája. Ha Chaucer ezt kiemeli, az nyilván azért történik, mert húszkötetnyi irodalommal egyszerű családok nem rendelkezettek az ezerháromszázas évek derekán. A húszkötetnyi könyvgyűjtemény tekintélyesnek volt mondható, tulajdonosáról következtetni engedte, hogy nagy tudást, sokat olvasott ember.

Gimnáziumi „deákéveim” alatt, talán tizenhat évesen, abban a kegyben lehetett részem, hogy angoltanárnóm a saját könyvei közül egy verseskötetet adott kölcsön. A könyv Dylan Thomas válogatott verseit tartalmazta. Magyarországon, az 1970-es években még gimnáziumi nyelvtanárok könyvespolcain sem sorakoztak bőségben angol nyelvű kiadványok, főként, hogy az én tanárom, friss diplomásként, még épphogy csak elkezdhette a nehezen beszerezhető kötetek gyűjtését. Hogy mennyi könyvvel rendelkezett Miss Illés az otthonában, azt ekkor még nem tudhattam. Később, a nyári szünetben, amikor meglátogattam a Gellérthegyben, ahol a nálam csak néhány évvel idősebb tanárnő kétrészes fürdőruhára vetkezve fogadott, volt alkalmam tapasztalni, hogy angol nyelvű könyveinek száma igencsak korlátozott. Talán alig volt több húsznál. Hogy nyári olvasmányként D. H. Lawrence *Lady Chatterley's Lover* című regényét kaptam, abban semmi különöset nem éreztem, ahogy a kánikulában az erkélyen napozó fürdőruhás nőről sem regisztrált agyam semmi csiklandozót, és bár – ha nyelvtudásom nem szabott volna gátakat a megértésben – joggal várhatta a kedves hölgy, hogy ez majd nagyon fog nekem tetszeni, hekkkel később sajnálattal adtam vissza a regényt, mondván, unalmasnak találtam.

Mindebből könnyen megítélhető, milyen gyatra színvonalon állhattam ez idő tájt az angollal, de a regényolvasásban (?) elszenvedett „kudarcc” sem tántoríthatott el attól az elképzelésemtől, hogy Dylan Thomas néhány versét magyarra fordítsam. Miss Illés utóbb a fordításaimat nagyszerűnek találta, továbbá ösztönzést leltem abban az általánosan osztott hitben, hogy Arany János sem tudott rendszeren angolul, mégis kiváló Shakespeare-fordításokat készített, szótár segítségével. (A tévhi-

tet, miszerint Arany Shakespeare-fordításai, ahogy Karinthy *Micimackója* vagy Romhányi József *Frédi és Bénéje* túlszárnyalja az eredetét, bár ez utóbbiról nincs pontos képmem, csak sokkal később sikerült levetkőznöm, de sajnálattal tapasztalom, hogy a magyar olvasói köztudatban a tévhit még jelenleg is él.)

Egykori Dylan Thomas-fordításaim természetesen azóta rég elvesztek. Túl sokszor cseréltem időközben nyelvet, hazát, főleg lakást, hogy egyáltalán emlékeznek rá, mikor váltam meg tőlük. Azonban a centenáriumi kapcsán felmerült bennem, hogy egy versét mindenképpen újrarendítek, azért is, mert ha születésének kerek évfordulóját ünnepeljük idén, ez a vers, a *Poem in October*, éppen idevág, hisz itt a költő saját (harmincadik) születésnapját köszönti.*

POEM IN OCTOBER

It was my thirtieth year to heaven
 Woke to my hearing from harbor and
 neighbor wood
 And the mussel pooled and the heron
 Priested shore
 The morning beckon
 With water praying and call of seagull and
 rook
 And the knock of sailing boats on the net
 webbed wall
 Myself to set foot
 That second
 In the still sleeping town and set forth.

My birthday began with the water-
 Birds and the birds of the winged trees
 flying my name
 Above the farms and the white horses
 And I rose
 In rainy autumn
 And walked abroad in a shower of all my days.
 High tide and the heron dived when I took
 the road
 Over the border
 And the gates
 Of the town closed as the town awoke.

A springful of larks in a rolling
 Cloud and the roadside bushes brimming
 with whistling
 Black birds and the sun of October
 Summery

* A vers eredeti szövege

On the hill's shoulder,
Here were fond climates and sweet singers
suddenly
Come in the morning where I wandered
and listened
To the rain wringing
Wind blow cold
In the wood faraway under me.

Pale rain over the dwindling harbor
And over the sea wet church the size of a snail
With its horns through mist and the castle
Brown as owls
But all the gardens
Of spring and summer were blooming in
the tall tales
Beyond the border and under the lark full
cloud.
There could I marvel
My birthday
Away but the weather turned around.

It turned away from the blithe country
And down the other air and the blue
altered sky
Streamed again a wonder of summer
With apples
Pears and red currants
And I saw in the turning so clearly a child's
Forgotten mornings when he walked with
his mother
Through the parables
Of sun light
And the legends of the green chapels

And the twice told fields of infancy
That his tears burned my cheeks and his
heart burned in mine.
These were the woods the river and sea
Where a boy
In the listening
Summertime of the dead whispered the
truth of his joy
To the trees and the stones and the fish in
the tide.
And the mystery
Sang alive
Still in the water and singingbirds.

And there could I marvel my birthday
Away but the weather turned around. And
the true
Joy of the long dead child sang burning
In the sun.
It was my thirtieth
Year to heaven stood there then in the
summer noon
Though the town below lay leaved with
October blood.
O may my heart's truth
Still be sung
On this high hill in a year's turning.

Csiholom, csiszolom, morzsolom a szá-
vait, szinte már kívülről tudom az egészét,

mert amúgy húsz éve tanítom is angolsza-
kos tanárjelölteknek, de sehogysem sikerül
Tellér Gyula fordítását meghaladnom. A fel-
adat ezek után kézenfekvő: megpróbálom
néhány mozzanaton bemutatni, miképpen
szárnyalja túl az eredeti az egyébként kivá-
ló Tellér-fordítást.

OKTÓBERI VERS

*Már harminc év emelt az égnek,
Felvert a dokkon s a szomszédos erdőn át
S a kagylókelyhes, kócsagpapos
Partokon
Miséző hajnal
Víz-mormolás, sirálysíkoly meg szárcsa-szó
S hálás móló-falakra koccanó hajók zajával,
Hogy lábraálljak
Azonnal
S az alvó városon útra váljak.*

*Indult a nap: vízimadár-sereg
És szárnyas fák madárhada surrogta nevem
Tanyák s fehér lovak felett
S felkeltem
A lucskos őszben
S baktattam mindennapjaimnak záporán.
De már az ár s a vízimadár letűnt, ahogy
kiléptem
Túl a mezsgyéken
S kapuin át
A városnak, mely ébredezett éppen.*

*Pacsirta-zuhatag a hömpölygő
Felhőben és bokrok csordultig fűttyögő
Rigóval és az októberi nap
Nyári-mód
A dombok vállán:
Lágy évszak kelt elő édesded dalosokkal
E reggelen, hol bandukoltam és figyeltem
Záporba pergő
Szeleket
Az erdőn messze lent alattam.*

*Fakó esőbe mosódott a móló
S a tengeryirkos templom, mely csigányi csak
Ködökbe tolva szarvát és a kastély
A barna bagoly –
De minden kerten
Tavas meg nyár virult mágus meséken át
A mezsgyén túl, pacsirtabujtató felhők alatt.
Ím, csodálhattam
Születésnapom,
Habár ború kerített távolabb.*

*De elkerült a fénylő táj felől.
És lent az új fuvalom és a kékre vált égbolt
Ontotta már a nyári csodát,
Sok almát
Körtét és ribizkét –
S oly tisztán láttam bennük egy gyerek
Elfelelt reggeleit, midőn anyjával lépkedett
A napsugár
Árkádjain*

És zöld kápolnáink legendáiban
A kétszer mondott gyerekkori tájon,
Hogy könnye elöntött s szíve megmoccant
szívemben:

Ez a folyó volt, ez a tenger és az erdők,
Hol a gyermek
A holtak fölé
Nyarában fáknak és halaknak és köveknek
Suttogta el boldogsága igazát.
És a volt-varázs
Élve zengett
Az árban és dalos madárban.

Ím, csodálhattam születésnapom,
Habar ború kerített távolabb. S a rég halott
Gyerek igaz öröme lángolt és dalolt

A napban.
Már harmincadik
Évem emelt az égnek, álltam a nyári dél-
ben,
Míg a városra lombot szórt az októberi vér.
Ó, bár szólna itt
E szív igaza
E dombtetőn az új évfordulón.

Tellér Gyula fordítása

Jómagam már a vers második soránál kudarcot vallottam. Miképpen adható vissza magyarul a szójáték: *Woke to my hearing from harbor and neighbor wood?* Nem csupán a *harbor-neighbor* belső rímre gondolok, hanem arra az áthallásra, amit az eredeti ki sem mond, de amit nincs józan anyanyelvű olvasó, aki meg ne hallana: a *neighborhood* (környék) kifejezés akkor is ott rezonál a sorban, ha helyette 'szomszédos erdő' szerepel, perze az is nyelvtanilag helytelenül, mert helyesen *nearby wood* kéne álljon, csakhogy Dylan Thomas verset ír, nem nyelvtankönyvet. Vagy jeleznem kellett volna a magam fordításában, hogy az eredetiben, nyelvhelyesség szempontjából szintén helytelenül, elmarad az alany: *I woke* lenne a helyes formula, vagy hogy amire ébredtem, tudniillik a kikötőből és a közeli erdőből érkező neszekre, szintén kimondatlan marad. Az első sorban már szereplő egyes szám első személyű birtokos névmás (*my*) megismétlése jelzi, ki a cselekvő alany. És akkor még nem is érintettem, hogy a tárgy is hiányzik az eredetiből, nincs nesz, csupán a helyszínek, ahonnan a neszek érkezhetnek, és a tárgyas ige (*hear*) tárgy nélkül.

A következő versmondat, jóllehet az eredeti szöveg csupán egyetlen mondatzáró pontot használ, többnyire a versszakok végén, vélhetőleg az ötödik sorban kezdődik: *The morning beckon*. Itt van újra alanyunk (reggel) és állítmányunk (hív, köszönt), de nincs egyeztetve, és nem áll múlt időben. (Jelen időben az egyes szám harmadik személy jele hiányzik, *the morning beckons* lenne helyesen, ha pedig múlt idejű, a múlt idő jele hi-

ányzik: *the morning beckoned*.) Így, ahogy az eredetiben szerepel, legfeljebb felszólító alak lehetne, ám ez eléggé ellehetetlenítené az értelmezést. Valószínűbb a szándékosan elhagyott múlt idő, de felteszem, az olvasó, a vers alaphelyzetéből kiindulva, múlt idejűként érti az igét. Tellér Gyula fordításában az ötödik sor az eredeti hatodik sorából (*With water praying and call of seagull and rook*) átemelt tárgy („miséző hajnal” ti. az vert fel), ami így értelmet ad az eredetileg tárgy nélkül álló *hear* igének. Felismerését, hogy a *call of seagull* kifejezés belső rím, kiválóan érzékelteti a „sírálósikoly”. Ám az első versszak utolsó versmondatában (a szakasz utolsó három sora) a fordítás félresikerült. *To set foot*, éppen mert az állandóan áthallásokra hagyatkozó Dylan Thomasnál az utolsó sorban szereplő *set forth* kifejezésre rímel, itt azt jelenti, elindulni, útra kelni. „Hogy lábraálljak” ezzel szemben lábadozást, betegségből, tragédiából történő felépülést jelez, amiről itt szó sincs.

A versbeli én, akít jelen esetben nyugodtan tekinthetünk a költőnek, hisz a harmincadik születésnapján önmagát ünneplő költő szólal meg, tehát: a költő, születésnapja reggelen, rögtön ébredés után, sétára indul. A színhely egy tengerparti város, eszerint nyilván New Quay, a nyugat-wales-i apró, alig ezer lakosú városka, ahol a költő családjával 1944 szeptembere és 1945 májusa között élt. Itt kezdte el írni a BBC számára a walesi miliót humorral bemutató sikeres rádiójátékot, melynek későbbi változata ismertebb, mint az eredeti: *Under Milkwood* (magyarul: A mi erdőnk alján), továbbá itt forgatták a Thomas életét megjelenítő 2008-as nagyjátékfilmet, *The Edge of Love*, magyarul A szerelem határai címen került forgalomba, Matthew Rhys-sel a költő szerepében, feleségét pedig a gyönyörű Kiera Knightley alakítja. Versünkben a sétára induló költő először maga mögött hagyja a középkori városfalat, majd a várost körülölelő dombok felé veszi az útját. „S felkeltem / A lucskos őszben” (*And I rose / In rainy autumn*) – a „lucskos” itt indokolatlanul erős jelző. „S baktattam mindennapjaimnak záporán. / De már az ár s a vizimadár letűnt, ahogy kiléptem” (*And walked abroad in a shower of all my days. / High tide and the heron dived when I took the road*). Valami alapvető félreértésről lehet szó. Az eredeti itt idézett két sora között nem áll fenn ellentét, sem időbeli jelzése bármilyen késlekedésnek, így a „de már” sorkezdet teljesen szükségtelen. A „*high tide*” azt jelenti: dagály, és a gém sem „letűnt”, sokkal inkább nyilván halászik, ezért: lebukott, vagy hogy ne legyen félreérthető: alábukott. Tellér Gyulát talán az az igény vezette, hogy érzékeltesse Dylan Thomas örökös belső rimeit, hangzóinak összecsengését:

High tide and the heron dived. Ehhez az összecsengéshez igyekszik közelíteni a „De már az ár s a vizimadár”.

A dombról, ahonnan az ébredő városka templomtornya már csak akkora, mint egy csiga óvatosan kinyújtott szarva, a költő visszatekint, nemcsak a lenti tengerparti tájra, de az időben is, gyermekkorra meséire, tavaszra, nyárra, és itt teremtődik meg az ellentét a gyerekkor napsütötte emlékei, melyeket itt a dombtetőn a felhők fölött megidéz, és a jelen, a lenti esőáztatta város komorsága között. Ekkor, mintegy az emlékek hatásának ellentétéként hangsúlyozódik a lenti, a kikötőbeli komor idő, bár ezt Tellér Gyula egyáltalán nem érzékelteti. *There could I marvel / My birthday / Away but the weather turned around.* „Ím, csodálhattam / Születésnapom, / Habár ború kerített távolabb” – írja, tehát időváltásnak nyoma sincs (*the weather turned around*), jóllehet az eredeti következő sora megismétli: *It turned around.* A fordításban két sorral később jelenítődik meg az idő jobbra fordulása („és a kékre vált égbolt / Ontotta már a nyári csodát”).

Az utolsó versszak első sorai megismétlik az időváltás mozzanatát: *And there could I marvel my birthday / Away but the weather turned around. And the true / Joy of the long dead child sang burning / In the sun.* („Ím, csodálhattam születésnapom, / Habár ború kerített távolabb. S a rég halott / Gyerek igaz öröme lángolt és dalolt / A napban.”) Tellér Gyula mindkét alkalommal a *weather turned around* kifejezést a „habár ború kerített távolabb” kifejezéssel fordítja, holott az utolsó versszakban egyértelműen az idő jobbra fordulásáról van szó: a derült, napos időben énekelni támad kedve a költőnek, mert visszaréved felhőtlen gyerekkorára. Arra gondolok, hogy a fordító esetleg félreérthette a kifejezést: *the weather turned around* (megfordult / változott az idő), mert következetesen kissé enigmatikusan fordítja: „habár ború kerített távolabb”. Nem kizárt, hogy az eredetit olvassa félre, és akként értelmezi, mintha az állna ott: *the weather turned around me.* A „habár ború kerített távolabb” sor miatt – habár hangzásra tetszetős – elveszik a lenti esőáztatta város, a jelen és a napsütötte dombtető, a kószálás közben visszaidézett múlt, a gyerekkor ellentéte.

Tudom, hogy lehetlent várok el. Hogy is várhatnánk el, hogy egy versfordítás sorról sorra adja vissza ugyanazt és ugyanott, amit az eredeti? Ám az eredeti szövegből a derűs gyermekkor *versus* komor jelen, napsütötte dombtető *versus* az esőáztatta lenti város ellentéte kis odafigyeléssel kihámozható. Ezt az ellentétet a fordító kissé egyértelműbbé tehetné volna, ha a *weather turned around* kifejezést tükörfordítással adja vissza: „fordult az idő”.

Azt hiszem, szükségtelen az egész verset sorról sorra összehasonlítani a fordítással. Az már ennyiből is nyilvánvalónak tűnhet, hogy Dylan Thomas pontos magyaráítása lehetetlen feladat (vajon nem így van-e ez minden versfordítás esetében?), még akkor is, ha Tellér Gyula számtalan kiváló megoldással áll elő. Nagyon sok hangzásbeli játékot észrevesz és jelez. Például a *rain wringing* nála „záporba pergő”, a *brown as owls* nála „barna bagoly”, a *size of a snail* nála „csigányi csak”. Mindezek a hangkapcsolatok telitalálat a részéről. Szüségtelen a további részletezés azért is, mert mindenkor a vers egésze számít, és Tellér Gyula fordítása versként olvasható, és a vers egészéig akkor is szép marad, ha néhol a fordítás pontatlan. Amit nem tudott visszaadni egy bizonyos ponton, azt később pótolja. Például a *Pale rain over the dwindling harbor* előtagjának belső rímét (*pale rain*) csak késleltetve jelzi, de jelzi: „Fakó esőbe mosódott a móló”.

A vers utolsó sorai részben megismétlik az első sorokat, másrészt a költő ama kívánságának adnak hangot, bárcsak módját ejthetné, hogy az elkövetkező születésnapokat is verselve ünnepelje. Csak itt jelenik meg, átvitt értelemben és csupán érintőlegesen a vers körülményei, a kort megidéző mozzanat. 1944-ben a Thomas család azért költözött vissza Walesbe, mert London-beli, Chelsea-ben bérelt garzonlakásukat nem érezték többé biztonságosnak. (A németek korábbi stratégiai bombázásának Dylan Thomas szülővárosa, Swansea is áldozatul esett; Swansea-nk halott, sóhajt fel.) A nagyvárossal szemben egy nyugat-wales-i, tengerparti városka békésnek tűnhetett, több biztonságot nyújtott. Az őszi természeti képen túl, a metaforában talán megjelenítődik a költő emlékeiből előhívott bombázás borzalma is, amikor így ír: *the town below lay leaved with October blood* („a városra lombot szórt az októberi vér”).

Az én szememben vagy hallásom szerint Tellér Gyula magáévá tette Dylan Thomas versét, kiváló érzékkel adta azt vissza, messze felülmúlva nemcsak az én kamaszkori, de minden későbbi próbálkozásomat. De hogy jobb lenne, mint az eredeti? Ne áltassuk magunkat! Jobbnak érzi, akinek a magyar az anyanyelve, és aki az angol idegen nyelvként kezeli. Ne legyünk ünneprontók: az idén száz éve született Dylan Thomas csodálatos természeti képei, nyelvi leleménye nem csupán a kortárs és a számára közelmúlt angol költészet hideg, logikus képviselőivel, Auden és Eliot szárazabb stílusával veszi fel a versenyt, de közel áll, és nem kizárólag neo-romantikus hangvétele okán, nagyobb elődeihez is, Keatshez, Shelleyhez, Byronhoz vagy Wordsworth-höz és Coleridge-hoz.

LÁSZLÓ SZABOLCS

ZÖLDFÜLŰ ÉSZT GENGSZTEREK

Sass Henno: *Itt jártam*

■ „Ha anyja és apja sejtette volna, micsoda balhéba fog keveredni fiuk, azon a tizen-nyolc évvel azelőtti éjszakán elment volna a kedvük a gyereksínalástól. Ennyi felebaráti együttérzést talán mégiscsak tanúsíthatnak volna.” (14:48) Ezt a végkövetkeztetést vonja le az ifjú Rass, az észti Sass Henno nagy sikerű regényének hőse, miközben az orosz maffia egyik furgonjában összekötözött kezekkel és fekete zsákkal a fején zötykölődik – feltehetően kivégzése helyszínére. Az életveszélyes helyzet eme meglehetősen ironikus, már-már cinikus értelmezése jól jellemzi a főszereplőnek a saját elbaltázott életéhez és a kegyetlen környező világhoz való viszonyát. Hiszen a lepukkant, poszt-kommunista lakótelepi univerzumban még *annyi* felebaráti együttérzést *sem* tanúsított senki iránta. Így véletlenszerű és fölösleges életét – mely sok azonos helyzetű fiataléhoz hasonlítható – zavartalanul vehette saját kezébe, szabadon alakíthatta az adott nehéz körülmények keretei között, és végül minden önámítás nélkül vállalhatta érte a felelősséget – nem tartozott ugyanis senkinek semmivel.

De persze csak átvitt értelemben, mert a regény derekán az orosz maffia konkrétan félmillió észti koronát követel tőle két kilo kábítószer eltűnése miatt. A férfikor küszöbére érkezett, de még fél lábbal nagyon is a kamaszkorban levő Rass azonban ezt a veszedelmet is viccbe oltja, s a számtalan leleményes és kétségbeesett pénzszerzési manőver mellett ezt forgatja a fejében: „drágakedves Míkulás, jó gyerek voltam, légyszí, fizesd ki a kábítószer-adósságomat.” (17:13) Talán ennyiből is érzékelhető, hogy Sass Henno egy lakótelepi srác fejlődésregényét írta meg *Itt jártam* című könyvében, amelyben izgalmasan, szóragoztatóan és tömören ábrázolta a bűnözéssel járó elkerülhetetlen átváltozást és felnőtté válást – magyarul, hogy miként nő be valakinek a feje lágya. A fiatal észti írónak sikerült moralizáló vagy arrogáns hangvétel nélkül bemutatni azt a kritikus határhelyzetet, amelyben a zöldfülű, nyugtalan és pénzéhes kamasz a vállalt kockázatok révén találkozhat, s próbál meg-

küzdeni a független élet és a kelet-európai vadkapitalizmus brutalitásával.

Sass Henno regénye már megjelenésekor nagy sikernek örvendett Észtországban, 2005-ben megnyerte az évente meghirdetett észti regényversenyt. Azóta több nyelvre lefordították, továbbá 2008-ban a könyv alapján film is készült, amit a Karlovy Vary-i Nemzetközi Filmfesztiválon mutattak be. A fiatal író az észti irodalom úgynevezett „második hullámának”¹ utóvédjéhez tartozik, és az 1990-es évek második felében színre lépő posztmodern és médiaorientált szerzők – mint például Mehis Heinsaar, Jan Kaus vagy az ugyancsak díjazott Kaur Kender – újításai nyomán már egy globálisnak nevezhető irodalmi beszédmód paradigmájában alkotja szövegeit. Ifjúkori bűnözésről és drogfogyasztásról szóló könyve új hanggal, új témával és új viszonyrendszerrel hozakodott elő a meglehetősen hagyományos tematikával és lokális kontextussal foglalkozó észti prózavilágban. A neves és világszerte fordított észti regényírók – mind az öregebb nemzedék, például Jaan Kross vagy Jaan Kaplinski, mind a fiatalabbak, például Andrus Kivirähk vagy Tõnu Õnnepalu – többnyire az észti történelem és nemzeti kultúra, a nyelv és az identitás kérdéseivel foglalkoznak műveikben. Függetlenül attól, hogy tragikus komolysággal vagy nevetető iróniával kezelik témájukat, mindannyian a „képzelt közösség” létkérdéseit (például a nemrég még roppant népszerű „beszélhetünk-e posztkoloniális helyzetről a balti államokban?” problémáját) boncolgatják a műveikben, tudatosan szólítva meg ezt az etnokulturális szempontból körülírt célközönséget. Rein Weidemann egyenesen úgy fogalmaz, hogy „az észti irodalomtörténet az észti kultúra szerkezeti alapját képezi, hiszen az irodalomból származik egyrészt a lényegi eszmerendszere, másrészt pedig a megnyilvánulási formája is”².

Ezzel szemben Sass Henno és hozzá hasonlóan több más fiatal észti prózaíró is immár más alkotói pozícióból és világszemléletből írja történeteit: könyvében nem esik szó az észti történelemről, a nemzeti identi-

tásról, az Európához vagy a „Kelethez” való viszonyról – de annál élesebb és érzékletesebb képet kapunk az új világrendben kialakuló nyomorúságról, társadalmi igazságtalanságokról és a túlélésért, felemelkedésért folytatott hétköznapi küzdelem módozatairól. A kábítószer-ügyekbe keveredő Rass története természetesen a jól behatárolható posztsovjet balti országok vadkapitalizmusának keretei között zajlik, de a szereplők világában a pénz, a szex, a fogyasztói cikkek, az amerikai filmek, az internet stb. a központi jelentőségű, és nem például az észtlenség újradefiniálása vagy az Európához való „visszatérés” elemzése. Globális érvényességű, húsbavágó anyagi kérdésekre keresik a választ, és ilyen kérdések kényszerében választják a bűnözés útját. Sass Henno irodalmi példaképei is a kortárs világirodalom fegyverek között kereshetők, s az általa ábrázolt világ és prózanyelv sokat köszönhet Bret Easton Ellis, Chuck Palahniuk vagy Irvine Welsh alkotásainak.

Ugyancsak érdekes formát és kiindulópontot választott az elbeszélés számára, amely mindvégig képes fenntartani a feszültséget: a narrátornak ugyanis egy rendőrségi vallatászobában kellene nyilatkozatot adnia a letartóztatási jegyzőkönyv számára, ám látszólag időhúzási taktikázásból úgy dönt, hogy kibővíti a bürokráciai műfaj kereteit, és kezdetétől fogva elmeséli bűnözői életútját. Ez a Seherezádé-szerű megoldás, amivel (a vehemensen utált rendőrök bosszantása mellett) a cellába jutást akarja mind jobban elhalasztani Rass, természetesen ön- és létértelmező aspektust is kap: kísérletet tesz arra, hogy a hatósági egyszerű ítélettel szemben a teljesebb (ellen)történetet, illetve a valós motivációkat rekonstruálja. A szituációnak megfelelően nincsenek oldalszámok a lapokon, hanem az írás haladásának időpontjai lettek feltüntetve, hajnali háromtól megállás nélkül délután hat óráig.

A keretes szerkezeten belül kibontakozó elbeszélésben a narrátor eltávolítja magától a történetet (amely a továbbiakban „egy fiúról szól”), hogy általános érvényességet szerezzen a bemutatott univerzum. A könyv alapján készített, sajnos abszolút felejthető és lapos filmmel összehasonlítva dombordik ki a szövegben felépített szereplő és világ érdekessége, frissessége és humora. Míg a film a „többre érdemes és szíve mélyén rendes fiatalember” hübriszes bajba jutásának klasszikus, de unalmasra egyszerűsített történetét adja elő, addig a regénybeli főszereplő nem akarja magát elkülöníteni az őt körülvevő környezetétől, hogy felsőbbrendűnek látsszon barátai mellett vagy a lakótelepi világ számára természetes közege

ellenében. A társadalmi élet perifériájáról, a kitaszítottak állapotának szemszögéből vázolja a Rass előtt felsejlő lehetőségeket és a fiatalkori mohó pénzszerzés – s a vele járó elkerülhetetlen törvénszegés – őszinte izgalmát, gátlástalanságát, erkölcsön kívülségét és várható buktatóit mutatja be. A filmben kapott egyoldalú modorosság helyett a könyvben a zöldfülű és vakmerő szereplő szabad kibontakozásának, tévelygéseinek és kísérletezéseiének vagyunk tanúi.

A regény humora a szereplők tapasztalatlan próbálkozásainak abszurdításából és az így keletkezett helyzetek örültségéből származik: leginkább a metamfetamin használatát és árusítását követő röhejes bonyodalmak bemutatásából. Mivel „a speed aktivizál, stimulálja a felfogóképességet és kitartást ad”, használói unalmukban például teljesen átfestenek és rendeznek egy kétszobás lakást egy éjszaka alatt, ha pedig iskolaidőben szedik a diákok, órák alatt kiolvasnak egész fizika és kémia tankönyveket, hogy aztán „a házi olvasmányok elemzésekor egész órára belefeledkezzenek a mondókába”. (12:33)

De az is nyilvánvaló az elbeszélésben, hogy a meggazdagodás és az amerikai álom elérése miatt tudatlan vakmerőséggel elkövetett bűncselekmények a szabadság élményét és a felnőtté válás érzetét kínálták a srácoknak. Bármennyire megbotránkoztatónak is hangozzék, a lakótelepi, kilátástalan jövőjű fiúk számára a törvénszegés alapvetően a kreativitás megnyilvánulásának és próbájának számít. Míg más fiatalok az egyetemi padokban, menő cégeknél vagy biztos hivatalokban intézményes keretek között bontogatják ki leleményességüket, energiájukat, a panelvilág lakói az igazságtalannak tartott, megvetett és lenézett, de azért kínosan számon tartott törvény áthágásának módoszataiban találják fel magukat. A törvényen kívülség, a szabad „genszterélet” elemi vonzóerejét nem csupán a globalizált populáris kultúra paradigmája (a *Keresztapa*, *A sebhelyesarcú* vagy a *Nagymenők* töretlen népszerűsége) adja, hanem a társadalmi felemelkedésnek és a saját élet irányításának felvillantott kockázatos lehetősége.

Rass kitartóan egyensúlyoz azzal az illúzióval, hogy orosz maffia ide vagy oda, de valahogy kézben lehet tartatni szerelmi, családi és üzleti szálakat – mígnem egy végtelenül neveléses lépés révén a szűkebb baráti körével bele nem sétál a sárkánygyomrába, azaz egy észtl. börtön várótermébe, ahonnan már bilincsbe verve távoznak mindannyian. Ezen fordulat magyarázza az elbeszélésben végigvonuló feszültséget és a narrátor néhol szitkozódva dühöngő, néhol

metszően gúnyos, néhol pedig kíméletlenül önironikus hangnemét – s persze a próza pergő, friss nyelvét. A szabadság és a fogság közötti átmeneti helyzetben a lakótelepi hős rájön, hogy mérleget kell vonni az eddig történetek fölött és leltárt készíteni arról, hogy miért és hogyan jut az ember börtönbe. Tisztázni maga előtt a történte-

ket, tanulságos mesét szolgáltatni esetleg másoknak és valamilyen jelet hagyni a világban, amint a címadó graffiti is sugallja. Olcsó megbánás, hamis moralizálás vagy gyáva önámítás nélkül szembenézni az étellel és a döntésekkel – nem mindennapi feladat, legalább akkora bátorság kell hozzá, mint magához a túléléshez.

■ JEGYZETEK

1. Piret Viires. *Áttekintés az észti kortárs irodalomról*. (Bárány Borbála fordítása)

<http://www.pluralica.eu/materia/piret-viires-attekintes-az-eszt-kortars-irodalomrol?page=0,4>

2. Rein Veidemann. "About the Meaning of Estonian Literature." *Interlitteraria*, 2007/12, 63-72.

<http://www.ceeol.com/aspx/getdocument.aspx?logid=5&id=c0b12319-3ab0-4678-9085-913013cb045b>

A KORTÁRS ÉSZTI IRODALOM SZERELMÉNEK ELŐKERTJE

Mehis Heinsaar breviárium

■ *Mehis Heinsaar breviárium* – semmit- és mindentmondó cím. Egy breviárium nemcsak rövid szövegek, szemelvények gyűjteménye, hanem a vallásos, meditatív szövegcsokor konnotációját is hordozza. A kortárs észti irodalom egyik legszínesebb egyéniségként emlegetett Mehis Heinsaarnek e kis, égszínkéék kötetbe gyűjtött rövidpróza szövegei különös, félmissztikus világba kalauzolnak, s ha nem is szolozsmázásra, de egyfajta megtérésre, az észti irodalomba való visszafordíthatatlan belebolondulásra készítetik az embert. Kiragadják a gyanútlan olvasót a hétköznapi realizmus rutinjából, mágiikus erővel szippantják magukba, hogy olykor „sűrű slájmában” úszva placcsanjon ki újra a szürke aszfaltjára annak a valaminek, amit eddig valóságának hitt. Való- és álomszerűség határmezsgyéjén játszódnak tehát ezek a rokokó groteszk novellák, melyeket a szerkesztők Heinsaar eddig megjelent prózáköteteiből válogattak össze, és egy speciálisan a magyar olvasókhöz szóló interjúval egészítették ki. A Magyarországi Észti Intézet és a Pluralica által megjelentetett miniatűr kiadvány biztonságosan keveset markol: kilenc írást, kivétel nélkül gyöngyszemeket. Olvasásra és még tovább olvasásra csábít a nyúl farknyi és hosszabban rövid szövegek egymásra következősének ritmusa is. Szinte egy lélegzetvételre elolvasható könyvet tartunk a kezünkben, de nem egyetlen kézle-

gyintéssel elintézhető élményt, hanem olyat, ami azt ígéri, hogy ez csak a kedvcsináló, az előjáték, ha úgy tetszik, „előkert”. Hisz Mehis „mérnök szerelmének előkertjében mindenféle érdekes formájú fa és bokor van, különös illatú növények, csikos macskák, disznóságokat rikoltozó tarka madarak”, tétozásztól láncreakációszerűen hasadó hősök, dúdoló téglák, kolibrikompótos üvegek halkalokban, váratlan fel- és eltűnésre hajlamos esernyőművészek, elmosódott, tojászsonglór urak, hallucinogén süteményt burjánzó barokktudor agyak, verőfényes, viruló kerteket rejtő mocsos, macskahúgyszagú ajtók, madárhangú óriásasszonyok, mamutfenyőárbocos világóceánjárók. Így aztán az előkertbe bepillantót, „bárhová is igyekszik éppen, kínzó vágy fogja el, hogy mindezt közelebből is szemügyre vegye”. Mennyi egzotikus agyszüleményt, burjánzó történetet is rejthet még a felderítetlen észti (b)irodalom, melynek ez csupán előkertje? És ha a kilenc történeteske elolvastán a „vendég” vészesen bele találna veszni a komor önvizsgálatba vagy meghasonlani készülné illúziótlan önmagával, s fennállna az a veszély, hogy nem utazik tovább a világ végére, megismerni e kis balti rokon nép nagy formátumú irodalmi tájait, akkor egy interjú erejéig Mehis „mérnök egy váratlan és magával ragadó lótuosztáncot lejt neki, ily módon győzve meg őt, hogy mérhetetlen ostobaság lenne

Szerk. Reet Klettenberg, Lőrincz Gergely, Segesdi Móni. Ford. András Judit, Fábíán Orsolya, Herczeg Balázs, Kóhalmy Nóra, Lengyel Tóth Krisztina, Márkus Virág, Segesdi Móni, Tóth Viktória, Virág Benedek; Észti Intézet – Pluralica, Bp., 2012.

éppen most visszafordulni. Erre a vendég víg kedve és érdeklődése többé-kevésbé helyreáll, és együtt folytatják útjukat a sivatagon át.” Útikalauz is tehát ez az Ész-t Intézet által kezünkbe adott zsebkönyv és beavatás, mely visszafordíthatatlanul pozitív változást idéz elő olvasói várakozásainkban, akár csak a sorozatban eddig megjelent másik két breviárium: az Andrus Kivirähk és az Eeva Parké.

Egyszerű és ötletes grafikai megoldásaival is együtt játszásra csábít ez a kötetecske (melyhez talán azért nem ártana nagyítót mellékelni az apró finomságok és a bolhabetűs szöveg követéséhez). A hátsó borító ígéretes címkefelhője (a lehangsúlyosabb helyen ránk kacsintó „szerelmi öröm” címkével) és a fedőlap szemére tapasztott ujjai közül kukucskáló szárnyas-farkincás fantázialakja között mozaikdarabkákká szóródik szét a tartalomjegyzék mellett egészen (?) látható illusztráció: Asko Künnap karikatúravíziója. Apró átfedésekkel illeszkednek egymáshoz ezek a kirakósdarabkák, akár csak a kötetbe innen-onnan gyűjtött szilánknovellák. Akarva-akaratlanul egy közös fikciós univerzum elemeivé lesznek. Ebben

a mienkre szellemes-kísértetiesen emlékeztető világban narratívává bomlik létünk hétköznapi skizofréniaja, a külső utazások belsők is egyben, gyerekjáték az átlépés az evilágból a másvilágra, ha pimasz pszichopomposzok huppannak le szigorú ex-állomásfőnökök mellé a padra, az elbeszélői perspektíva visszajára fordításával helyet cserélhet kísértett és kísértet.

A kötet értékelendő erénye, hogy kitűnő fordítók felvonultatása is egyben. Ugyanakkor a kilenc fordító tolmácsolásában olvasható kilenc történet nyelvi világa nem mutat zavaró egyenetlenségeket. Magával ragadóan burjánzik történetről történetre e 21. századi balti Poe fantáziája magyarul is.

Az egyetlen dolog, amit sajnálhatunk: ennek a kereskedelmi forgalomba nem került könyvecskének az elolvasásához muszáj könyvtárba mennünk, akármilyen intim olvasmány is. Szóval... ha valaki üdvözült tekintettel leül mellénk a padra a parkban, és felénk nyújtja ezt a miniatűr kék brosrát, egyszer az életben engedjünk a csábításnak.

„(Y)”

TRANSZFORMATIKUSZ NOMADIKUSZ

Domokos Johanna: *exil, elixír*

■ A nyelvek és kultúrák közötti fordítás problematikája régóta témája a költészetnek. Nem csupán irodalomtudományi kérdéskör ez, hanem maguk a szerzők is elkötelezték magukat ebben az irányban, és hangsúlyos érdeklődéssel fordulnak a különböző kulturális termékek valamely másik kultúrába történő fordítása, fordíthatósága felé. A költészet is felvette immár a világ globalizációs ritmusát. A költő és irodalomtudós Domokos Johanna kötete, melyet a 19. Budapesti Nemzetközi Könyvfesztiválon mutattak be, ugyanakkor ellenállást is tanúsít e folyamat szemből, azzal, hogy nyelvi eszközök segítségével próbálja a kultúrának mint mélyebb egységnek az egységét felmutatni: azt, hogy mennyire másképpen lehet egy másik nyelven bizonyos dolgokat kifejezni, mit ad hozzá a szöveghez és mit vesz el a szövegtől a fordítás.

A háromnyelvű verseskötet érdekes utazásra hívja az olvasót. A magyar, német, illetve angol szövegrészek cikázó, kanyargós, olykor meg a lapon nyílegyenesen átviharzó

utak között bukkannak fel. Az úttestek melletti pihenőhelyeken Domokos Johanna „Elengedő és befogadó kísérőknek” ajánlja fel a kötetét, már az elején tisztázva az utazás szabályait. És valóban, a megszokott feltételektől eltérő képességek birtokában tudunk vele tartani, ismerve mindhárom nyelvet. Az olvasó elsőre azt hinné, hogy a három nyelvi réteg miatt a szöveg töredékes benyomásokat kelthet bennünk. Itt azonban az ellenkezőjét tapasztalhatja meg, ugyanis összeolvasva az angol, a magyar és a német sorokat, ezek egységet alkotnak, és nem ki-zökkentik, hanem éppen hogy belesegítik az olvasót abba a világba, amelyet megalkotnak. Ha egy bizonyos nyelven írott szövegrész számára az adott nyelv kifejezési formái szűknek bizonyulnak, a nyelvváltás vagy egyféle újrapróbálkozásként, vagy annak továbbírásaként jelenik meg. Domokos Johanna többnyelvű szerzői képességeit annak köszönheti, hogy számos helyen élt már, többek között Németországban, Magyarországon, Finnországon és Amerikában, mint

egy igazi nomád értelmiségi. A kötet hangulata kuriózumnak számíthat azoknak, akik még személyesen nem élték át a határon túli lét idegen és ismerős közötti lavírozásának érzését. Akik pedig felfedezik a folyamatos úton levéshez társuló különös életérzés ismerős jeleit, azok az utószóhoz érve rábólinthatnak Domokos Johanna gondolataira: „lehet, hogy a (poszt)modern nomadizmus izgalmasnak hangzik fülünkben, de komoly kihívás, akiknek ezzel mindegyre szembesülniük kell. A sokféle váltott másság, nyelv és kultúrkör legjobb esetben nemcsak a sehol, hanem a mindig otthon levés érzetét adja.”

Ahogy az utazások, költözések beleszólnak az életünkbe, kizökkentenek egy nyugalmi helyzetből, úgy kíván ez az érdeke-

sen megformált kötet is kibillenteni a befogadói magatartás klasszikus szerepéből, és bátorságot ad eltávozni az ismerttől. Domokos Johanna hatodik verseskötete érdekes olvasótábor gyűjthet maga köré. A nyelvismeret elsődleges szempont azok számára, akik betekintést szeretnének nyerni a költő transznacionális életérzésébe. Ugyanakkor nem csak nyelvi szinten történik meg az átváltás, ugyanis nyelváltáskor a szöveg is átfurmálódik, amitől izgalmasabbá válik egy-egy szövegrész. A kötet tágabb értelmezésben így válhat nem csupán irodalmi élményt nyújtó olvasmánnyá, hanem a fordításelméletben hasznosítható metaszöveggé is.

Heim Klára Mária

A LITVÁN ÁLLAM NÉMETORSZÁG, LENGYELORSZÁG ÉS A SZOVJETUNIÓ KÖZÖTT, 1918–1945

■ A két világháború közötti független litván állam külpolitikája, állítja egy litván történész, két szóban foglalható össze: Vilnius és Klaipėda. Ami annyit jelent, hogy a litván államnak Lengyelországhoz, Németországhoz és a Szovjetunióhoz fűződő viszonya csakis a két világháború közötti nemzetközi politika összefüggései között érthető meg, és ez érvényes a második világháború időszakára is.

Litvánia és szomszédai kapcsolatának első fázisa 1923-ig tartott, ezalatt mind Lengyelország, mind a szocialista Oroszország, mind a Német Birodalom döntő befolyással volt a litván állam létrejöttére, majd külpolitikai célkitűzéseire. A német hadsereg 1915 őszéig tartotta megszállva a litván területet, az ország katonai közigazgatás alatt állt. 1917 őszén a megszálló hadsereg jóváhagyta a litván parlament, a Taryba létrehozását. A Taryba kezdettől fogva nem a német annektálási tervek szolgálatkész beteljesítőjének, hanem a litván függetlenség orgánumának tekintette magát. Már 1917 szeptemberében, az első, az alapítást megelőző konferencián sem volt kérdéses, hogy a jövőbeli litván állam fővárosa Vilnius lesz. Szintén már ekkor egyértelmű volt, hogy a konferencia litván résztvevői a Lengyelországgal kötendő mindennemű konföderációt elutasítják, és hogy nem Litvánia Lengyelország felé való orientálódása perspektívájában gondolkodnak. Tehát már ekkor felsejlettek a Lengyelországgal való konfliktus körvonalai.

A lengyel függetlenségi mozgalomnak ugyanis két koncepciója volt a jövőbeli államra vonatkozóan. Míg a federalisták előtt, akikhez Józef Piłsudski is tartozott, az 1772-es, első felosztás előtti Lengyelország lebegett – ők a régi lengyel–litván uniót akarták életre kelteni, miközben elismerték volna Fehéroroszország és Ukrajna bizonyos mértékű, a lengyel államon belüli önállóságát –, addig Roman Dmowski és a nacionalisták az etnikailag homogén állam gondolatát képviselték, melynek nemzeti kisebbségeit a lengyel államalkotó nemzetnek asszimilálni kell. Akár federalisták voltak, akár naciona-

listák, Litvániának a lengyel államba való integrációja mindkét csoport számára magától értetődő volt. [...]

A lengyel és a litván politikusok egymást kizáró elképzelései a szó szoros értelmében a valóságban is megütköztek, amikor a német csapatok visszahúzódása után a Vörös Hadsereg bevonult Kelet-Közép-Európába. Az előrenyomuló bolsevikok előtt a litván kormány Kaunasba menekült. A lengyelek ajánlatát, miszerint segítenek megvédeni Vilniust, a litvánok csak akkor voltak hajlandók elfogadni, ha Varsó Vilniust Litvánia részeként ismeri el. A szovjetek azon igyekezete, hogy az újonnan létrejött államokban szocialista kormányokat alakítsanak, Litvániában sem maradt el. A Vörös Hadsereg 1919. január 5-ei bevonulása után Vincas Mickevičius-Kapsukas litván kommunista kikiáltotta a forradalmi munkás-paraszt államot. Mivel Litvániának sikerült végül német segítséggel megvédenie függetlenségét, ez az eset csak rövid epizód maradt. 1919 áprilisában a Vörös Hadsereg visszavonulóban volt, és háromnapos harc után győztes alakulatok vonultak be Vilniusba, csakhogy ezek nem litván, hanem lengyel egységek voltak. A Varsó és Kaunas közötti feszültség ekkor hágott először tetőpontjára, és a Suwałki-vidéken harcok törtek ki a lengyel és a litván katonák között. Augusztusban a litvánok leleplezték a lengyelek kaunasi kormány elleni puccskísérletét, ami csak tovább rontotta a két fél viszonyát, és megerősítette a litvánokat abban, hogy minden kompromisszumot elutasítsanak.

Nem sokkal ezután, 1919. szeptember 11-én Csicserin szovjet külügyminiszter jegyzéket nyújtott át a litván kormánynak, melyben a béketárgyalások megkezdését javasolta, és alapfeltételként emelte ki, hogy Moszkva elismeri Litvánia függetlenségét. A hónapokig elhúzódó tárgyalások végül 1920. július 12-én, a moszkvai békeszerződéssel zárultak, amelyben a forradalmi Oroszország elismerte, hogy Litvánia Vilnius-vidékre tartott igénye jogos. [...] Kaunas úgy döntött, részt vesz a tárgyalásokon, bár

némileg aggódott, hogy magára haragítja az Antantot, és nem utolsósorban azért, hogy konfliktusba kerül Lengyelországgal. Míg az elején a bolsevikok nem álltak ki egyértelműen a litván területi követelések mellett, ez a szituáció 1920 áprilisában, a lengyel-szovjet háború kitörésekor egy csapásra megváltozott. A szovjeteknek már nemcsak az volt a fontos, hogy szerződés révén biztosítsák a litván autonómiát, hanem többször is felmerült egy Lengyelország elleni litván-szovjet katonai szövetség terve. Másrésről azonban, amint a hadiszerencse megfordult, és a Vörös Hadsereg már nyugat felé vonult, Kaunas a szerződés gyors felbontását sürgette, még mielőtt Vilnius a szovjetek kezébe kerül.

A litván-szovjet békeszerződést, amelyben a felek kölcsönösen semlegességet ígértek egymásnak, a lengyel oldal – nem teljesen alaptalanul – sértésnek vette, különösen mivel a litván kormány egy jegyzékben beismerte a bolsevik vezetés előtt, hogy csapatozgatásokat hajtott végre a szerződésben neki ígért területen. Lengyelország nehéz katonai helyzete oda vezetett, hogy az Antanthoz kellett segítségért fordulnia, amely azonban a maga részéről követelte, hogy a lengyelek adják át Vilniust és környékét a litvánoknak, a legfelső szövetségi tanács pedig majd dönt a terület hovatartozásáról. De a város átadása késett, és a litvánok helyett megint a Vörös Hadsereg vonult be Vilniusba. A szovjetek csak hosszabb tárgyalások után, 1920. augusztus 25-én engedték át a várost Litvániának.

Ezalatt azonban a lengyel hadsereg ismét felvonult, és szeptembertől ismét heves harcok törtek ki a litván és a lengyel csapatok között a Suwalki-vidéken [...]. Majdnem ezzel egy időben Rigában elkezdődtek a szovjet-lengyel fegyverszüneti tárgyalások. Lengyelországnak az volt a lényeges, hogy a júliusi 12-ei litván-szovjet szerződést semmiképp se ismerjék el; végül a felek annál a képletnél maradtak, hogy a kérdéses területek hovatartozása Litvánia és Lengyelország belső ügye. A rigai békekötés azonban nem felelt meg a federalisták elvárásainak. Hogy legalább részben megvalósítsák a federalista koncepciót, és Litvániát mégis szorosabb kapcsolatra kényszerítsék Lengyelországgal, Pilsudski arra utasította Lucjan Żeligowski tábornokot, hogy foglalja el a Vilnius-vidéket, mégpedig úgy, hogy a katonai hadművelet kívülről lázadásnak tűnjék. Október 9-én Żeligowski csapatai bevonultak Vilniusba, és ennek a tulajdonoscsereének a hatása hosszabb lejáratúnak bizonyult, mint az eddigiek. Bár Lengyelország az akció miatt, különösen Nagy-Britannia részéről, diplo-

máciai nyomás alá került, Żeligowski katonái Vilniusban maradtak. A vitás kérdés elsimítása végül arra a szervezetre hárult, amelyet az első világháború tapasztalatai nyomán alapítottak, hogy a világbékét biztosítsa: a Népszövetségre. De a Népszövetség terve, hogy Vilniusban népszavazást írjanak ki, és ezt előkészítendő népszövetségi bizottságot küldjenek a helyszínre, meghúsvult, akárcsak az egykori belga külügyminiszter, Hymans különböző tervei arról, hogy Lengyelország és Litvánia kétoldali megbeszélések útján jusson kompromisszumra. Hymans javaslatai a Vilnius-mikédek egyféle autonómiájára vonatkoztak, miközben Litvániának erős álfederatív keretekben kellett volna közelednie Lengyelországhoz. Mind Varsó, mind Vilnius megtorpedózta ezeket az ígéreket, a Népszövetség pedig igazán siralmas módon 1922 elején feladta az ügyet, azzal az indoklással, hogy tevékenységét lezártak nyilvánítja, mivel a felek nem állnak egymással háborúban. Lengyelország azonban ezúttal keresztülvitte politikáját: a vilnisi Szeim létrehozásáról szóló januári választások egyértelmű lengyel többséget eredményeztek. Amikor ez a parlament meghozta a döntést, miszerint Vilnius Lengyelország elválaszthatatlan része, és ezt a varsói Szeim is helybenhagyta, a városnak a lengyel államba való felvétele lezárult. 1923. március 15-én a Nagykövetek Tanácsa elismerte a lengyel keleti határt, ezzel pedig lengyel szempontból a Vilnius-kérdés többé nem létezett.

Hymans terveinek három szempontból is jelentősége van, ami az események további lefolyása szempontjából szimbolikusnak tekinthető. Mivel Kaunas nem egyezett bele Hymans terveibe, a litvánok diplomáciai támogatást igényeltek Moszkvától. 1921. szeptember 15-én Csicserin bejelentette, hogy kormánya kiáll a litván függetlenség mellett, a Hymans-tervet pedig a franciáknak egy kelet-európai államtömb létrehozását megcélzó, szovjetellenes próbálkozásának nevezte. Ugyanakkor az is látszott, hogy a litván kormány külpolitikai mozgásterét a közvélemény erősen leszűkítette, legalábbis ami Vilnius kérdését illeti. A Hymans-terv elfogadásának amúgy is csekély esélyét a felfokozott litván nacionalista hangulat végképp szétfoszlatta.

Amint Hymans a kompromisszum esélyeit veszni látta, a litvánok értékre adta, hogy amennyiben elfogadják elképzeléseit, a Népszövetség előtt amellettszáll majd sikerra, hogy a németek által a versailles-i békeszerződés alapján kiürített, jelenleg francia fennhatóság alatt álló Memel-vidéket Litvánia kapja meg. A litvánok valóban aspirál-

tak erre a területre, hiszen a kelet-poroszországi Kis-Litvánia egy része volt a tét. Arra, hogy a Memel-vidék, Vilnius mellett, Litvánia része kell hogy legyen, a litvánok úgy tekintettek, mint amiről nem lehet lemondani. Kelet-Poroszország északi részén évszázadok óta élt litván nyelvű népesség. Noha a „kislitvánok” vallásukban különböztek a „nagylitvánoktól”, és nagymértékben beolvadtak a német államnemzetbe, joggal számítottak ők is a litván néphez.

Tehát mind a német, mind a szovjet politika számára az volt fontos, hogy a litván-lengyel ellentétet életben tartsák. Az a jövő kérdése maradt, hogy a Litvánia melletti aktív kiállítás vonatkozik-e a Vilnius-kérdésre is, vagy sem. Ami a német-litván kapcsolatokat illeti, a Litvániához fűződő érdekek húszas években eltakarta a Memel-vidékkel kapcsolatosan fellépő ellentéteket.

Ha a litván külpolitika stagnálásáról beszélünk, az nem azt jelenti, hogy nem voltak állandó kísérletek és más orientációt javasoló kezdeményezések, bár ezek soha nem jutottak el a tényleges alkalmazásig. A legmeszebb ható próbálkozás 1934-ben és 1935-ben történt. A harmincas években a litvánok külpolitikai pozíciója nem volt kedvező, mert a két ország, melytől Kaunas támogatást remélt, normalizálta Lengyelországgal való viszonyát. A kollektív biztonság politikájának részeként 1932. január 26-án a Szovjetunió megnemtámadási egyezményt írt alá Lengyelországgal. Az egyenesen szenzációként hatott, hogy a nemzetiszocialista Németország 1934. január 26-án szintén egy ilyen szerződést kötött. Mindkét megállapodás ártott a litván politikának, amely a Lengyelországgal szembeni távolságtartása miatt egyre inkább az elszigetelődés felé sodródott. A nemzetiszocialisták németországi hatalomátvétele is csak tovább fokozta a Memel-vidéki, amúgy is feszült helyzetet. Az NSDAP követői nagy támogatást élveztek a lakosság körében. Amikor a litván kormány 1934 elején a párt képviselőit fegyveres felkelés vádjával letartóztatta, és Kaunasban pert indított ellenük, Németország gazdasági embargót rendelt el – a két ország kapcsolatai holtpontra jutottak. A Német Birodalommal való feszültségek és annak a veszélye, hogy Litvánia teljesen elszigetelődik, ahhoz vezetett, hogy a litván politikusok a Lengyelországgal való kiegyezést latolgatták. A nemhivatalos megbeszéléseken Kaunas jelezte, hogy akkor hajlandó a kompromisszumra, ha a lengyel fél, amellett, hogy a Vilnius-vidéken élő litván kisebbséget jobb elbánásban részesíti, elismeri, hogy a Vilnius körüli konfliktus nincs véglegesen megoldva. Ez, bár egyértelműen elmozdu-

lásnak számított a korábbi hajlíthatatlan állásponthez képest, Varsónak nem volt elég. A lengyelek csak annyi engedményre voltak hajlandóak, hogy már nem tartották szükségesnek, hogy Litvánia Vilniusról hivatalosan is lemondjon. Ezzel pedig a tárgyalások meg is hiúsultak, ami azonban megteremtette a feltételeit a Német Birodalommal való kapcsolatok részleges normalizálásának, ami a gazdasági embargó feloldásában és egy új kereskedelmi egyezményről szóló tárgyalásokban jutott kifejezésre. [...]

1927–28-ban mind Varsóban, mind Kaunasban autoriter rezsimiek kerültek hatalomra, ami ismét csak fokozta a két ország közötti konfliktust. Noha Moszkva figyelmeztette a lengyel felet, hogy ne kezdeményezzen semmit Litvánia ellen, másfelől viszont a litván kormánynak azt tanácsolta, hogy függesse fel a Lengyelországgal szembeni hadiállapotot. A szovjetek e kérdésben egyeztettek Berlinnel, hiszen Stresemann német külügyminiszter ugyanezt az álláspontot képviselte. Rég elmúltak már azok az idők, amikor a Szovjetunió készen állt a Lengyelország elleni katonai szövetségre. A szovjet politika bizonyos mértékben kétértelmű maradt, hiszen Varsó előtt mindig azt hangsúlyozta, hogy Vilnius kérdése csak Lengyelországra és Litvániára tartozik.

Igy a litván politika számára, az állítólagos partnerek kétséges támogatásán kívül nem maradt más hátra, mint hogy Vilnius ügyét megpróbálja nemzetközi fórumok elé vinni. A Népszövetség lett az a testület, amelynek keretein belül a lengyelországi litván kisebbség helyzetére hivatkozva a Vilnius-kérdést bonyolították. Ez a lehetőség épenséggel Varsó és Berlin számára is nyitva állt, és mindkettő be is nyújtotta a panaszát Genfben, egyfelől a litvánai lengyelekkel, másfelől pedig a Memel-vidéki németekkel való bánásmód miatt. Az állandó kölcsönös vádaskodás azonban senkinek sem használt, legkevésbé az érintetteknek, és így a genfi Nemzetek Palotája politikai álharcok színterévé változott.

A társadalom rendszeres lengyelek ellen való hangolásának megvolt a maga oka. Az a befolyás, amit Lengyelország gyakorolt Litvániára a történelem során, tartósította a félelmet, hogy az esetleges nyitás Lengyelország felé Litvániát ugyanolyan befolyásnak teszi ki. A Lengyelországtól való elzárkózás, a nem létező diplomáciai kapcsolatok és a lezárt határok olyan litván öntudat továbbfejlődését szolgálták, amely önmagát a lengyel szomszédtól élesen leválasztva határozta meg. [...] Minél inkább kizárta a külpolitikai helyzet Vilnius Litvániához való

visszatérését, annál nagyobb jelentőséget kapott a belpolitikai komponens. Ezzel még inkább megerősítette a külpolitikai stagnálást és egyszersmind befolyásolta a Memelvidéki politikát is, mivel a Német Birodalommal és egyben Lengyelországgal való konfrontáció nem volt járható út.

A Német Birodalomnak és a Szovjetunióknak az az érdeke, hogy ébren tartsa a Litvánia és Lengyelország közötti konfliktust, anélkül hogy ők nyíltan elképezték volna magukat a litván fél iránt, felveti a lengyel-litván kapcsolatok nemzetközi jelentőségének kérdését. Berlin és Moszkva stratégiája ugyanis nem egyszerűen a lengyelelles politikán alapult, hanem egészen konkrét elképzeléseket tartalmazott. A lengyel-litván kapcsolatok hiánya ugyanis az egész két világháború közötti időszakban megakadályozta, hogy a balti államok a kelet-közép-európai francia–lengyel antantrendszerhez kapcsolódjanak. A jelentős gazdasági előnyökön kívül éppen ezért volt lényeges Varsó számára, hogy tárgyalásokba kezdjen Litvániával, és a viszonyokat a diplomáciai kapcsolatok felvételével normalizálja. Ha a litvánoknál bekövetkezik valamilyen váltás, az megnyithatta volna a Baltikumot a lengyel külpolitika számára, és felkínálta volna Kelet-Közép-Európa államainak a szoros politikai együttműködés lehetőségét. De ebben sem a Szovjetunió, sem a Német Birodalom nem volt érdekelt. Az a politika, amelyik a litván pozíció támogatása révén megakadályozta ezt a fejlődést, mindkét revíziós hatalom számára sikeresnek bizonyult. Még ha a lengyel-litván ellentét, amelyet a Vilniusért folyó harc szimbolizál, 1928-tól el is tűnt az európai politika előteréből, utólag is jelentős hatása volt az egész kontinensre. De itt egy másik aspektust is meg kell említeni. A háború utáni rend kudarcának egyik oka bizonyosan az a hálátlan szerep volt, amelyet a béke biztosításának céljából alapított Népszövetség játszott. Ez a harmincas években, a Mandzsúria elleni japán agresszióra adott gyámoltalan reakciója alkalmával vált teljesen egyértelművé. A Népszövetség tehetetlensége, hogy a litván–lengyel konfliktust tompítsa, már a húszas évek elején ártott a szervezet presztízsének [...].

A külpolitikai stagnálás szakaszának hátterében a litván politika alapvető önellentmondása állt: a Memel-vidéken a status quo képviselőjeként fellépni, míg Vilniusban re-

vizionista politikát folytatni. Ezt a nagy ellentétet nem lehetett feloldani, ez képezte a litván külpolitika nagy kérdését, amelyre nem lehetett választ találni, és talán nem is tudott volna rá válaszolni senki. 1938 márciusában kezdődött az utolsó szakasz, amelyben Litvánia szomszédai áldozatává lett. [...]

A független litván állam felszámolásával és a Szovjetunióba való betagozódásával elkezdődött a Litván Szovjet Szocialista Köztársaság 50 évig tartó időszaka. Ezen nem változtatott a nemzetiszocialista okkupáció három éve sem. Sztálin már 1941 decemberében Anthony Eden brit külügyminiszterrel folytatott első megbeszélésein nem hagyott kétséget afelől, hogy az általa és Hitler által egyeztetett határvonal módosítása elképzelhetetlen ügy, hogy az a Szovjetunió kárára történjen. Mivel 1943-ban, a szövetséges hatalmak első konferenciáján, Teheránban elfogadták Lengyelország nyugatra tolását, sem a balti államok, sem a Vilnius-kérdés jövője nem játszott szerepet a háború utáni Európáról szóló tárgyalásokon. Csak a londoni lengyel emigráns kormány próbálkozott hasztalanul azzal, hogy megtartsa a régi keleti államhatárt, ami természetesen a Vilnius-vidék hovatartozását is felvetette. Noha a Memel-vidék nem tartozott a Szovjetunióhoz 1941. június 22-én, a Litván SZSZK-hoz való tartozása nem volt kétséges, mivel Sztálin a Szovjetunióknak követelte Kelet-Poroszország északi részét.

Az 1940-től 1954-ig tartó időszak kétségtelenül a huszadik századi litván történelem legsötétebb fejezete. Mind a szovjet, mind a német megszállás emberéletek tízezeit követelte. Az 1954-ig tartó, a szovjet megszállás elleni partizánharcok a litván nép szabadságakarataról tanúskodtak, de igazi esély az erdei testvérek számára nem adatott meg a brutális és embertelen harcok egyetlen időszakában sem.

A mai Litvánia számára nem létezik többé Vilnius- vagy Memel-kérdés. Mindkét terület a litván köztársaság elvitathatatlan része. Csak a kilencvenes évek elején valósult meg az 1918–19-beli politikusok álma: a független, demokratikus Litvánia, amelynek fővárosa Vilnius, balti-tengeri kikötője Klaipėda. De nagy volt az ár, amelyet az országnak és lakóinak ezért a célért fizetniük kellett.

Joachim Tauber
(Molnár Péter fordítása)

HAJDANÁN ŽAGARÉBEN

■ Paul Gerhard Aring úgy írja le a balti államok és ezen belül a baltikumi zsidók helyzetét mint a jelenlegi EU- és NATO-centrikus nyugati nyilvánosság, illetve közbeszéd perifériáján tengődő melléktémát, európai peremterületet. És ha éppen nem a közöny, akkor hát ott van a sokféle érzékenység és gátlás, zavar és irritáció, a Hayden White-i „történelem terhe”, amikor ugyanis „már nem magától értetődő, hogy a múlt elfogulatlan vizsgálata – önmagáért«, ahogy mondani szokták – emberi mi-voltunkat illetően akár nemesítő, akár megvilágító erejű volna”. Paul Aring kapásból idéz is a történelemre „érzékenyekétl”: „A történelem számunkra, litvánok számára nem más, mint a sztálini szovjet deportálások emlékezete!”, „Ugyan mi különbség van a szovjet genocídium és a fasiszta holokauszt között?” (!); „Mi az új litván identitást keressük – miért zavartok minket ebben?”, stb.

Az itt előadott történet egyetlen kisváros-hoz, Žagaréhez kötődik. Ez a városka a lett-litván határon fekszik, nevét „a tudósok és az írástudók városaként”, a 19. századi zsidó haszkala („felvilágosodás”) centrumaként gyakran emlegetik a zsidó történelemmel kapcsolatos szakirodalomban.

Hajdanán Žagarében két zsidó közösség élt egymás mellett, egy a haszkala szellemében és egy ortodox zsidó; ezek romos állapotú temetői ma is egymás mellett vannak. A kisváros egyetlen zsidó lakosa a múlt század kilencvenes éveinek végén az akkor hetvenöt éves Ejzikas Mendelssohn volt.

Itt született többek között Israel Lipkin Salanter (1810–1883) rabbi, annak a zsidó mozgalomnak a kezdeményezője, amely – némileg a porosz pietizmus mintájára – a haszkala, az ortodoxia és a haszidizmus mellett a zsidóságnak „a Tórából való” megújulását hirdette; a filozófus Senior Sachs (1816–1892), a középkori zsidó irodalom kiváló szakértője; Raphael Nathan Rabinowitz (1835–1888) neves filológus, aki a babiloni Talmud egy 14. századi kézírata kapcsán nem kevesebb, mint tizenöt kötetben jelentette meg a témával kapcsolatos kutatásait; valamint Ossip Emiljewsich Mandelstam (1891–1938), a harmincas éves sztálinizmusának rettenthetetlen satirikus bírálója is, aki a Gulagon, tömegsírban végezte.

Žagaré főutcáján ma is áll az emeletes ház, amelynek hajdani lakói, egy jómódú zsidó család tagjai közül egyetlen személy maradt életben, aki ma már nem itt él. A ház első emeleti lakója jelenleg egy idős litván hölgy. Ő tizenöt éves korában, 1941-ben volt tanítaja a követke-

zőknek – avagy a „20. század igazi arcának” (Paul Johnson) – ellentmondásokkal, kollektív mentegetőzéssel és önigazolással teli vallomása, személyes „emlékezetpolitikája” alapján: „A zsidók nem lakhattak többé velünk egy utcában. Egyik napról a másikra a gettóba kellett menjenek. A zsidónegyed köré egykettőre fal épült. Volt rajta egy kapu, azt szigorúan őrizték. Miután a német katonák elfoglalták Žagarét, nem maradtak sokáig, s tovább is vonultak. Két német tiszt maradt csak hátra, ők ketten parancsoltak, mindenki engedelmeskedett. Ami aztán a zsidókkal történt, azt mind kizárólag litván férfiak csinálták, fasiszták s a németek segítői. A zsidóknak nem szabadott többé adni-venni, különösen nem élelmiszert. A fiatalabbakat abba a házba vitték a piac mellett, ott aztán megverték, meggyilkolták őket. Köztünk, litvánok s a zsidók közt mindig jó volt a viszony Žagarében. Eljártunk egymáshoz, segítettünk egymásnak. De amikor a németek bejöttek, mind nagyon megijedtünk. Különösen az olyan litván férfiakról féltünk, akiknek valamilyen bajuk volt a zsidókkal. Persze nálunk is volt irigység egyes zsidók iránt, akik tehetősebbek voltak, mint mi. Hajdanán Žagarében sok gazdag zsidó élt, s még több szegény litván. Miután egyszer a gettó megvolt, 1943-ig nem sok minden történt a zsidók ellen. Hanem 1943 októberében kiterelték őket a főtérré. Az egyik erkélyen egy német tiszt állt, és beszédet intézett a zsidókhöz. Megígérte nekik, hogy jó körülmények között fognak dolgozni. Ott voltam én is, hallottam. Körös-körül litván férfiak álltak géppuskákkal. Ahogy a német tiszt befejezte a beszédét, a litvánok egyszer csak a tömeg közé lóttek. Sokan menten meghaltak, mi pedig, akik néztük, féltünk, s elszaladtunk. Láttam, hogy azok a zsidók, akik életben maradtak, fel kellett sorakozzanak, s le kellett vetkezzenek. Egyes litvánok akkor elhaladtak előttük, s ruhákat meg egyebeket válogattak maguknak. Az életben maradt zsidók ki kellett maszrozozzanak a városból. Aki szökni próbált, azt lelőtték. Aztán therapeuták jöttek, hogy a város melletti kastélyparkba szállítsák a megmaradt zsidókat. Ott már meg voltak ásva a nagy gödrök. Azok elé kellett álljanak. És akkor lelőtték őket, a gödrökbe zuhantak, egyesek csak lótt sebbel, de belezuhantak ők is, és betemették őket. Így halt meg minden zsidó Žagaréből s a Žagaré körüli falvakból.” (Paul Gerhard Aring: „Erinnern – nicht vergessen!” *Juden im Baltikum. Annaberger Annalen* 1997. 5. 108–116.)

Rigán Lóránd

ABSTRACTS

Endre Bojtár

■ ***Baltic Studies***

Keywords: *Baltic studies, Latvia, Lithuania, comparative linguistics, history, Europe, Crusades, Reformation*

Why are Baltic nations worth studying? Linguistics, especially comparative Indo-German studies can hardly be conceived without some knowledge of the most archaic Indo-German languages, like Latvian and Lithuanian. As Antoine Meillet once stated, anybody interested in the language of our ancestors should listen to the speech of Lithuanian peasants. Similarly, many important historical phenomena like the Crusades or the Reformation cannot be understood without their Baltic ties.

Antoine Chalvin

■ ***Estonia: Home of the Singing People***

Keywords: *Baltic studies, Estonian culture, music, Sängerfest, laulurahvas, laulupidu*
Estonians call themselves a “singing people” (*laulurahvas*). Since 1869, this love for singing crystallizes regularly in the form of large outdoor concerts bringing together choirs from across the country. This tradition of “Feasts of Song” (*laulupidu*) has survived, through various compromises, all the changes of political regime, while reflecting the changes in the historical context. It accompanied the formation and evolution of Estonian national feeling and still plays a major role as a medium of identity, due to its popularity (every five years it brings together 250,000 people, about 20% of the population) and to the patriotic songs that occupy an important part in the program. Paradoxically, this major identity building event is not specifically Estonian: it was modeled on the *Sängerfeste* organized in German-speaking countries, it gives almost no room for traditional Estonian songs, and it also exists in very similar forms in Latvia and Lithuania.

Ferenc Csörtán

■ ***Nations and states between the Vistula and the Narva***

Keywords: *geopolitics, history, freedom, confinement Baltic studies, Vistula, Narva*
The history of the nations (Prussians, Germans, Lithuanians, Latvians, Danes and Swedes, Estonians, Germans, Belarusians, Jews, Voro, Seto) and states (Poland, Prussia, the Grand Duchy of Lithuania, the Polish-Lithuanian *Rzeczpospolita*, the Terra Mariana/Livonia, Curland, Sweden, Russia,

the Soviet Union, the Third Reich) once comprised between the Vistula and the Narva exemplifies the ways in which the geopolitical situation influences the destiny and the freedom of choice of any society.

László Fazakas

■ ***The Installation of Electricity in Cluj (1894–1906)***

Keywords: *public lighting, installation of electricity, Cluj, modernisation, urbanisation, political debates*

“More lighting” – based on this slogan in 1894 a civilian movement launched its activity to improve the conditions of public lighting and to urge the installation of electricity in Cluj. The political debates, assemblies and negotiations regarding this issue could be characterized as a nearly decade long fight with windmills, which fortunately culminated in a success. However, this long process had a major impact on the city, and profound changes were made. The city devoted an enormous amount of money to the introduction of electricity, more than five million crowns. The economic development stagnated due to the decade long inertia and incompetence of the city leaders, but other urbanization processes also accelerated after the introduction of electricity, in spite of the slow convergence the city of Cluj preserved its central role in Transylvania, and due to its established infrastructure became a truly great city.

Ilgvars Misaāns

■ ***Germans and Their Neighbors in Eastern Baltic Hansa Towns***

Keywords: *Baltic culture, Riga, Reval (Tallinn)*
The paper presents the ethnic aspects of the population of medieval Riga and Reval (since 1917: Tallinn). The ethnic and economic realities of these Hansa cities also exemplify the situation of other Hansa towns of historic Livonia: Dorpat/Tartu, Pernau/Pärnu, Wenden/Cesis, Wolmar/Valmiera etc., as well as in present-day Estonia and Latvia, or Viipuri/Vyborg (Finnish-Swedish town, currently situated in Russia). Founded mostly in the early 13th century, these towns had an important German population, mixed with indigenous Estonians, Latvians and immigrant Swedes (in Reval and Vyborg), or Russians (in Riga). In time, the Germans became the leaders in international commerce, obtaining stronger influence in local administration and over the guilds. Population in these towns spoke different languages – and experienced mutual cultural influences.

Tibor Pásztor

■ ***Baltic Royal Projects 1918***

Keywords: *World War I, German Empire, Baltic states, Lithuania, monarchy, princes*
As dated as it may sound, there were serious plans to install some new monarchies – including new dynasties – in the Baltic states during World War I. In the case of Lithuania the project was very far developed and more or less democratically legitimated. In case of the Baltic states the initiative to establish new monarchies has been supported mainly by the German Empire, which planned to install German princes as heads of so-called “independent” German satellite states. As history tells us, these German monarchic projects could not be realized. The reason for their failure is also a story of a network of inner-German rivalries.

György Schöpflin

■ ***Baltic States in Present-Day Europe***

Keywords: *global financial crisis, Estonia, Latvia, Lithuania, Euro, politics*
Baltic states have recently begun to leave behind the economic crisis that had touched the whole globe, and their economies are currently growing. What is more, Estonians and Latvians have already adopted the Euro, and Lithuanians are currently preparing to adopt it as their currency. The adoption of the Euro has been bitterly paid for: in Latvia, public servants had their salaries reduced by 20–25%. Nowadays, the economic situation seems to improve. Politically, however, these three states are in a very different situation and cannot be reduced to a common denominator. There is a democratic party system and internal conflicts, but in the case of Lithuania and Estonia, the Russian presence does not represent such an important question.

Iván Miklós Szegeő

■ ***Estonians and Russians: The Past 125 Years***

Keywords: *Estonia, 20th century history, Germany, Russia (Soviet Union), Russification*
Estonia is located in the northernmost part of East-Central Europe. During the 20th century, the situation of this region was determined either by Germany or by Russia, viz. the Soviet Union. The lack of influence of the Atlantic powers created “Bloodlands” (Timothy Snyder) out of the Baltic states. In 1939/40, the three small Baltic states could not join their forces against Germany and its ally at the time, the Soviet Union. This essay tries to map the road which led to the independent Estonia. Independence has been reached two times (1920, 1991), but several waves of Russification interrupted the Estonian nation-building process. Russification was sometimes violent, but it was carried out by administrative and cultural/educational measures, too. As a result, there is now a significant non-Estonian, Russian-speaking minority in Estonia. The common history of Estonians and Russians is extraordinarily bloody, and it is marked by a series of tragedies, such as mass-killings, deportations, Russification and partisan war. However, there have also been moments of cooperation between the two nations. This essay deals with the latter, too. It evokes their cooperation in the early 1900s, when Estonian and Russian elites could find a common goal. In 1920, the Estonian “Realpolitik” of the Tartu Peace Treaty was very efficient. However, the currently dominant narratives do not deal with those happier memories of the past. The nation-building process has not been finished, and the Estonian “ethnic democracy” seriously affects the Russian minority, which is a sensitive issue for Moscow, too.

A Korunk Baráti Társaság felkérésére válaszolt, intézményrendszerünk működtetését és a folyóirat megjelenését, az erdélyi magyar kultúrát anyagi hozzájárulással elősegítő magánszemélyek névsora

Pártoló tagok

Dr. Balla Bálint – szociológus, ny. egyetemi tanár, Berlin
 Dr. Derék Pál – irodalomtörténész, Bécs
 Gálfalvi Zsolt – irodalomkritikus, szerkesztő, Marosvásárhely
 Kelemen Hunor – író, politikus, az RMDSZ elnöke
 Dr. Lábod László – pénzügyi szakértő, Brüsszel
 Dr. Romsics Ignác – történész, akadémikus, Göd
 Dr. Szöllősy Pál – jogász, közgazdász, az EMPSz tb. elnöke, Zürich/Pfaffhausen
 Dr. Úry Előd – fogorvos, az Erdélyi Kör elnöke, Sopron

Támogató tagok

Ágh István – költő, Budapest
 Árkossy István – képzőművész, Budapest
 Balázs László – képzőművész, vállalkozó, Kolozsvár
 Dr. Barabási Albert László – fizikus, akadémikus, Boston
 Dr. Benkő Samu – történész, akadémikus, Kolozsvár
 Dr. Bitay Enikő – egyetemi docens, Kolozsvár
 Dr. Bodor Miklós – vegyészprofesszor, Miami
 Dr. Buchwald Péter – vegyész, Kolozsvár
 ifj. Dr. Buchwald Péter – gyógyszervegyész, egyetemi tanár, Miami
 Cszvitkó Zoltán – Dakakni Amina – művészettörténész, Budapest
 Dr. Csapody Miklós – irodalomtörténész, Budapest
 Dr. Cseh Áron – jogász, diplomata, Budapest
 Demény Péter – író, Kolozsvár
 Dr. Egyed Ákos – történész, akadémikus, Kolozsvár
 Dr. Elkán György – műépítész, Kolozsvár
 Esterházy Péter – író, Budapest
 Fekete Emőke – jogász, Kolozsvár
 Dr. Filep Antal – néprajzkutató, Budapest
 Forgács Péter – filmrendező, Budapest
 Dr. Földes György – történész, főigazgató, Budapest
 Fűzi László – irodalomtörténész, főszerkesztő, Kecskemét
 Gálfalvi György – szerkesztő, író, Marosvásárhely
 Dr. Geréb Zsolt – teológiai professzor, Kolozsvár
 Gergely Balázs – régész, politikus, Kolozsvár
 Dr. Gömöri György – költő, irodalomtörténész, London
 Dr. Gyarmati György – történész, főigazgató, Budapest
 Judik Zoltán – építészmérnök, Erd
 Dr. Kántor István – orvos, Budapest
 Kántor László – rendező, producer, Budapest
 Dr. Kende Péter – szociológus, Párizs
 Kerekes György – szerkesztő, Kolozsvár

Kiss András – ny. főlevéltáros, Kolozsvár

Kocsis András Sándor – könyvkiadó, elnök-vezérigazgató, Budapest
 Dr. Kovács András – művészettörténész, akadémikus, Kolozsvár
 Kovács Sándor – római katolikus főesperes, Kolozsvár
 Dr. Kovács Zoltán – egyetemi docens, Kolozsvár
 Kőnczey Elemér – grafikus, Kolozsvár
 Dr. Kötő József – színháztörténész, Kolozsvár
 Kulcsár Zsuzsa – line producer, Budapest

László Kálmán – mérnök, vállalkozó, Kolozsvár
Magdó János – Magyarország kolozsvári főkonzulja
Markó Béla – költő, politikus, Marosvásárhely
Molnár Judit – szerkesztő, Nagyvárad
Paulovics László – képzőművész, Szentendre
Dr. Pomogáts Béla – irodalomtörténész, Budapest
Dr. Salat Levente – politológus, akadémikus, Kolozsvár
Dr. Singer Júlia – biostatistikus, Bécs
Dr. Sipos Gábor – történész, egyetemi docens, az EME elnöke, Kolozsvár
Dr. Szász István Tas – orvos, Leányfalu
Dr. Tankó Attila – orvos, Budapest
Dr. Tibori Szabó Zoltán – szerkesztő, egyetemi oktató, Kolozsvár

A lapszámot szerkesztette:
Horváth Andor

- Blandiana, Ana** (1942) – költő, prózaíró, Bukarest
Bojtár Endre (1940) – irodalom-történész, Budapest
Chalvin, Antoine (1966) – egyetemi tanár, INALCO, Párizs
Csörtán Ferenc (1947) – mérnök, építészettörténész, Szováta
Fazakas László (1989) – mesterképzős hallgató, BBTE, Kolozsvár
Friedenthal, Meelis (1973) – tudományos kutató, Tartu
Geréb Marika (1983) – fordító, Szászrégen
Gömöri György (1934) – költő, ny. egyetemi tanár, London
Grušas, Juozas (1901–1986) – litván író
Heim Klára Mária (1984) – fordító, Marosvásárhely
Jankó Szép Yvette (1974) – egyetemi tanársegéd, BBTE, Kolozsvár
Kovács Imre (1976) – festőművész, Csíkszereda
László Szabolcs (1987) – mesterképzős hallgató, CEU, Budapest
Misāns, Ilgvars (1955) – történész, egyetemi tanár, Riga
Pásztory, Tibor (1962) – újságíró, történész, Bécs–Mayerling
Pihelgas, Carolina (1986) – észt költő, Tallinn
Rigán Lóránd (1980) – filozófia-történész, PhD, szerkesztő, Korunk, Kolozsvár
Riismaa, Kaur (1986) – észt költő, Tallinn
Rooste, Jürgen (1979) – észt költő, Tallinn
Schöpflin György (1939) – egyetemi tanár, EP-képviselő, Budapest
Szegő Iván Miklós (1971) – újságíró, doktorandus, Eger
Tárnok Attila (1963) – egyetemi docens, Esztergom
Tabuer, Joachim (1958) – történész, igazgató, Nordost-Institut, Hamburg

Támogatók

Nemzeti Kulturális Alap

BETHLEN GÁBOR
Alap

Primăria și Consiliul Local
Cluj-Napoca

VISITT CLUJ
The Heart of Transylvania

CONSILIUL JUDEȚEAN
CLUJ

„A balti kultúrák ismeretének a hiánya a történettudományban a legriasztóbb. Csak öt korszakot említtek, ahol ez a hiány egyenesen torz összképet eredményez. Az egyik a középkor, amikor a Litván Nagyfejedelemség kétszáz éven keresztül Európa legnagyobb területű, soknemzetiségű birodalma volt, s történelemszereink munkáiból e birodalom történetének minimális ismerete is hiányzik. A másik a keresztes háborúk kora.”

(Bojtár Endre)

ISSN 1222 8338

9 771222 283304 1 4 0 0 4

5 LEJ
500 FT

ESTONIENI, LETONI, LITUANIENI
 ESTONIANS, LETTS, LITVANIANS